

XIK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BALI JÁNOS
BERETI GÁBOR
DANI KAROLA
DEMETER CSANÁD
GAGYI JÓZSEF
HEGEDŰS IMRE JÁNOS
IULIA-ELENA HOSSU
JAKAB ALBERT ZSOLT
KÉSZ ORSOLYA
KESZTHELYI GYÖRGY
MEGYESI BOLDIZSÁR
PETI LEHEL
SEBESTYÉN KINGA
SZÁSZ ZSOLT
SZILÁGYI LEVENTE
VAJDA ANDRÁS

4

RURALITÁS, VÁLTOZÓ FALU

III. FOLYAM
2020.
ÁPRILIS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXI/4. • 2020. ÁPRILIS

TARTALOM

JAKAB ALBERT ZSOLT – PETI LEHEL • Ruralitás, korunkban változó falu	3
BALI JÁNOS • Az NGO-k rurális térben. A Nógrádi Napraforgó Egyesület példája	5
GAGYI JÓZSEF • Elutalásról és elsáncolásról	14
SZILÁGYI LEVENTE • „Ez a mi bankunk.” A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári faluban	25
VAJDA ANDRÁS • A disznóölés gyakorlatának átalakulása a Maros megyei Sáromberkén	38
MEGYESI BOLDIZSÁR • Polgárosodásvita három évtized távlatából: áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek tulajdonosának társadalmi háttéréről Magyarországon	54
DANI KAROLA • A nőtlenség társadalmi meghatározói egy erdélyi faluban	66
IULIA-ELENA HOSSU • „Még mindig egy család vagyunk?” Transznacionális családok – romániai perspektívák	80
KESZTHELYI GYÖRGY • Ne keress, Búcsújárás, Indítvány (<i>versek</i>)	92
■ HISTÓRIA	
DEMETER CSANÁD • Magyar irredentizmus a román csendőrségi jelentésekben (1945)	94
■ MŰ ÉS VILÁGA	
SEBESTYÉN KINGA • A házasságtörés regényei? Berde Mária <i>Tüzes kemence</i> és Gustave Flaubert <i>Bovaryné</i> című regényének összehasonlító elemzése	105

■ TÉKA	
KÉSZ ORSOLYA • Valóságunk fikciója (<i>Sasszé</i>)	115
BERETI GÁBOR • A hazáért érzett honvágy	118
HEGEDŰS IMRE JÁNOS • Intarziák	121
■ ABSTRACTS	124
■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	127
■ KÉP	
ZSÁSZ ZSOLT	

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk
(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

RURALITÁS, KORUNKBAN VÁLTOZÓ FALU

■ A *Ruralitás, változó falu* című tematikus összeállítás a falusi társadalmakat érintő jelenlegi társadalmi, gazdasági, mentalitásbeli változásokra koncentrálna. A lapszámban erdélyi magyar és magyarországi szerzők mellett egy román kutató elemzése is szerepel. Szerzőinket a következő témák valamelyikének kidolgozásához kértük fel: 1. A ruralitáshoz való lokális és külső viszonyulások megváltozása (például kulturális örökség felértékelődése); 2. a rurális környezethez való fogyasztói viszonyulás átalakulása (turizmus, falura való kiköltözés, a falu szabadidős térként való használata); 3. az élelmiszer-termelés feltételeinek és motivációinak megváltozása (szabadidős gazdálkodás, a saját termény felértékelődése, a „kvázi bio” termény gondolatának megjelenése); 4. a kooperációs formák átalakulása stb.¹

Bali János tanulmánya a vidéki idős emberek közösségi szerveződésének sikeres modelljeként mutatja be egy észak-magyarországi egyesület működését. A falusi társadalomban működő civil szervezet tevékenységének elemzése mellett hangsúlyt fektet a lokális identitás megélésének és kifejezésének, a hagyomány-építési és örökségesítési intencióknak (helyi értéktárás), a közösségszervezési és társadalmi szolidaritásnak a vizsgálatára is.

Gagy József tanulmányában a mezei utak karbantartásának közösségi gyakorlatait, az utak körüli problémák kezelésének elfogadott közösségi mintáit (az „elutalás”: a magántulajdonú szántóföldre való ráhajtás következtében új útszakasz kialakítása, valamint ennek megakadályozása az „elsáncolás” technikájával). A szerző esszéisztikus megfigyeléseit is tartalmazó írása a föld és a hozzá vezető utak történeti korszakokként eltérő, változó funkcióiból származó érdek- és jelentéskonfliktusok harcának érzékletes bemutatását is elvégzi. Mindezt a tőle megszokott antropológiai érzékenységű elemzőkészséggel teszi, mellyel a falusi világ működésének mélységeibe lát bele.

Szilágyi Levente két sváb település – Mezőfény és Mezőpetri – máig működő mezőgazdasági társulásainak példáján keresztül azt vizsgálja, hogy miként maradhatott fenn napjainkig a szövetkezeti mezőgazdasági forma, melyek voltak azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették. Kitér arra is, hogy az elmúlt három évtizedben ezek hogyan alakították a lokális gazdaságot és társadalmat.

Vajda András egy Maros megyei településen (Sáromberkén) végzett terepkutatás alapján a disznóvágást, illetve a hozzá kapcsolódó, az elmúlt száz évben folyamatosan változó, átalakuló szokásokat mutatja be és elemzi. Azonosítja e hagyományok változását kiváltó kulturális, társadalmi és gazdasági dimenziókat, egyszerre figyelve azokra a szűkebb és tágabb kontextusokra is, melyekbe a disznóöléshez kapcsolódó gyakorlatok illeszkednek.

Megyesi Boldizsár a polgárosodáselméletekre reflektálva a rendszerváltás utáni Magyarország agrárszerkezeti változásait modellezi le. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a családi gazdálkodói gyakorlatból származó tudás a legperformansabb technológiákat alkalmazó, legnagyobb tőkevolument megmozgató mezőgazdasági vállalkozások („nagybirtokos csoport”, ahogy a szerző nevezi) esetében

nem releváns. Megállapítja, hogy „...a mai magyar mezőgazdaság legnagyobb és legerősebb szereplőinek jelentős része nem a klasszikus háztájiból nőtt ki, hanem külső, nem a mezőgazdaságban megkeresett tőkét fektetett be ebben az ágazatban”. A tanulmány rávilágít arra, hogy a mezőgazdasági specializációnak ez a foka egy-szersmind azt is jelenti, hogy ennek szereplői a lokalitásokkal, helyi kapcsolatrendszerrel párhuzamosan léteznek, azokban nem vesznek részt, a helyi technológiai és pénzkezelési minták szerveződésére nincsenek hatással.

További szövegek az átalakuló (egyéni, családi, közösségi) kapcsolatrendsze-
rek, a megváltozott család kérdésköréhez kapcsolódnak. Dani Karola érdekesítő és módszeres, országos kvantitatív adatokra, illetve terepmunkára alapozott elemzésében az erdélyi magyar falvak egyik tabutémáját, a nőtlenség társadalmi és kulturális hátterét, annak individuális és közösségi következményeit mutatja be. A tanulmány egy (érthető okok miatt anonimizált) kalotaszegi falu példáján keresztül egyedülálló férfiakkal, „vénlegényekkel” készített interjúkra is alapozva arra is rávilágít, hogy az egyedülállóság az erdélyi faluban elsősorban nem személyes döntések, attitűdök eredménye. Amitől az egyedülálló férfiak története egy „közösségi drámába” illeszkedik, az több összetevőből álló társadalmi kényszer. Iulia-Elena Hossu a transznacionális migráció által érintett vidéki román családok működését, a rokoni kapcsolatrendszerek kereteinek átalakulását, jelentéseinek módosulását mutatja be. A szerző esetelemzésekre és széles szakirodalmi kitekintésre alapozott tanulmányában a migráció következtében magukra hagyott idősök sötét tónusú színekkel írt társadalomtudományi modellje helyett az idősök „szociális rezilienciájára” utaló helyzeteket vázol fel. A családi/rokonsági kapcsolatok ápolása, fenntartása érdekében az idősök, akiknek gyermekeik külföldön élnek, kilépnek a vidéki pangásból a külföldi utazások és az új környezet hatására új célokat (például az unokák anyanyelvi kompetenciáinak javítása, főzésismereteik stb. átadása) tűznek maguk elé. A tanulmány az új életcélok hatására felvillanyozódó idősök karakterét bontja ki.

Az összeállításban helyet kapó elemzések betekintést nyújtanak a falusi társadalmak felzárkózását nehezítő mentalitásbeli és szociális problémákba is.

A *Korunk* aktuális lapszámában szereplő néhány tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség mai (lét)formái négy erdélyi kistérségben* című NKFIH-kutatás keretében készült vagy a projekt keretében szervezett nagykarolyi konferencián hangzott el.²

Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel

■ **JEGYZETEK**

1. Lásd Joe Smith – Petr Jehlicka: Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies* 2013. 148–157; Lásd még Peti Lehel: A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen. *Magyar Kisebbség* 2014. XIX. évf. 3–4 (73–74) sz. 32–75. Megjelent még: A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019. 85–120. (Kriza Könyvek, 45.)

2. Ezek a szövegek a vidék fogalmának, a vidéki környezet átalakulásának, a ruralitás újraértelmezésének kérdésköréhez kapcsolódnak, a változó ruralitás, az EU-csatlakozás utáni vidék gazdasági, társadalmi és kulturális stratégiáit elemzik. Magának a kutatásnak alapvető célja a vidéki társadalom jelenének és (az egyéni emlékezetekben élő és a levéltári dokumentumokból rekonstruálható) közelmúltjának a feltárása, az archaikus – de folyamatosan módosuló –, valamint a korábban nem létező, újként jelentkező (például online) kulturális viselkedések utóbbi tíz évben kialakult együttlésének/összefonódásának/konfliktusainak felderítése. A kutatás modellezi a 21. századi vidékiség formáit, és új, átfogó értelmezési keretet ad a vidékiség néprajzi megközelítéséhez, valamint az újfajta vidéki habitusok megértéséhez. A kutatásban, illetve a konferencia szervezésében részt vevő intézmények: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet (Budapest), Kriza János Néprajzi Társaság (Kolozsvár), Sapientia EMTE, Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék (Marosvásárhely). A projekt során két tanulmány- és konferenciakötet született: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019. (Kriza Könyvek, 45.); illetve Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2020. (Kriza Könyvek, 47.)

BALI JÁNOS

AZ NGO-K A RURÁLIS TÉRBEN

A Nógrádi Napraforgó Egyesület példája

Bevezetés

■ A tanulmány szorosan kapcsolódik a ruralitás újraértelmezésének kérdésköréhez. Egy konkrét példán keresztül arra keresi a választ, hogy a kortárs terepkutatások milyen új tematikus és módszertani kihívásokkal találkozhatnak a rurális társadalmak vizsgálata során. A néprajzi-antropológiai kutatások egyik legfőbb dilemmája, hogy a közvetlen és konkrét, lokális tereptapasztalatokon alapuló partikuláris ismeranyag értelmezési keretét ki lehet-e tágítani, másképp fogalmazva, mennyiben vonhatók le univerzális következtetések a helyi társadalom és kultúra tanulmányozása során.¹ Egyre inkább úgy tűnhet, hogy a lokális (partikuláris) tapasztalatok önmagukban nem értelmezhetők, inkább egy nagy egész részeként foghatjuk fel azokat. Több olyan, helyben végzett terepkutatást ismerünk, amelynek végeredménye, hogy a megfigyeléseket nem lehet lokális keretekbe zárva értelmezni, a rurális tapasztalatok transz-lokális, sőt transznacionális nézőpontból érthetők csak meg a maguk teljességében.² Ez a megállapítás részben kapcsolódik a „több színterű etnográfia” („multi-sited ethnography”) problematikájához is.³ Ugyanakkor, akár megmaradunk a rurális közösség színterének vizsgálatán, akár túllépünk azon, figyelembe kell vennünk, hogy az általunk elemzett jelenségek, de maga az elemzés is része egy nagyobb társadal-

Minden társadalmi egység, közösség, szervezet, nem csupán része, hanem alakítója is társadalmi környezetének.

mi kontextusnak, amelyet – Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor találó kifejezésével – korszellemnek is nevezhetünk.⁴ Melyek tehát azok a témák, társadalmi diskurzusok, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagynunk az elemzés során, amelyek egyaránt hatnak a kortárs társadalmi jelenségekre és azok tanulmányozására? Az esettanulmány tárgya egy másfél ezres észak-magyarországi faluban, főként nyugdíjas korban lévő asszonyok által alapított és fenntartott civil szervezet, a Nógrádi Napraforgó Egyesület tevékenységének elemzése, amely érinti az itt tárgyalt kérdéseket.

Az időskor a társadalmi diskurzusban

■ A társadalomtörténészek a szociológusokkal együtt hosszú ideig úgy tekintettek a 20. századot megelőző évszázadokra, mint az „öregek aranykorára”. Ők voltak azok, akik a javakat birtokolták, a hatalmat gyakorolták, a család, a helyi társadalom túléléséhez szükséges stratégiai tudással, technikai ismeretekkel rendelkeztek. Fentiekből következően a társadalmon belül az idős emberek – különösen az idős férfiak – bírtak a legmagasabb presztízzsel. Ezt a helyzetet azonban a 18–19. század gazdasági-társadalmi változásai alaposan átalakították. Az ipari forradalom során kialakult új technikák megkérdőjelezték a régi készségek további hasznosíthatóságának fontosságát, a modern oktatási rendszer kiépülése pedig az idős generációk amúgy is avuló ismeretanyagán alapuló tanító és tanácsadó szerepét csökkentette, illetve másodrendűvé változtatta. Az öregek kivételezett helyzete fokozatosan megszűnt, lassan a társadalom periferiájára szorultak. A gazdaság átalakulásával megjelent, majd egyre általánosabbá vált az alkalmazotti, fizetéssel honorált munka és ezzel összefüggésben az életút végén az „inaktív”, nyugdíjas életszakasz. Jelenleg, ha csak a médiában való megjelenést tekintjük át, az idős korosztály a következő témák mentén válik láthatóvá.⁵ 1) „Közösségi élményt is kínálnak az önkéntes nyugdíjas-szövetkezetek.” A cikk röviden bemutatja azt a gazdasági önszerveződési formát, amely az Országgyűlés előző évi döntése alapján minden megyében lehetővé vált. A lehetőség az aktív vagy aktivitásukat megőrizni szándékozó nyugdíjasok számára lehet vonzó, akik vállalják az alkalmi vagy állandó munkát. 2) „Időseket támogató intézkedések.” A cikk a Magyar Kormány döntése alapján, minden nyugdíjas számára biztosított rezsitalványok példáján keresztül, a kormányzat időseket segítő intézkedéseinek összefoglalása. 3) „Megbecsülés a nagymamáknak.” Novák Katalinnal, az Emberi Erőforrások Minisztériumának család- és ifjúságügyért felelős államtitkárával készített interjú legfontosabb eleme a Nők 40 program ismertetése, melynek lényege, hogy azok a nők, akik ugyan nem töltötték be a hivatalos nyugdíjkorhatárt, negyvenévi igazolt munkaviszonyt követően nyugdíjba mehetnek, s részt vehetnek unokáik nevelésében, ezzel is tehermentesítve a dolgozó szülőket. 4) „Az »unokázás« egész Európában elterjedt bűncselekmény.” Az írás a jóhiszeműségük, segítőkészségük és meggyengült egészségi állapotuk miatt különösen veszélyeztetett idős emberekről szól, akiket unokáik nevében, telefonon hívnak fel pénzbeli segítséget kérő családok. 5) „Új szer a férfiak teljesítő képességére 50+.” Potencianövelő szer majdnem teljes oldalas reklámja. Megállapítható, hogy a médiában s ebből következően a közbeszédben kiemelt szerepet kap az időskor. Egy olyan, számarányában egyre bővülő, részben kiszolgáltatott korcsoportról van szó, amelyik a költségvetésben, a társadalombiztosítási és az egészségügyi ellátórendszerben egyfelől mint probléma, másfelől, a politikai választórendszerben mint erőforrás jelenik meg.

■ Az NGO-k a társadalom szervezésében betöltött szerepe az adott korszak politikai rendszerének függvényében változott. Ha vázlatosan áttekintjük a civil szervezetek, egyesületek szerepének változását a magyar falusi társadalom elmúlt másfél évszázados történetében, több nagyobb korszakot tudunk egymástól elkülöníteni. A korai kapitalizmus korszakában (1848–1945) a polgárosodás hatására előbb megjelentek, majd elterjedtek a falusi egyesületek, melyek legfontosabb példái az olvasókörok, a tűzoltó- és dalegyletek voltak. Az alulról szerveződő önművelődés és önszerveződés polgárosodó folyamatába illeszkedett mindez. A pártállami időszakban (1948–1990) a közösségi szerveződés és művelődés „felülről” irányítottan, meghatározott kontroll mentén folyt. E korszak jelképe a Röpülj, páva mozgalom volt. A rendszerváltást követően, a többpárti demokrácia korszakában a rurális civil szervezetek viszonylag szabadon szerveződtek. Ezek többsége informális keretben működik, s meghatározott közösségi tevékenységekhez kapcsolódik, mint például a dél-hevesi Átány faluban a csigatészta készítéséhez. Ezek az informális csoportok a korábban végzett társasmunkák (fonó, tollfosztás, szilvalekvár-főzés, disznóvágás stb.) szerepét vették át. Ezekhez képest, a példában szereplő Egyesület a társadalomszerveződés más szintjét képviseli. Hivatalosan bejegyzett, formális egyesületről van szó, amelyik munkatervvel, hivatalos költségvetéssel rendelkezik, s a tagság is egy formális, jogi viszony, amely hivatalosan dokumentált kilépéssel szűnik csak meg. A kortárs közbeszédben, kiemelten a 2015 utáni médiareprezentációjukban az NGO-k egy új, negatív konnotációjú markáns dimenziója került előtérbe.⁷ Ez az elsősorban a kormánypárti médiában hangsúlyozott negatív szerep a civil szervezetek általános megítélésére is hatással van.

A Nógrádi Napraforgó Hagyományőrző és Szociális Egyesület*

■ A nógrádi nyugdíjas klubból kivált csoport 2006-ban szerveződött formális egyesületté. Az önálló út keresésének két oka is volt. A település „új telepén”⁹ élő nyugdíjasok számára messze volt a nyugdíjas klub a falu központjában, a Szondy György utcában található közösségi tér. Gyalogosan, tekintettel a kedvezőtlen terepviszonyokra, fél órát is eltöltöttek a találkozók megközelítésével. Másrészt e nyugdíjas csoport élén, a később formális vezetővé vált Irénnek más, nagyobb tervei voltak a közösség céljának, tevékenységének meghatározásában. Egy jól szervezett, formális egyesületet álmodott meg, melynek tevékenysége már messze túlmutat a közös pogácsázgatás és beszélgetés keretein. E törésvonal mentén váltak láthatóvá a személyi konfliktusok is, melynek következtében egy csoport kivált a nógrádi nyugdíjas klubból, és megalakította az Egyesületet. Azon túl, hogy a tagok többsége az „új telepét” képviseli, a legaktívabb tagok, így a vezetőjük is „bebírónak”¹⁰ számít a lokális közösségen belül. Ez azért fontos tény, mert a közösségszervezés motívumai között szerepet kap a kompenzáció is, az, hogy a tagok a született nógrádiaknál is nógrádibakká szeretnének válni azáltal, hogy a falu érdekében kultúraépítő és karitatív tevékenységet végeznek. Másrészt egyfajta külső nézőpontból építkezve, számukra nyilvánvalóbb és kézzelfoghatóbb a helyi érték fogalma.

Az elemzés elméleti kerete – a tőkeelméletek

■ A társadalomtudományokban (elsősorban a szociológiában) komoly kutatástörténet kapcsolódik a tőkeelméletekhez. Pierre Bourdieu francia társadalomkutató volt az úttörő, aki túllépve a profitközpontú neoklasszikus gazdaságtan fizikai tőke és pénztőke fogalmain, először vonta be elemzésébe a kulturális, a társadalmi és a szimbolikus tőkét is. Megközelítésében a társadalmi és a kulturális tőke is közvetlen gazdasági javakká konvertálható a tőkeváltások során. Az egymásba konvertálható, de különböző eredetű tőkefajták kérdéskörét aztán több kutató is továbbgondolta, és elsősorban a társadalmi tőke értelmezésében haladták meg a bourdieu-i elképzelést.¹¹

Példák a tőkefajták konvertálására és a tőkefelhalmozásra

■ Az Egyesület sikeres működésének feltétele, hogy ügyesen bánjon a különféle tőkefajtaival, azokat sikeresen konvertálja egymásba. Az Egyesület taglétszáma változó, körülbelül 20 fő körül mozog. Minden tag egy saját baráti, rokoni kapcsolatrendszerrel bír, így mintegy 100 főt tudnak – a „gyenge kötések” mentén – integrálni. Mindkét kör, mindkét társadalmi kapcsolatrendszer szerepet kap a gazdasági tőke felhalmozásában. A társadalmi tőke gazdasági tőkévé konvertálásának legfontosabb példája a magyarországi adótörvények adta lehetőség, vagyis a személyi jövedelemadó 1%-a felajánlásának gyakorlata. Az Egyesület is rajta van a civil szervezetek listáján, amelyek számára lehetővé válik e felajánlás befogadása. A tagok, a vezető hathatós ráhatásának is köszönhetően, minden év első hónapjaiban a saját ismerősi körükben próbálnak minél több személyt rávenni, hogy adója egy százalékát az Egyesületnek ajánlja fel. A működési költség tekintetében az így bejövő támogatás komoly segítséget jelent a szervezet számára. Vannak olyan egyedi alkalmak, amikor e szélesebb kapcsolatháló a gazdasági tőke növelésének ígérését vetíti előre. 2018-ban a DM multicég online pályázatot hirdetett civil szervezetek számára.¹² A DM 25 szervezetnek adott 500-500 ezer forintot, melyek közül 10-et ők választottak ki, 15-öt pedig a közönség-szavazás eredményeként részesítették a jutalomban. Az Egyesület jelentős kampányt folytatott a szavazatokért, s bár sokáig versenyben volt az első 15-be kerülésbe, végeredményben azonban nem sikerült elérni a kitűzött célt, s így nem kapták meg a félmillió forintot. Az Egyesület tagsága, a belső „kör” szerteágazóan vesz részt a tőke konvertálásában. Ennek legfontosabb fóruma az önkéntes munka. A tagok eltérő, változatos kulturális tőkével rendelkeznek. Mindegyiküknek megvan az a tudása, amelyet ingyen az Egyesület szolgálatába állít. Így például nem szükséges könyvelőt, pénztárost fizetni, ezáltal nem csökken az Egyesület büdzséje. Az önkéntes munka legfőbb színtere mégis a karitatív tevékenységhez köthető, mely az Egyesület legfőbb, önként vállalt feladata, küldetése. Ennek legjellemzőbb formája, hogy a tagok a nógrádi közterület bizonyos részeit időszakosan rendbe teszik, felújítják. Nógrád község két működő, nyitott forrása közül a vasútállomás közelében található „Csurgó”¹³ az, amelynek gondozását, a hozzá kapcsolódó programok szervezését az Egyesület hivatalosan is felvállalja. A szemétszedés, virágültetés, kapálás azok a munkálatok, amelyeket az Egyesület tagjai önkéntes munka keretében elvégzik. A legtöbb konfliktust is ez a szerepvállalás okozza. Az Egyesület több, jellemzően idősebb tagja már egyre kevésbé tudja a tagsággal járó önkéntes munkák terheit vállalni, ezért többen közülük az elmúlt egy évben hivatalosan is kiléptek onnan. Az Egyesület számá-

ra kiemelt fontosságú a presztízs növelése. Minden elnyert pályázat, díj egyrészt visszajelzés arra vonatkozóan, hogy a szervezet hasznos és eredményes munkát végez, másrészt a presztízs nem más, mint a szimbolikus tőke növelésének lehetősége, amely megalapozhatja a gazdasági és a társadalmi tőke jövőbeli gyarapítását. 2019 végén „Az év Nógrád megyei önkéntese 2019” díjat kapott a Nógrádi Napraforgó Egyesület, mely hírt büszkén osztotta meg honlapján az Egyesület.¹⁴ Fontos látni, hogy egy lokális szervezet számára cél, hogy kilépjen ebből a keretből, és megyei, netán országos hírnévre tegyen szert. Ennek a törekvésnek jó példája a „Tápláló Szeretet” elnevezésű program.¹⁵ Ennek keretében az Egyesület minden év őszén tartós élelmiszerral ajándékozott meg nagycsaládos rászorulókat. A program 11 éve során elsősorban házilag eltett lekvárt, befőttet és savanyúságot adtak át, évente mintegy 1000 üveggel. Időközben sikerült megnyerniük Herczegh Anita asszonyt, Áder János köztársasági elnök feleségét, hogy legyen a program fővédnöke, aki nem csupán elvállalta, hanem minden évben jelenlétével emelte a program presztízsét.

1. kép. Az Egyesület vezetője fogadja Herczegh Anitát Nógrádon, a Tápláló Szeretet 2018. évi ünnepségén

Világosan látszik, hogy az Egyesület mindent megtesz annak érdekében, hogy a helyi ismertségét kiterjessze a megyére, sőt országosan is ismertté váljon. Szerteágazó önkéntes tevékenysége a tagok ingyen munkáján és közvetett, illetve közvetlen anyagi támogatásával valósul meg. Az Egyesület ezáltal ismertségre, tekintélyre tesz szert, vagyis az egyénileg birtokolt gazdasági tőkét közösségi (egyesületi) birtoklású társadalmi és presztízstőkévé alakítják. Ez a presztízs segíti az Egyesületet az újabb sikeres pályázatokhoz és tagsága utánpótlásának biztosításához, vagyis a konvertálás végeredménye mégiscsak a gazdasági tőke növelése. Ehhez az is kellett, hogy az Egyesület kilépjen az online térbe, és saját honlapot működtessen.

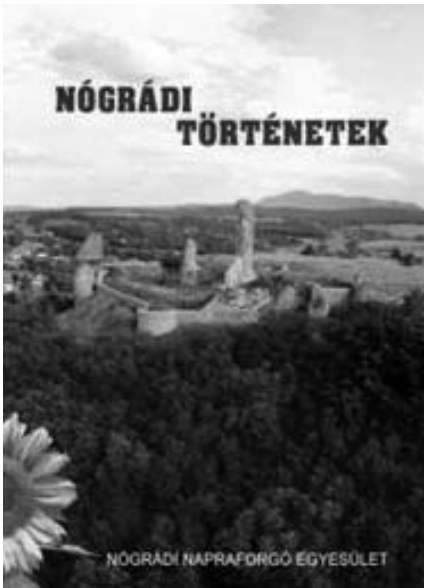
A ruralitás újratermelése és újraértelmezése

■ Minden társadalmi egység, közösség, szervezet, nem csupán része, hanem alakítója is társadalmi környezetének. Felmerül a kérdés, hogy az Egyesület milyen módon alakítja környezetét. Milyen hiányszereket lát el? Milyen „ruralitás-kép” ragadható meg a tevékenységén keresztül?

A hagyomány újratemtése

■ Falusi közösségek külső szemlélő számára is látható értékei között előkelő helyet foglalnak el a történelmével és a néprajzával kapcsolatos értékek. Az 1990-es évek derekától az egyre szaporodó lokális fesztiválok, gasztronómiai versenyek által váltak láthatóvá és „fogyaszthatóvá” a helyi értékek. Ekkor vált világossá, hogy a rurális közösségek hagyományépítése nem pusztán a helyi identitás megerősítésének kelléke, hanem a szélesebb társadalmi kapcsolatok építésének, a turizmus fellendítésének alapja is. A 2010-es években ezeket az informális és félformális kezdeményezéseket, immáron a hungarikum-mozgalom keretében szerveződő helyi értéktárak formalizálják. Vannak olyan települések, ahol egyetlen lelkes helyi értelmiségi személy, pl. a nyugalmazott tanító az, aki egy személyben felvállalja ezt a feladatot, máshol néhány elkötelezett lokálpatrióta mozgatja a szálakat, akár helyi értéktárbizottságot alakítva. Máshol, így Nógrádban is, egy önálló jogi személyiség, jelesül az Egyesület jár élen e folyamatban. Két konkrét, átfogó projekt kapcsolható a témához. *Nógrádi történetek* címmel egy önálló kiadványt jelentetett meg az Egyesület, amelyben a tagok személyes élménytörténetei mellett helytörténeti érdekességek is megjelentek a településről.

A kiadvány hiánypótló, hiszen hasonló tematikával még nem jelent meg önálló füzet vagy könyv. Egy újabb projekt a helyi, alapvetően szlovák etnikum-

2. kép. A kiadvány címlapján az Egyesület neve mellett a legfőbb szimbóluma (napraforgó) is szerepel

3. kép. Hagyományos helyi szlovák népviseletbe „visszaöltöztetett” asszonyok egy műtermi csoportképen

hoz köthető női népviselet revitalizációját tűzte ki célul. A még fellelhető viseletbe öltözött lányokat és asszonyokat profi fényképész örökítette meg műtermi körülmények között. A projekt célja, hogy alapot adjon egy tudományos monográfia elkészítésének, amely a helyi népviseletről szólna. Az Egyesület még keresi azt a szakembert, aki ezt a témát szakszerűen fel tudja dolgozni.

A közösség és a lokalitás építése, a generációk összekapcsolása, a társadalmi felelősség és – hasznosság, valamint a társadalmi szolidaritás újrateremtése

■ Az idős generáció önkéntes munkájának hasznosítása a társadalmi reintegráció megerősítését szolgálja. Az individualizálódó, inaktív életvilágokat a szélesebb társadalom számára ismét hasznossá teszi. Az Egyesületen belüli beszélgetések, rendezvények (közös főzés, kirándulások¹⁶) az aktív szervezett szabadidő-eltöltés kiemelt példái, amelyek vonzóvá teszik a tagsági státust a tagoknak. Az iskolásokkal és a nagycsaládos szervezetekkel közösen szervezett akciók is a generációk közötti társadalmi kötődést és szolidaritást erősítik. Ez különösen annak a tényezőnek a figyelembe vételével tűnik fontosnak, hogy falun, vidéki kistelepülésen a generációk közötti szakadék egy fázissal később vált láthatóvá és problémává, mint a városban. Már szó volt róla, hogy a lokalitás újrateremtése itt a szomszédsági kapcsolatok újratermelésével is együtt jár, hiszen az Egyesület tagjai zömében ugyanazon a településrészen laknak, tágabban értve egymás szomszédai.

A helyhez (genius loci), a lokális történelemhez és hagyományokhoz, valamint a helyi társadalomhoz kötődés erősítésében ugyanaz a közösségkép fogalmazódik meg: egy idealizált, hagyományos paraszti társadalom képe, amelyben az idős generáció nem csupán a tekintélyt birtokolta, de a közösségi élet irányításában tényleges döntéshozói szerepet is játszott.

Összegzés. Az egyesület sikereinek és kudarcainak okai

■ Az Egyesület sikereit elsősorban az eredményezte, hogy képes volt pontosan felmérni és megfogalmazni a szervezet és a tagok életcéljait. Hozzá tudtak járulni a közösségi identitás és a valahová tartozás élményének megteremtéséhez és erősítéséhez. Tartalmas, közösségi szabadidő eltöltési gyakorlatokat szerveztek. Mindezt egy, a társadalom perifériájára került generáció, az idősek társadalmi szerepének újraértelmezésével és felértékelésével valósították meg. Sikeresen gyarapították a különböző (szimbolikus, társadalmi, gazdasági és kulturális) tőkefajtákat, jól konvertálták egyiket a másikba. Mindehhez a korszellem pontos ismerete nyújtotta a háttérrel. Hogy mégsem beszélhetünk maradéktalan sikerekről az Egyesület életében, s az elmúlt évben egyre több korábbi tag lépett hivataltalanul is ki, s a Tápláló Szeretet 11 éven keresztül működtetett programja is 2019-ben abbamaradt, azt a következő tényezőkkel magyarázhatjuk. A gazdasági tőke befektetése, mint a munka vagy a tagdíj, nem állt arányban a társadalmi tőkében remélt haszonnal (az egyes tagok szintjén). Az Egyesület kínálta közösség ígéretével szemben az egyéni szintű autonómia korlátainak megtapasztalása, a kötelezettségek túlsúlya a tagok együttműködési hajlandóságát visszavetette. Ráadásul, a magas átlagéletkor miatt a tagok egészségügyi és halálozási mutatói is egyre kedvezőtlenebbé váltak. Az Egyesület számára a fennmaradás feltétele a tagság és a tevékenység megújítása. Az utóbbi kihívásnak felel meg az,

hogy 2020-ban a korábbiakhoz képest is kiemelt szerepet kapnak az iskolákkal és a nagycsaládos szervezettel való együttműködési programok. Az írás szerette volna felhívni a figyelmet egy fontos, de a társadalomtudományokban talán elhanyagoltként kezelt kérdéskörre: a rurális társadalom gazdaság-, közösség- és kultúraszervezésében egyre fontosabb szerepet kapó civil szervezetek, az NGO-k tevékenységére.

■ JEGYZETEK

1. „A partikuláris vizsgálatokon túllépni tehát nemcsak azok elhagyásával, hanem azok megsokszorozásával is lehet” – fogalmaz Prónai Csaba, amikor a kulturális antropológiai cigánykutatások 1990-es évekbeli eredményeit összegezte. „Kemény Istvánnak felvettem, hogy konzultálhassanak velem antropológus növendékeim, és ő örömmel fogadta ezt. Miközben menthetetlen romantikusoknak képzel minket, akik – szerinte – mindig a pozitívumokat keressük és látjuk meg, mégis mintha úgy vélné, hogy mi (antropológusok) vagyunk azok, akik az ők (a szociológusok) adatait tartalommal töltjük meg. Véleményem szerint itt arról van szó, amit Michael Stewart találóan a »szociológiai objektivizmuson és az antropológiai kulturalizmuson túliság« problémájának nevez.” (Prónai Csaba: *Kulturális antropológiai cigánykutatások Magyarországon az 1990-es években (néhány megjegyzés)*. Elérhetőség: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzeti_es_etnikai_kisebbsenek_mo_on%20a%2020_sz/pages/023_antropologia.htm; letöltés dátuma: 2020. február 5.)
2. Például Berta Péter: *Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Bp., 2014 és Szabó Árpád Tőhötöm: *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékesség és integráció egy erdélyi térségben*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2013.
3. George E. Marcus: *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography*. Annual Review of Anthropology 1995. 24. évf. 95–117.
4. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Látható és láthatatlan világok. Az ezredfordulón és utána*. Typotex Kiadó, Bp., 2013. „Minden korszaknak megvan a maga világképe. Az a mód, ahogyan annak a kornak az emberei a világot látják. Ez az, amit a »szellemtörténet« divatja idején »korszellemnek« neveztek, s ami így vagy úgy, de mindenképpen áthatja az adott korszakban élők szinte minden megnyilvánulását. Egy-egy korszak világképe az élet minden területén tanulmányozható. Az új megjelenik – s így elemezhető – a mindennapi élet számos, szimbolikus jelentésekkel is telítődő mozzanataiban...”
5. Az írás alapját a Kriza János Néprajzi Társaság *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században* című vándorkonferenciáján (Nagykároly, 2019. október 11–12.) tartott, hasonló című előadásom jelenti. Az időes korcsoport médiareprezentációjának illusztrálásához egy, Budapest közterületein ingyenesen osztogatott újság, a *Lo-kál* 2019. október 9-i lapszámát vettem alapul. A témák mindegyike egy-egy konkrét cikk, hír vagy tudósítás formájában olvasható a lapszámban. (A lap a magyarországi helyhatósági választások előtt négy nappal jelent meg. Ez a tény, továbbá a lap kormányközeli hangvétele felveti ugyan a reprezentativitás kérdését, ám témánk szempontjából arra jó példa, hogy jelezzük, az időes korosztályt kísérő közbeszédnek melyek a sarokpontjai.)
6. Az angol non-governmental organization kifejezésből képzett betűszó (NGO). Olyan társadalmi szervezetet jelent, amely nonprofit módon, a kormánnyal függetlenül, önkéntes alapon a közös javára működik.
7. A 2015-ös migrációs válság erősítette fel azokat a közéleti hangokat, miszerint az NGO-k egy része külföldről finanszírozott és vezérelt politikai tevékenységet folytat, mindezt elsősorban Soros Györgyhez, a magyar származású amerikai üzletemberhez köthetően, a „nyitott és kevert társadalom” megvalósításának globális érdekében megfelelően.
8. Elérhetőség: <http://napraforgo.nogradfalu.hu>. Rövid bemutatkozásuk szövege: „Községünkben, Nógrádon 2003-ban alakult meg a nyugdíjas klub. A közös programok, az összetartozás élménye miatt megérett a gondolat, hogy egyesületként alakuljon át. Így 2006-ban megalakult a Nógrádi Napraforgó Hagyományőrző és Szociális Egyesület. Az azóta eltelt időben egyesületünkhez többen csatlakoztak a 30-as, 40-es korosztályból, így megvan a lehetősége a szívesebb programok szervezésének is. Céljaink között szerepel a nógrádi helytörténeti ismeretek ápolása; klubélet, hagyományőrző tevékenység, népdalkincset megőrző körös és kulturális programok szervezése; a nógrádi gasztronómia megőrzésének elősegítése; az egészséges életmód propagálása; a szociális rászorulókat támogatása és természetvédelmi tevékenység.”
9. Nógrádon a „vasúton túli” területet, az 1960-as évek körül kiépült településrészt hívják így a helyiek. Ez a vasúti sínpár merőleges hat utca (Jókai Mór, Ady Endre, Táncsics Mihály, Dózsa György, Kossuth Lajos és Petőfi Sándor utcák) és az azokat összekötő keresztutcák (Vasút sor, Rákóczi Ferenc, Feketevíz sor utcák) által tagolt településrész.
10. A „törzskörös”, a „bebíró” és a „gyüttment” kategória, ha nem is minden magyar közösségben nevezték így őket, jól mutatja a helyi társadalomba beépülés szakaszait, a társadalmi csoportok távolságát. A köztes, „bebíró” kategória talán a legképlekenyebb, ugyanakkor a legérdekesebb is, hiszen az ezzel leírt személyekről mindenki tudja, hogy nem született falubeliek, mégis, évtizedek óta szerves részei a lokális közösségnek. Külön kutatást érdemelne, hogy a magyar rurális közösségeikben a társadalom- és a kultúraépítésben milyen szerepet játszanak ezek a csoportok. Saját tapasztalatunk szerint vannak olyan közösségek, ahol e tevékenység vezető szerepét épp a „bebírók” látják el.
11. Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Bp., 1998. 155–176; James. S. Coleman: *Társadalmi tőke*. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Bp., 1994. 99–127; Uő: *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In: Lengyel György –

Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Bp., 1998. 11–43.; Oláh János: *Tübes bizalmi tőkéje – Társadalmi tőkénk pénzértéke*. Polgári Szemle 2007. 3. évf., 10. sz.; Orbán Annamária – Szántó Zoltán: *Társadalmi tőke*. Erdélyi Társadalom 2005. 2. sz. 55–70.

12. Elérhetőség: <https://www.dm-egyuttetegyasert.hu/hu/jotettekkel-egy-jobb-vilagert/beerkezett-palyazatok/#5391>

13. Elérhetőség: <http://nograd-var.hu/csurgoforras.htm>

14. Elérhetőség: <http://napraforgo.nogradfalu.hu/hir/154>

15. Elérhetőség: <http://napraforgo.nogradfalu.hu/hir/150>. „Már a tizenegyedik alkalommal, s egyben utoljára jöttünk össze 2019. október 4-én a nógrádi művelődési házban. Az asztalok ebben az évben is megteltek a szeretetet és törődést sugárzó befőttes üvegekkel, tartós élelmiszerekkel, terményekkel. A Tápláló Szeretet Mozgalom ötlete 2008. őszén fogalmazódott meg, akkor nagy gazdasági válság volt és a magyar emberek, családok nagyon sok nehézséggel küszködtek. Segíteni szerettem volna, és ehhez partnerekre találtam a Nógrádi Napraforgó Egyesület tagságában. Elkezdődött a környezetünkben fellelhető felesleges termények feldolgozása befőtt, savanyúság, lekvár, gyümölcsle, stb. formájában. Az első átadó ünnepség 2009. október 7-én volt Nógrádon, az akkor még működő idősok otthonában. Igyekeztem meggyőzni másokat is a program szükségességéről. A nyugat-nógrádi térségből 2011-ben már többen csatlakoztak hozzánk, aminek eredményeként az adomány nagysága is jelentősen megnövekedett. 2015-ben a Tápláló Szeretet Program kilépett Nógrád megyéből, mert Kecskeméten, Hetényegyházán és Városlődön is elkezdődött a befőttek készítése. A tizenegyedik év nemcsak átadó ünnepség, hanem egyúttal a programot záró rendezvény is.”

16. Évente több csoportos utat szerveznek, a teljesség igénye nélkül, Budapestre, a Tisza-tóhoz, Majk pusztára stb. Lásd például a honlapra feltöltött képeket, beszámolókat. Egy 2013-as, a Budai várba szervezett kirándulás képei: <http://napraforgo.nogradfalu.hu/vetit/17>.

GAGYI JÓZSEF

ELUTALÁSRÓL ÉS ELSÁNCOLÁSRÓL

... valamiféle rend mint a közösségi létformát lehetővé tevő egymáshoz igazodás szabályainak és gyakorlatainak összessége mindig is volt, mint ahogy mindig tapasztalható volt a szabályok átfogalmazása, tagadása, semmibevétele, a rendbontás vagy öntörvénység...

A mai falu más, mivel megváltozott. Megváltozott a ruralitáshoz való lokális és külső viszonyulás (például felértékelődött a kulturális örökség); kialakult/terjed a rurális környezethez való fogyasztói viszonyulás (turizmus, falura való kiköltözés, a falu szabadidős térként való használata); megváltoztak az élelmiszertermelés feltételei és motivációi (szabadidős gazdálkodás, a saját termés felértékelődése, a „kvázi bio” termés gondolatának megjelenése), átalakultak a kooperációs formák stb.¹

Igen, mindez igaz, de megváltozott-e az elutalás és elsáncolás gyakorlata? És ha igen, hogyan? És ha nem, miért? Igyekszem két példát bemutatva körbejárni a jelenséget, de nem ígérem, hogy választ tudok adni ezekre az igen agresszív, pontos és azonnali válaszokat követelő kérdésfeltevésekre.

Elutalás, elsáncolás egy hagyományos helyzetben (amikor még nem változott, vagy mégis?)

■ Majdnem két évtizeddel ezelőtt, egyik tereputamon találkoztam a jelenséggel és a kifejezéssel. Az akkori, éppen aktuális kutatásom célja az örökséghez való viszonynak és az örökségalkotó tevékenységnek (a település székelykapuairól, a székelykapuk leltározását, megőrzését célzó mozgalmáról messze földön ismert) a vizsgálata volt.² Bejártam a határt is, a távolabbi Karélyt, a Láznak nevezett fennsíkot, de inkább a

szántóhatár még akkor is jórészt keresztirányba szántott kis parcelláit, a *nadrág-szík-földeket*, amelyekre a mezei utak helyenként árokszerűen bemélyedő, inkább patakmederre emlékeztető rendszerén keresztül lehetett kijutni.

Kiindulópontom szerint a természetben élő falusi közösség az őseik által meghódított, a múlt generációi által használt, vagyis az egynemű természetből a megnevezett és megművelt helyekként kiemelkedő, elkülönülő tájelemeket ismeri, használja még a mai kényszerek és kihívások szorításában: ebből alkotja meg örökségét. A fizikai környezetet praktikus szempontok szerint használja: zsákmányolja, műveli, és ugyanakkor kognitívan szervezve, kulturális környezetként teszi ismerőssé, tulajdonná, örökíthetővé. Egy szóval: rendben tartja, gondozza. Ez lehet az eredeti tartalma a *genius loci*nak: rendezett, gondozott szellem építi és jelképezi azt a bizonyos, egyetlen, otthont adó helyet a sokféle-képp idegen világban.

A faluban, amelynek a határában a találkozás megesett, nem történt meg a 19. század végén, 20. század elején a tagosítás, a hármás határ még egészen a hatvanas évek közepéig fennállt. Ugyanis ebben a faluban nem alakult kollektív gazdaság, tehát folyamatosan magángazdálkodás volt, a hatvanas évek után is. De az ugarhasználat idején, ezzel összefüggésben egészen más úthasználat volt, mint ami kialakult azután. Az ugarnak hagyott részen ugyanis az utak is pihentek, a juhok karámjának tavaszi ki- és őszi beszállításán kívül nem jártak szekerekkel. A másik két határrészben az egyszerre zajló munkafolyamatokhoz igazodott a közlekedés: egyszerre szántottak és vetettek, és ezután a betakarításig nem jártak ki oda szekérrel. A betakarodás is egyszerre történt, a levágott tarlókon keresztül könnyen meg lehetett közelíteni a hazaszállítandó terményt. Az ugarhasználat megszűntével, a teljes határ használatával több lett az út, és több lett az úthasználat rendjével, az utak gondozásával kapcsolatos konfliktus is. Ugyanis az út: a helyi társadalmi kapcsolatok mindennapi valóságát mutatja, a helyi társadalmi viszonyokat modellezi. Az úthasználat rendje, az utak gondozottsága pedig a társadalmi állapotok tárgyiasult formája.

Voltak a környéken szerencsés falvak, ahol a határban az állam épített és tartott fenn fakitermelési utat, és ezen bizonyos határrészek jobban megközelíthetőek voltak. Itt a Fenyédvize völgyébe vezet fel ilyen út; arra azonban nincsenek szántóföldek, csak kaszálók. Épített, gondozott út még az, amely a Cekendre felkigyózó országútból dél felé tér el, és a Lázon keresztül egy katonai egységhez visz. Ezen lehet megközelíteni a tanyák nagy részét. Ezenkívül a falu határában levő utak igen nehezen járhatók. Ennek okai a meredek oldalak is.

Télen, a megfagyott földön vagy havon a trágyát könnyű kiszállítani. A gond hóolvadáskor kezdődik, nagy esőzésekkor tetőződik: a Simonpataka melletti vagy a temető mellett a Halastó határrészre tartó út egyes részei járhatatlanná válnak. Az évtizedek során ugyanis a lefutó vizek mély árkaivá lettek ezek az utak. A beledobált kövek, farönkök elsüllyednek benne. A fűrészpont, amelyet mostanában hordanak töltésnek, hamar leviszi a víz, a kukoricakocsány, amelyet szintén ide hordanak, hamar elrothad. Ráadásul az út szélét, azaz a földet, a homokot is állandóan bemossa középre a víz, így mederré szélesítve és mélyítve az utat. Tavasszal az út mellé sorban ültetett fűzfák ágait megnyesik, azok is az útra kerülnek. Az út martját egyes helyeken szintén tavasszal vágott vastagabb fűzfaágakkal erősítik meg: cövekeket vernek, és köréjük fonják az ágakat, így próbálják a martot védeni a beomlástól. A Láz felé tartó, erdős részeken áthaladó utak is nehezen járhatók. Helyenként két-három nyomot is kitapostak a sze-

kerek, ezeket még szélesítik a traktorok, és aszerint, hogy melyiket, gondolják alkalmasabbnak, egyikén vagy másikon haladnak kifelé vagy ereszkednek befelé. De ez nem nagy gond, mert a legelőből, erdőrészből szakítanak ki útnyi területeket. Jól járhatóknak mondható útszakaszok azokon a részeken vannak, ahol az út nem felfelé, hanem az oldalban, azonos magasságot tartva halad.

Tavaszi idő volt, május eleje, hónapokkal a hóolvadás után. Azért jártam a határt, mert kíváncsi voltam a szalagparcellákon a vetés állapotára. A meredekebb oldalakba vágott mezsgyék határolta parcellákon termelni mindig is sokkal inkább munkaigényesebb feladat volt, mint a patak melletti egyenes földdarabokon. Ezeket a legtöbb gazda még mindig hagyományosan állati fogattal szántotta, miután megszikkadt a föld, de igen sok volt szántás után az *egyengetés*. Kapával, lapáttal kellett egy-egy kiadósabb eső után kimenni, hogy a parcella belső részén felgyűlt, tócsában álló vizet csatornába terelve leengedjék, a külső felén levő, az esővíz ásta árkokcskákat betemessék, a bemosott homokot, kavicsot elszórják. Rosszabbik esetben kisebb részeken újra kellett vetni a kimosott vagy leiszapolódott gabonát is. Többórás aprómunka volt ez, és az idős emberek, akiket kint találtam az ilyen parcellákon, szívesen beavattak a titkokba: a megfigyeléseik szerint a lejtő melyik irányából szokott jönni a víz, hogyan próbáltak védekezni ellene nagyapáik-apáik, miért jó, ha a víz megáll a földön, és nem sodorja le a termőtalajt, és miért gond, ha túl sok víz áll túl sok ideig a gabonavetésen. De hát az a jó, ha a május esős, és a napfény már erős, az eső és a forró napsütés váltogatja egymást, párállnak a füvek, bokrok, fák, nő a gabona, mint-ha húznák: erre mondják, hogy *gazdag idő*.

A májusi esők ezúttal is részben járhatatlanná tették a határutakat. Egy ilyen út mellett találkoztam egy idős gazdával, aki árkot ásott az egyik út menti, gabonával bevetett parcellán. Dolgozhatott már jó ideje, a parcella elején keresztbe húzódó árok ötven-hatvan centiméter széles volt, és három ásonyomnyi, tehát körülbelül hatvan-hetven centi mély. A kitermelt földet az ároknak a szomszédos parcella felőli részén felhalmozta, elegyengette. A látvány bennem katonaságbeli emléket idézett fel. Egykor a dobrudzsai kiképzőtérén ugyanígy kellett mi is lövészárkot ássunk, és a mélységével nem nagyon törődtek, de külön ellenőrizték, hogy a földet miképpen halmozzuk fel, lapogatjuk, hogy aztán megadott távolságokra géppisztolynak való lőállást lehessen kialakítani. Odamenve, szóba állva megtudtam, hogy bizony ebben az esetben is valamiféle háborús készülődésről van szó. Gyakori ugyanis, hogy terüvel megrakott szekerek vagy megrakott utánfutójú traktorok, tartva attól, hogy a sárban elsüllyednek, inkább kikerülik a járhatatlanná vált útszakaszt, és áthajtanak egy út menti parcellán, letaposva a vetést. Ha egy teszi ezt, az is gond, de általában az elsőt követi a többi: a járhatatlan útszakasz mellett kialakul egy alternatív út, és az eredmény: a parcellát *elutalják*. Hiába a szép szó, hiába tesz ki figyelmeztető táblát, határjelző cöveket, épít korlátot a tulajdonos. Ekkor szoktak a végső megoldáshoz folyamodni: *elsáncolják* a parcellának mind a két végét. Azután pedig lesz, ami lesz, mert beszélgetőtársam szerint is egy nagyobb traktor gond nélkül keresztül tud hajtani a sáncon. Nem lehet azonban állandóan őrt állni a föld mellett.

Rákérdeztem: hogy volt ez régebb, az út melletti parcellák tulajdonosai mindig résen kellett legyenek, és elsáncolják a birtokrészüket? Dehogy, volt a válasz, csak akkor – „nagyapáink idejében” – tisztelték a másét, meg voltak határpásztorok, minden határrészen egy, akik figyelték, hogy ki merre jár, megszólították, aki nem az úton járt, és jelentették a bírónak a kihágásokat, a bíró pedig büntetést szabott

ki, meg mindazok megvetésére számíthatott a rajtakapott illető, akik a falu mértékadó gazdái voltak, akikhez igazodtak a többiek, akik a közvéleményt képviselték. Meg a bírónak is gondja volt arra, hogy ha a határpásztorok jelentették, hogy a határban egy út vagy egy híd használhatatlan, akkor megjavítsák. De hogyan lehetett régebb ezt megtenni? Kalákát szerveztek, azon mindenki részt vett, akinek az illető határrészen földje volt, vagy akit megszóltítottak; rönkfát vágtak az erdőben, faggal behordták, és az ilyen részeket kipadolták – volt a válasz. Akkor és ott elhangzott a bűvös megfogalmazás: „nagyapáink idejében” rend volt!

Rend, rendtelenség, rendtartás. Vége, de mégsem?

■ Valóban: valamiféle rend, mint a közösségi létformát lehetővé tevő egymáshoz igazodás szabályainak és gyakorlatainak összessége mindig is volt, mint ahogy mindig tapasztalható volt a szabályok átfogalmazása, tagadása, semmibevevése, a rendbontás vagy öntörvényűség gyakorlata, egyének és közösség örök-ké változó harmóniája/konfliktusa.

A kollektivizálás folyamata, majd a kollektívben élés és a dekollektivizálás két történelmi korszakban zajlott: a szocializmusban és a poszt-szocializmusban. „Méreteit, az érintettek körét tekintve a kollektivizálás a 20. század egyik legnagyobb társadalmi megrázkódtatása volt.”³ A dekollektivizálás nem volt államilag vezényelt agresszív és életeteket kioltó, szenvedést kiváltó események sorozata, nem volt traumatizáló történelmi eseménysorozat, de folyamatainak elhúzódsát, mobilizáló (elvándorlást kiváltó), az életfeltételek bizonytalanságát és főleg gyors és intenzív életforma-változtatást generáló hatásait tekintve vetekedik a kollektivizálással. A két korszakban, a vidéken zajló folyamatokra a szakirodalom az igen általános, a nemzetállamok megjelenése óta zajló, a vidéki társadalom nagy átalakulását megnevező *paraszttalanítás* fogalmat használja. Kovách Imre álláspontja szerint „a magyar társadalom paraszttalanítása (*depeasantisation*⁴) a jelenkori vidéki társadalmi változásokat alapvetően meghatározó, megfordíthatatlan folyamat. [...] A »paraszt« és »paraszti« mint a maga univerzális egységében (és összes dimenziójában is) strukturális helyzet és kulturális állapot vagy specifikus társadalmi csoport (réteg, rend) nem része a jelenkori magyar társadalomnak.”⁵ Úgy gondolom, a megfelelő, a sajátos romániai modernizációs fázisok („megkésettség”, „Európa legnagyobb jelenkori vidéki, földművelő népessége”) ismeretében megtett korrekciókon túl a kijelentés érvényes a jelenkori romániai, benne az erdélyi magyar társadalomra is. Ezen a véleményen van Vintilă Mihăilescu román antropológus is, aki a romániai átmenet mintegy két évtizedét értékelő elemzésében megjelöli a pontos időpontot is: a (posztkommunista) Átmenet vége, Románia 2007-es európai uniós csatlakozása egyben a Paraszt végét is jelentette. A paraszti életmód „egy szeszélyes modernizációnak kitett életmód, amelynek mégis, paradox módon, mindeddig sikerült túlélni; a piacgazdaság és az élelmiszerek termelését és fogyasztását szabályozó szigorú szabályozók csapásai alatt hirtelen illegális lett: egyből posztparaszti társadalommá váltunk!”⁶ Egy másfajta Átmenet következik: a paraszt, ami meghalt, fel kell támadjon mint mezőgazdasági termelő, vagyis Romániában Európa legnagyobb létszámú paraszttársadalma egyik napról a másikra más kell legyen, mint ami volt, mint ami tudott lenni. A fiatalok már léptek: átkonvertálták magukat Spanyolországba kitelepedő „eperszedőkké”. Húsz év piacgazdaság után Romániában a Parasztnek vége van demográfiailag, gazdaságilag meg szimbolikusan is.

Vagy mégsem?

A 19. század végi, 20. századi lassú modernizáció vidéken: az állami beavatkozásoknak és a történelmileg létező parasztság ehhez való alkalmazkodási kísérleteinek a folyamata. Ezt nevezi a nemzetközi szakirodalom, amint azt már fennebb említettem: paraszttalanításnak. Az állami intervenciók sorozata kezdeményezte és szabályozta a változásokat: „korábban a nagybirtok védelmét, a hadigazdaság bevezetését és az állam növekvő kontrollját, később a rurális struktúrák három radikális reformját: a földosztást, a szövetkezetesítést és a kádári modernizációt [Romániában ennek kevésbé megengedő, az erőforrásokkal koncentráltabban gazdálkodó, diktatórikusabb formáját – a szerző G.J. megjegyzése], majd 1989 után a kárpótlást, privatizációt és a gazdasági liberalizációt.” A változások előidézői közül kétségtelenül a tulajdonváltás (a kollektivizálás) volt a legmélyebben ható, annál is inkább, mert a legnyilvánvalóbban igazságtalan, erőszakos, életeket kioltó, a kommunikatív emlékezetet mindvégig foglalkoztató beavatkozás. A paraszttalanítás fogalma azonban hosszú időtartamú és igen összetett változást fed le: ez az elmúlt évszázad (volumenében) legnagyobb, legtöbb embert érintő társadalmi változása: a történelmi parasztság eltűnése. Bogdan Murgescu adatai szerint Romániában, a „Zöld Gyűrű” legnagyobb agrárnépességű országában 1989-ben az állami gazdaságok a teljes mezőgazdasági terület 13,9%-át, a kollektív gazdaságok 60,7%-át, magántermelők (a hegyvidékeken) 25,4%-át birtokolták, a mezőgazdaságban, erdőgazdaságban dolgozó aktív munkaerő 1950–1989 között 6,23 milliőről (74,3%) 3,06 millióra (27,9%) csökkent.⁷ Igaz, hogy a dekollektivizálás (és a szocialista ipar összeomlása) más irányú változást eredményezett, a mezőgazdaságban dolgozó aktív lakosok aránya ebben az időszakban meghaladta a 34%-ot, és még legalább ugyanennyien voltak érdekelték valamiféle mezőgazdasági termelésben. Kovách Imre szerint 2000-ben Románia azzal tűnt ki az európai államok közül, hogy a mezőgazdaság és erdőgazdaság termelte meg a GDP 44,4 százalékát – ez Franciaországban 4,3%, Magyarországon 6,5%, Görögországban 16,7%.⁸

Kovách Imre a paraszttalanítást nemcsak a mezőgazdasági népesség, hanem általában a vidéki társadalom átalakulását megragadó fogalmi keretnek tekinti, ugyanis „[a] strukturális pozíciók egymáshoz kapcsoltága és összetorlódása miatt a nem régen még legnagyobb vidéki társadalmi alakulat, a mezőgazdaságból élő népesség hanyatlása az egész vidéki társadalom mélyreható átalakulását eredményezi. [...] az összetett (gazdasági, szociális és kulturális, érték- és életmódbeli) elmozdulások sorozataként felfogott „paraszttalanítás» az egész vidéki társadalomra ható meghatározó folyamatokat is magába foglalja”.⁹ A felgyorsuló mobilitás (urbanizálódás, egyes vidékek elnéptelenedése, a városközeli települések gyarapodása), a háztájinak köszönhetően a paraszti gazdálkodási készségek fennmaradása, továbbélése, sőt egyes rendies vonások megőrzése, de ugyanakkor a paraszti intézmények és az ezeket működtető értékek erodálódása is részei ennek a folyamatnak. A kilencvenes évekig még valamelyes életformakonzolidáció is mutatkozott – de aztán mindez a dekollektivizálással viharos gyorsasággal megváltozott. A szocializmusban, a kollektivizálás után azonban megállapítható, hogy ideig-óráig „a helyi társadalmak magánszférája minden szocialista modernizáció és a fogyasztási értékek individualizációjának terjedése ellenére megőrizte a közösségi kontroll elemeit az egyéni viselkedés és magatartásmódok felett”.¹⁰ Lehetséges volt az egymásra hangolódás, együtt cselekvés a magánszférában, de nem csak. A falusi közösségek, az alkalmazkodás és túl-

élés évszázados alapegységei megőrizték – mint írtam: ideig-óráig – szerepüket, erejüket. A történelmi parasztság (ekkor még) a túlélés új formáival kísérletezett. Talán egy ilyen forma volt a kollektívból való, közösségben végzett, közösen végzett rituális lopás is.

Az nyilvánvaló, hogy Romániában, de Magyarországon is, a széteső, átalakuló, újjászerveződő paraszti-vidéki társadalomban az ezredfordulóig meg azon is túl érvényesült egy, az értékeket és viselkedésmintákat egységesítő közösségi kontroll. Nagyvárosoktól távoli, rurális környezetekben a közelmúltban is ez a közösségi és nyilvános, kulturális ellenőrzéssel, szankciókkal korlátozott-szabályozott életforma „az öltözködés, a fogyasztás, a köszönés, a gyász vagy az ünneplés kötelező, bár korántsem középkorias vagy változásra képtelen formáival, a külvilág veszélyei elleni védekezésnek és a kockázat minimalizálásának volt az eszköze. A közösségi kontroll túlélte gazdasági bázisának, a magántulajdonnak az eltörlését, és a vidékiek még hosszú ideig számíthattak arra, hogy a közösségi kontrollal szabályozott érték- és normavilág valamilyen védelmet, legalább az összetartozás és közös sors érzését kínálja. Ez volt a legfontosabb erő, ami a nagycsaládok, az egyházak, az iskola és más intézmények társadalomszervező erejének gyöngülése idején összetartotta a rurális társadalmakat.”¹¹ Ezeknek a tevékenységeknek és sorsnak a helyszíne még mindig: a falu, vagyis az új történelmi korszakban, új identitására utaló nevén: a rurális település.

Rend, az volt az államszocializmus által létrehozott mezőgazdasági gazdasági-társadalmi intézményben, a kollektív gazdaságban is. Igaz, ez többek között egy kulturálisan, íratlan törvények szerint kialakult és működtetett gyakorlatnak, a közösből való lopásnak a rendjét jelentette. Ahogy egy interjúalanyom nagyon találóan megfogalmazta: „Így volt a kollektívben, aki tudta remorkával,¹² másik autóval, másik szekérral, másik vitte szatyorban, vagy egy kézikosárban, vagy ahogy tudta”¹³ a mezőről haza a lopott terményeket. A lopás eszközeinek rendje igen pontosan leképezte a társadalmi hierarchiát – de tudni kellett azt is, hogy igazából azok, akik a hierarchia csúcsán helyezkedtek el, nem vettek részt ebben a tevékenységben. Nem voltak erre rákényszerítve, mert nekik mintegy felajánlották, hozzájuk kéretlenül is hazavitték azt, ami „nekik járt” ebben a szocialista újraosztásban.

Az útra visszatérve, mivel ennek az írásnak ez a témája, nem a lopás: a szocialista, nagyüzemi gazdálkodás tulajdonfelfogásának és tulajdonhasználatának jól látható nyomai voltak abban a korszakban is a mezei utak. Számuk lecsökkent, és gondozottságuk a minimálisra korlátozódott. A traktoristák, traktorok és más gépi eszközök (az akkori napilapokban: mezőgépeszek és mezőgépek, a tervteljesítés hősei) közlekedtek ezeken az utakon nappal és éjjel. Éjjel: kampányidőszakban, meg illegális fuvarokat¹⁴ bonyolítva. Hiába magyarázta nekem egy nyugdíjas traktorista, amikor erre rákérdeztem, hogy a tavaszi esők után megvárták, amíg az utakon a sár felszárad, nem hittem neki. Mít számítottak a központilag vezényelt tavaszi vetési kampány esetében a sáros utak? Mentek, amerre tudtak, ha egy traktor elsüllyedt a sárban, egy másik kihúzta, és legközelebb persze hogy ráhajtottak az út melletti parcellákra, letaposták a gabonát, vagy éppen *elutalták* az egész parcellát, ami már nem valakié volt, hanem közös; tehát ki törődjön ezzel, ki szóljon nekik, esetleg: ki büntesse ezért őket? Az egyszerű falusi embereknek (ahogy egyszer valakitől hallottam: a „kollektív gyalogmunkásainak”) azonban mindebből az fájt a legjobban, hogy gépeszek és gépek

nem kímélték a kollektivisták szükségleteinek megtermelésére kimért kis parcellákat, a „huszonötár”-okat¹⁵ sem. Letaposták a gondosan kapált kukoricát, a krumpliágásokat, ha azok éppen az út mellett feküdtek. A legcinikusabb intézkedés, amiről hallottam: a kollektív vezetői rendelkeztek arról, hogy az út melletti egy-két méteres sávot ezeken a legjobban gondozott, legértékesebb parcellákon ne is ültessék be, mert a nehézgépek (ez alatt a hatvanas évek végén megjelenő kombájnokat, arató-cséplő gépeket értették) ki kell jussanak a gabonátáblákra, és kell a hely a széles tengelytávon futó kerekeknek.

Megtörtént ebben a korszakban is, hogy folyamatosan járhatatlanná, vízmosássá vált egy mezei út. Kétféleképpen lehetett ezt orvosolni: vagy felhagyták, és az ideiglenes út véglegessé vált, vagy pedig addig hordták a remorkákkal az olcsó, államilag kiutalt követ, kavicsot, amíg valamennyire járhatóvá tették. A következő évben, a következő esőzések után ezt újra lehetett kezdeni, és nem is volt ez teljes mértékben haszontalan: egy-egy remorka kő, kavics jutott ebből a magánházak körüli utakra, udvarokba is. Az utak pedig, amelyek sosem az egyéneké, hanem a közösségé (még az ösvények is azok), ebben a korszakban úgy voltak közösek, hogy mindenki használhatta, de senki sem érezte őket magáénak. Nem lehetett elkeríteni, csak kihasználni, gondozás, befektetés nélkül, és közben mondogatni: nincs rend, a kollektív/az állam kiterjesztette fennhatóságát erre is, de nem törődik azzal, ami a kollektív tagjainak, az állam polgárainak a javát szolgálja.

Egykor, régen, a földbőség korszakában (nem rég: nagyon rég!) a határnak azon részein, ahol nem voltak még elkülönült tulajdonok, lefoglalt és megművelt területek, az arra járók arra mehettek volna – árkon-bokron keresztül –, amerre jónak látták. Csakhogy ebben az esetben megvoltak a jól meghatározott természetes, embertől függetlenül létező kényszerítő körülmények. Az utak elődeiről, az ösvényekről írja Székely János *A másik torony* című, kisregénynek álcázott filozófiai esszéjében: „Ösvény csak ott alakul ki, ahol szükség van erre: nincs fölösleges ösvény. Ahol viszont szükség van rá, ott minden esetben kialakul: Nincs az a tiltás, kerítés, az a leküzdhetetlennek látszó természeti akadály, amely létrejöttének elejét venné! Éspedig mindig a legpraktikusabb nyomvonalon alakul ki. El akar jutni az ember az úthoz vagy a szomszéd tanyájára, és látja, toronyiránt a legegyszerűbb. Megindul hát toronyiránt, s egyszer csak azon kapja magát, hogy áthághatatlan bozótba, szakadékbá vagy tocsogós helyre jut. Megindul ellenben a legközelebbi ösvényen, s akadálytalanul eljut akárhova, mégpedig csaknem toronyiránt, a lehető legkisebb kerülőkkel, ugyanazon a lápon, szakadékon keresztül, amelyben az előbb elakadt. Az ösvényben az odavalók évszázados tapasztalata, helyismerete (és szükséglete) ölt testet; aki egy ösvényt legelőször helyesen taposott ki, azt már mindenki követni fogja, aki legelőször téves nyomon jár, annak az útját az utána jövő módosítja, korrigálja (akár a népdalokat)”¹⁶.

Az ösvényeken azonban csak annyi terhet tudnak szállítani, amennyi egy ember hátára felkerül, vagy amennyit egy málhás állatra feltehetnek. A teherforgalomhoz (az erdőből a tűzifa, épületfa, a patakmederből az építéshez szükséges kő, meg az állatnak, embernek oly fontos termények szállításához) nem elegendők a gyalogutak. Az ösvények és utak hálózata a határban kialakul, fennmarad, és fokozatosan, történések sokasága nyomán – ahogy a bevezetőben már írtam: kognitívan szervezve, kulturálisan megformálva – társadalmi jelentéssel

telitődik. Székely János erről így ír: „Elhal egy tanyán a gazda, felhagynak egy vágteret, kertet: az oda vezető ösvények máris begyepesednek. Új vágteret nyitnak, új tanyát, új gáttert építenek vagy odébb költöztetik a juhesztenát: azonnal új ösvény támad, és nem is csak egy, hanem igen sok – minden irányból, ahonnan az érdekeltek odajárnak. Az ösvények ekképpen társadalmi kapcsolatok kifejezői. Bonyolult szövevény, dús hálózat, egyszerre érvényesül benne a természeti meg az emberi faktor: afféle pókháló, amely ráborul a vidékre, s azt szervezi, egységbe fogja hernyófonálnál finomabb szálaival.”¹⁷

Természeti meg emberi és pókháló, amely szervezi, egységbe fogja a vidéket igen finom, azaz láthatatlan, vagyis a látó számára mégis feltárulkozó szálaival: erre próbáltam utalni földhözragadt fogalmaimmal én is, ezt kerestem tulajdonképpen ott a falu határában. Az utakat néztem, az *elutalással* és az *elsáncolás-sal* találkoztam, de a fizikai, a használathoz idomított formák mögött a változó társadalmi tevékenységeket, szándékokat, értékeket szerettem volna felderíteni, megírni *Örökített székelykapu* című könyvemben.

Ma: urbanizált falu, a PUG és PUZ birodalma

■ Következnie kell az úthasználatra egy második, mai példának. A helyszín egy városközeli falu, ahol egyre több a beköltöző: azok a városiak, akik telket vesznek, házat építenek, itt kezdenek a zaj- és szennyezésmentes, otthonná varázsolt saját, kis, kertes környezetben új életet. Nem a határban levő útról lesz ez alkalommal szó, hiszen ebben a faluban a felvásárolt, bérbe vett földeken csak néhányan gazdálkodnak, azok is már eu-s pályázatokon felújították gépi eszközparkjukat, vagy legalábbis használt gépeket hoztak be Nyugatról, és számukra nem jelentenek gondot a sáros utak, meg nem jelentenek gondot a felhagyott parcellák (a szántóhatár több mint fele) tulajdonosai számára sem, ha a földjüket ez előbbieket *elutalják*. Ma ebben, az ehhez hasonló falvakban földügyekben a főszereplő egy más dimenzióban megszületett, onnan megelevenedő, konfliktuskezelő/konfliktusteremtő valóságem: a PUG¹⁸ és a PUZ.¹⁹ Valóságem: mert ezek nélkül nincs fejlesztés/fejlődés, nem lehet ugyanis fejlesztési pénzekre pályázni, ezek nélkül nincs urbanizált vidéki település! Márpedig 12 évvel az EU-csatlakozás után Romániában, Erdélyben sem közösségi, sem egyéni beruházások nem lehetségesek a lokalitásokban, ha az nem illeszkedik a PUG elveihez, ha nem talál a PUZ meghatározta keretekbe. Elvben: ma már vidéken is minden földdarab, épület, minden, ami köz- vagy magántulajdon, az műholdakról bémérve, nyilvántartva, meghatározott funkcióik szerint rendezve ott van a hivatalok adatbázisaiban. Az állam, az önkormányzatok elvben pontosan tudják, milyen (bizony gyakran változó) törvénykezést kell alkalmazzanak, milyen vagyonnal gazdálkodhatnak, és milyen jövőkép van megfogalmazva a gazdálkodási elképzelésekben. A modern, informatizált, racionális adminisztrálás döntéshozatali folyamataiban polgárközpontú döntéseket tudnak hozni, elvben. A ma rurális világának ez az elődök világától igencsak különböző PR-arca.

És akkor az egyik városközeli faluban megtörténik, hogy úgy van út, hogy nincs. Ebből féléves huzavona, düh és harag, intézményeknél kilincselés, felesleges megegyezések és papírgyártások, közjegyzői okiratok származnak: a modern bürokrácia minden szépsége megtapasztalható. Éppen csak átkot nem mondanak az úgy szereplői egymásra, mint egykor – vagy ki tudja?

Van ugyanis egy mintegy százméteres út, a szó fizikai értelmében, amelyik egy családi házhoz vezet. Ezt az utat több mint tíz éve megnyitották, többször lekavicsozták, egyik felől végig kerítés határolja, másik felől kerítés meg bekerítettlen parcellák: nadrágszíj formájú, 10, 15 méter széles, 200 méter hosszú kaszálók. Az újonnan nyitott út fizikai formája a parcellatulajdonosok megegyezése alapján jött létre: mindegyikük lemondott a földje végében levő négyméteres sáv gazdálkodásra való használatáról. A 200 méteres hossz túlsó oldalán eleve volt egy út, tehát nem volt gond mindenkinek a saját földjére ráhajtani, amennyiben gazdálkodni akart. De nyilvánvaló volt, hogy ha arra kerül a sor, hogy a gazda a faluba kiköltözők miatt egyre értékesebbé váló földjét beltelekként akarja majd áruba bocsátani, akkor annak a parcellázása utáni értékesítéséhez szükséges, hogy megközelíthető legyen. Akkoriban szóban történt az egyezés, hiszen mindegyiknek érdeke volt ez. Még az a földtulajdonos is beleegyezett ebbe, aki valójában nem is volt földtulajdonos.

És ez okozta a bonyodalmat.

Ugyanis ennek a gazdának a lucernával bevetett nadrágszíjparcellája csak 9 és fél méter széles volt, ami termelésre megfelelt, de ilyen keskeny telekre nem adnak házépítési engedélyt, tehát külön rá nem lehet építkezni, tehát a szomszédos parcellákkal együtt lehet csak értékesíteni. Azt gondolná, aki racionálisan (a gazdasági nyereségre figyelve) gondolkodik, hogy alapvető érdeke a gazdának a szomszédaihoz való igazodás, a velük való kiegyezés. Csakhogy amíg ezeknek a szomszédoknak tulajdonjogát a falusi földtulajdonok romániai kinkeserves rendezésének évtizedeiben tisztázták, a területeket felmérték, és telekkönyveztek – addig ennek az egy parcellának az esetében még addig sem jutottak el, hogy a családban az örökösök megegyezzenek, és egyikük elkezdhesse a tulajdonrendezés törvényes folyamatát. A dekollektivizálás, a magántulajdonok rendezése Romániában mindenütt konfliktusokkal, családi veszekedésekkel, halálig tartó haraggal jártak, miért lett volna kivétel éppen ez a falu, ennek a falunak bizonyos családjai. Esetünkben az, aki az utat megnyitotta, használta, szóban kiegyezett az egyik, az idősebb örökössel, vagyis azzal, aki örökösnek tudta és hirdette magát – és amíg az élt, a másik, a fiatalabb örökös ezt az egyezséget nyíltan nem kérdőjelezte meg.

Adott volt tehát a helyzet: a fizikailag létező út, amelyre időnként kavicsot hordtak, télen a havat róla eltakarították azok, akik naponta használták. De ez az út nem volt ott sem a polgármesteri hivatalnál nyilvántartott PUZ-ban, sem a megyei Kataszteri Hivatal térképén. Ez senkit nem zavart, amíg egyik tulajdonos el nem adta a kaszálójának az út melletti felét, és akik megvették, azok nem kértek annak rendje és módja szerint, a törvényesség jegyében (még nem tudva, hogy a PUZ szerint az út az nem út) a Polgármesteri Hivataltól Urbanisztikai Engedélyt ahhoz, hogy a megvett földet körülkeríthessék, és építhessenek rá. Kiderült azonban, hogy nem kaphatnak Urbanisztikai Engedélyt, majd később Építkezési Engedélyt sem, mert van ugyan fizikailag, de a PUZ véleménye szerint ott nincs út, amelyen a telekre behajthatnak! Az ajánlott megoldás (a „megoldás útja”): a tulajdonosok egyezzenek meg, a saját földjük végén levő utat topográfussal méressék fel, a földjükről válasszák le, közjegyzőnél jelentsék be, kataszteri hivatalnál külön tulajdonként jegyeztessék be, majd mindenki a saját útrészéről, vagyis most már a kis útdarabkáról mint saját hivatalos tulajdonrészéről közjegyző előtt mondjon le, és közösen – szintén közjegyzői határozattal – ajánlják fel a Polgármesteri Hivatalnak. A Községi Tanács pedig soron levő ha-

vi ülésén, ha bekerül a napirendbe, akkor döntsön, és vegyék községi nyilván- tartásba és gondozásba. Ami nem jelentett volna többet, mint hogy télen a hótakarító ekés traktor itt is megfordul, meg esetleg netalán ide is kiterjesztik a közvilágítást: beállítanak egy villanyoszlopot lámpával a tetején.

A drámai fordulatot az okozta, hogy volt egyetlen tulajdonos, aki nem volt ugyan tulajdonos, de mégis. Az az idős testvér, akivel az utat használó valami- kor kiegyezett, éppen búcsút mondott ettől az árnyékvilágtól, és előállt a fiata- labb testvér, aki bátyja háta mögött addig is azt terjesztette, hogy az a föld tu- lajdonképpen az ő öröksége: igaz, hogy nem kérte vissza, igaz, hogy nincs bir- toklevele, nincs telekkönyvezve, de ami az övé az övé, és az ő földjén ne járjon senki keresztül, mert ez *elutalásnak* minősül, és az utat ő *elsáncolja!* És a Polgármesteri Hivatalban hittek neki: nincs birtoklevele, nincs telekkönyve, de ő örökölte, tehát az övé, és főleg: róla elhihető, hogy amit mond, azt valóban meg is csinálja!

Tehát hiába szeretnék az új telektulajdonosok minél hamarabb elkezdni az építkezést, ugyanis mindjárt tavaszodik, megvannak már a tervrajzok, megvan a kivitelező, elkészült a „deviz”²⁰, de nincs Urbanisztikai Engedély, nincs Építke- zési Engedély, marad a bosszúság és a megoldás keresgélése. Mert igaz, hogy van precedens: van egy ház, ahova ez az út elvezet. De amikor az a ház épült, akkor még nem kellett az Urbanisztikai Engedélyhez bizonyítani, hogy van behajtási lehetőség – avagy, esetleg, ki tudja: megadták úgy is akkoriban azok a hivatalno- kok, az a polgármester azt az engedélyt, hogy nem kértek hozzá papírt. Most azonban: papír, bizonylat kell arról, hogy a telek úton megközelíthető! Ha van precedens, akkor, a megkeresett ügyvéd szerint, lehet perelni, és meg lehet nyer- ni a pert – de megéri?

Az idő telt, megvolt az önkormányzati választás. Az új polgármester beikta- tása után nem sokkal kórházba került, hosszú ideig lábadozott. Az idő telt, köz- ben készült egy írásbeli megegyezés a tulajdonosok között, ezt végül is aláírta az illető örökös is, akit szép szóval és szép ígéretésekkel meggyőztek, hogy mégse sáncolja el az utat. Meg is ígérte, de a Polgármesteri Hivatal nem fogadta el ezt a papírt: és ha holnap az az egy meggondolja magát, és mégis elsáncolja? Tessék közjegyző előtt lemondani, közjegyző előtt aláírt okiratot hozni! Ez azonban nem volt lehetséges, hiszen ott volt az az egyetlen tulajdonos, akinek a része nem volt visszakérve, birtoklevéllel igazolva, topográfusok által kimérve, telek- könyvezve.

Telt az idő, és visszatért betegszabadságáról az új polgármester, aki, csodák csodája, megtalálta a megoldást – vagyis vállalta azt, amit a hivatalnokai nem: behívhatja az illető örököst, és a határ bármely részén, valamely létező, még vissza nem kért parcellája mellé annyit mérnek hozzá, amikor majd, egyszer visszakéri, és meg is kapja, amekkora az útnak az ő parcellájából kihalított terü- lete, azaz 9,50 méter hosszú, 4 méter széles, vagyis kereken 38 négyzetméteres földdarab! És a következő héten meglett az Urbanisztikai Engedély, majd rövide- sen az Építkezési Engedély – igaz, ez csak pár nappal azután, hogy a gépek már kivonultak a telekre, és már ásták az alapot, hiszen az idő telt, és jól benne vol- tak már az augusztusban.

Nincs szándékom általános tanulságok megfogalmazására. A városközeli, a nagyvárosi metropoliszövezetben fekvő településekre jellemző inkább mindez: az ide kiköltözők nem eladó házakat, ezzel szomszédságot, gazdálkodói múltat,

az ablakokkal szemben pedig házfalakat szeretnének vásárolni, hanem kilátást, távoli szomszédokat és saját elképzeléseik szerint kialakított egészséges környezetet (virágoskert, gyümölcsfák, zöldséges, fűszernövénykert, nyírt gyep, lugas, fürdőmedence... a sor folytatható). Ők nem sorolhatók a nyugdíjasként hazaköltözők és nem a felhalmozódott közköltés-adósságok elől menekülő kényszerköltözők közé. A falu rendjéről, a paraszti világnak a tájba írt, eltűnő formáiról pedig csak Facebookon eléjük gördülő honlapokról, Youtubról meg a tévé hagyományörzészéről és paraszti örökségről készült filmjeit nézve van valamegyes elképzelésük. Meg lehetséges, hogy szembemennek egy és más bosszantó, paraszti elmaradottságként és csökönységként, fafejűségként, szűklátókörűségként, anyagiasságként stb, stb. értelmezett jelenséggel. Nem gondolnak, nem gondolhatnak arra, hogy egy régi rend mára vetülő árnyékaival, például az *el-utalással* és az *elsáncolással* találkoztak.

■ JEGYZETEK

1. Utalás a szám összeállításához kiküldött szerkesztői felhívásra – a szerkesztők megjegyzése.
2. A munka eredménye: *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004.
3. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 198.
4. Lásd Kovách Imre: *A magyar társadalom „parasztatlanítása” – európai összehasonlításban*. Századvég 2003. 8. évf., 28. sz. 41–67.
5. Kovách Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változása*. Argumentum – MTA Társadalomtudományi Központ (Szociológiai Intézet) Bp., 2012. 33. (A továbbiakban Kovách 2012.)
6. Vintilă Mihăilescu: *România celor 20 de ani în: Sfirșitul jocului*. Editura Curtea Veche, Buc., 2010. 175–195. 194.
7. Bogdan Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, Iași, 2010. 362.
8. Kovách 2012. 176.
9. Uo. 174.
10. Uo. 66.
11. Uo. 200.
12. Erdélyen kívüli magyarok számára: utánfutóval.
13. Lásd Gagy József: *Ha akartam, fityültem, ha akartam, dudolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012. 57.
14. Amiről nem készült kísérőpapír, amit nem tartottak nyilván, amit baráti szívességből vagy csubukért (fekete jövedelem) végeztek, és amihez lehetőleg a szocialista egység gépeit, üzemenyagát használták.
15. 25 ár: minden kollektivistá családnak saját szükségleteit fedező zöldségek, gabona termelésére évről évre kiosztott terület, általában a falu közvetlen szomszédságában, tehát a gépek által művelt külterületekre mellettük elmenve lehetett kijutni.
16. Székely János: *A másik torony*. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1998. 296. (A továbbiakban: Székely 1998.)
17. Székely 1998. 297.
18. Plan Urbanistic General – Általános Urbanisztikai Terv, egy lokalitás urbanisztikai fejlesztésének koncepciója.
19. Plan Urbanistic Zonal – Zóna/részegység Urbanisztikai Terve, a település meghatározott kisebb területének urbanisztikai fejlesztési koncepciója.
20. Az építkezéshez szükséges anyagok és a munkabér előkalkulációja.

SZILÁGYI LEVENTE

„EZ A MI BANKUNK”

A mezőgazdasági társulások és funkcióik ma két szatmári faluban

■ 2016-ban három különböző hír kapcsán is az országos (romániai) médiafigyelem középpontjába került a Szatmár megyei Mezőpetri. Elsőként gazdasági lapokban közölt statisztikákból vezetett az út az országos hírekbe: a Mezőgazdasági Intervenciós és Kifizetési Ügynökség (APIA) országos szinten itt fizette ki a fejőstehenek tartása után járó legnagyobb összegű támogatást, mintegy 206 ezer eurót.¹ A vezető tévéadók, újságok és internetes portálok nem sokkal ezután hangzatos című cikkekben, tudósításokban számoltak be a szocialista termelészövetkezet jogutódjaként működő Mezőpetri Mezőgazdasági Társulás gazdasági sikereiről és annak immáron majdnem negyven éve hivatalában lévő vezetőjéről. A kihagyott ziccer anatómiája szerint tálalt, *ilyen lett volna, ha...* logika szerint felépített mondatokban *aha* után leggyakrabban a *nem verték volna szét a téeszeket* típusú gondolat következett.² A romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő átalakulását elemző tudományos és hétköznapi diskurzusok fontos narratívája a termelészövetkezetek felszámolásának, vagyonuk elherdálásának kritikája. Ennek fényében a mezőpetri „sikertörténet” valóban különlegesnek mutatkozott. A híradásokban szereplő állításokkal szemben természetesen a rendszerváltást túlélő mezőpetri „kollektív gazdaság” nem elszigetelt példa, az ország számos pontján működik hasonló előtörténetű mezőgazdasági szervezet.³

A harmadik hírcsokorban sem fukarkodtak a kreatívok, és egyenesen *kis Németországnak*

A vidék rendszerváltást követő átalakulásának vizsgálatában az erdélyi magyar néprajzi kutatások [...] főként a kisüzemi és családi gazdaságok vizsgálatára összpontosítottak, a szövetkezeti formák legtöbbször kihasználandó vagy kihasználatlan lehetőségként vagy sikertelen kísérletként kerültek be az elemzésekbe.

(mica Germanie) nevezték Mezőpetrit.⁴ Az elnevezésben egyszerre van jelen a sváb-német származásra és a (leginkább csak) romániai perspektívából nyugati, polgárosult falusi környezetre történő utalás. Az uniós források felhasználásának pozitív példajaként ismerhetjük meg ezekben a települést, ahol a pályázatokból származó pénzek nem az elit zsebébe, hanem a közösség érdekében megvalósított beruházásokba vándorolnak. A bukaresti újságírók kellemes vidéki kisvárosához hasonlítják inkább, mint faluhoz, amelynek infrastruktúráját a nagyobb városok is megirigyelhetik: teljes közművesítettség, modern, liftekkel akadálymentesített digitális eszközökkel teljesen felszerelt iskola, idősotthon, sportcsarnok, szabadidőközpont, szabadtéri színpad, bowlingpálya, ipari park. A tudósításokból kirajzolódó kép azonban csalóka, a megvalósítások és sikerek ugyan valóságosak és csillogóak, ám fényüket néhány körülmény jelentősen tompítja. A mezőgazdasági társulás a csőd szélén áll, az iskolában a gyerekihiány miatt már csak alsó tagozat működik, az épület jószerint üresen tátong, az ipari park kihasználatlan, egyetlen befektető sem telepedett meg benne, hiába a nagyszerű infrastruktúra és környezet, ha a szükséges munkaerőt nem tudja kiállítani a település, de a szűkebb a régió sem. Olyan mértékű az elvándorlás és előregedés, hogy az amúgy kiváló adottságokkal rendelkező település a társadalmi működőképesség határára sodródott. Pontos kimutatás ugyan nem áll rendelkezésre, de egybehangzó vélemények szerint a házak mintegy harmada üresen áll. Az átutazók erre utaló jeleket nem láthatnak, valamennyi házat gondozzák, a Németországba költözött tulajdonosok ezeket nem adják el, az épületek és környezetük (kert és utcafront) karbantartásáért és gondozásáért fizetnek, vagy a családi kapcsolatokat igénybe véve rendezik.

A három hír természetesen szorosan egymásba fonódó jelenségekről tudósít, s bár Mezőpetrivel foglalkoznak, de a bemutatott jelenségek szinte valamennyi szatmári sváb faluban megfigyelhetők. A továbbiakban két sváb település – Mezőpetri és Mezőfény – máig működő mezőgazdasági társulásainak⁵ példáján keresztül azt kívánom bemutatni, hogy miként maradhatott fenn mostanáig a szövetkezeti mezőgazdasági forma, melyek voltak azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették, illetve hogy az elmúlt harminc év távlatában milyen módon hatott a lokális társadalomra és gazdaságra a mezőgazdasági társulások működése.⁶

A vidék rendszerváltást követő átalakulásának vizsgálatában az erdélyi magyar néprajzi kutatások – tudománytörténetileg érthető okokból – főként a kisüzemi és családi gazdaságok vizsgálatára összpontosítottak,⁷ a szövetkezeti formák legtöbbször kihasználható vagy kihasználatlan lehetőségként⁸ vagy sikertelen kísérletként⁹ kerültek be az elemzésekbe. Román, illetve brit és amerikai kutatók tollából jóval több elemzés látott napvilágot a témában. A posztoszocialista mezőgazdasági átalakulás országonként eltérő módon zajlott,¹⁰ ugyanakkor az egyes országokon belül is rengeteg eltérő modellje volt az agrárium újjászerveződésének. Jelen írás kereteit már a romániai modellek részletes ismertetése is szétfeszítené, ezért csak a szövetkezeti formákkal kapcsolatos általánosabb érvényű megállapításokat összegezném. 1989 előtt Románia mezőgazdaságát három nagy mezőgazdasági szervezeti forma uralta: az állami mezőgazdasági vállalatok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (továbbiakban téesz) és kisebb arányban a magánfarmok. A rendszerváltást követő agrárreform e háromból leg radikálisabban a téeszeket érintette. Olyannyira, hogy a romániai mezőgazdaság rendszerváltást követő első évtizedének legmeghatározóbb folyamatát a

dekollektivizáció és annak következményeként kialakult gazdasági és társadalmi problémák megjelenése jelentette. A rendszerváltást követő dekollektivizálás fogalmával megragadott időszakhoz az erdélyi magyar kutatók elemzéseiben olyan negatív fogalmak társulnak leggyakrabban, mint a refeudalizáció, újraparasztosodás, kényszerparasztosodás, egy olyan folyamat összegzéséeként, amelyben az emberek a kollektivizálás előtti technikákhoz és gyakorlatokhoz tértek vissza.¹¹ A dekollektivizálás jelen szöveg szempontjából fontos és sajátos következménye a mezőgazdasági termelőszövetkezetek utódképződményének a mezőgazdasági társulásoknak a létrejötte.

A romániai posztszocialista szövetkezeti formákat célzó kutatásokban számos szempontrendszer szerint különböztetik meg a társulásokat. Az egyik az együttműködési minősége alapján különböztet meg valódi és hamis társulásokat/szövetkezeteket. Ez utóbbi tulajdonképpen cégszerűen működő szervezeteket jelent, melyek csak a földhasználat átruházásának mechanizmusában és nevükben szövetkezetek.¹² Katherine Verdery a társulásokra mint a termelők szövetségére tekint,¹³ így elemzésében kevésbé részletesen tér ki a jogi személyiséggel rendelkező szövetkezeti formákra. Sebastian Lăzăroiu 1999-ben megjelent munkájában a tagok közötti racionalizált kölcsönös segítségnyújtás intézményesüléseként tekint a szövetkezetek bizonyos változataira.¹⁴

A romániai téeszek szövetkezetekké való átalakulását vizsgálva Nigel Swain arra a következtetésre jutott, hogy a felszámolást/átmentődést döntő módon meghatározta az adott termelőszövetkezet működésének hatékonysága és jövedelmezősége.¹⁵ A kedvezőtlen ökológiai környezetben működő, illetve a gépesítés alacsony fokán álló termelőszövetkezeteket azonnal, 1990 első felében felszámolták. Megállapítása szerint szövetkezeti formák nem véletlenül csak főként az alföldi, jó termőtalajjal rendelkező településeken jöttek létre.¹⁶ Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a kedvező ökológiai környezet önmagában nem jelentett garanciát a sikeres működésre, ehhez a társadalmi tényezők aktív részvételére is szükség volt. Szerinte csak azok a társulások válhattak sikeressé, amelyeknek tagjai a földbirtokok restitúciója során vállalták a tagosítással járó kompromisszumokat.

A rendszerváltást követően az agráriumban bekövetkező negatív fordulatok okait a szakirodalom kellő részletességgel bemutatta már, csak röviden kívánom ismertetni azokat a főbb tényezőket, melyek valamilyen szövetkezeti forma felé terelték a földtulajdonhoz jutó vidéki lakosságot: 1. a földbirtokok kis mérete – költségessé teszi a gépi munkát, 2. a gépesítés hiánya, sem a gépek beszerzésére, sem a gépi bérmunka megfizetésére nem állt rendelkezésre elegendő tőke, 3. az „új” birtokosok előrehaladott kora, 4. az örökösök nem helyben lakók voltak, 5. a termőterületek rossz minősége. Ezek mellett a lokális tényezők mellett a szövetkezeti út felé fordulásban meghatározó szerepet játszott a román állam, amely az 1991/18-as agrártörvényben egyértelműen ebbe az irányba kívánta terelni a rurális közösségeket, többek között többévi jövedelem adómentességgel támogatva létrehozásukat.¹⁷ A földosztóbizottságok tevékenységét követő társadalmi feszültségek kirobbanásáról és további következményeiről több szerző írásában is olvashatunk.¹⁸ Adrian Hatos ezzel kapcsolatban érdekes, ugyanakkor merész gondolatot fogalmaz meg. Szerinte a közösségek sok esetben éppen a konfliktusok kiéleződése miatt választották a szövetkezeti formát. A társulások szerinte egyfajta békéltető testületként működtek, amelyekben a gazdák a földvisszaigénylással kapcsolatos adminisztrációs terhekben is segítséget kaptak, illetve a vitás ügyekben a felek közötti mediátor funkciót töltötték be.¹⁹

1996-ban a parasztpárti kormány a szövetkezeti formák elleni, a nyugati típusú piaci alapon működő családi gazdaságok megerősödését elősegítő törvényi környezetet igyekezett megteremteni. Drasztikusan csökkentették a mezőgazdasági támogatásokat. Mivel a mezőgazdasági társulásokban a különböző munkafolyamatokért a tagoknak fizetniük kellett, miután az állami támogatások – amelyek éppen ezeken a költségterheken enyhítettek – megszűntek, sokak számára sokkal vonzóbb alternatívát jelentett az ekkor elterjedő mezőgazdasági vállalkozásokkal földhasználati bérleti szerződést kötni. Az esetek többségében ez érezhetően kevesebb jövedelmet jelentett a földtulajdonosok számára, ám cserében semmilyen többletköltséggel nem kellett számolniuk, ami egy erősen tőkehiányos időszakban döntő tényezőnek bizonyult. A szövetkezeti rendszerben működő társulások legnagyobb hányadát az 1997 és 2000 közötti időszakban számolták fel.²⁰ Az európai uniós csatlakozással új agrárfinanszírozási rendszer lépett életbe. A területalapú támogatások megjelenésével egyértelműen növekedett a megművelt területek aránya, a földvagyon felértékelődött, új szereplők jelentek meg, illetőleg a még kitartó szövetkezetek a támogatásoknak köszönhetően pillanatnyi levegővételhez jutottak. A szántóterületek romániai átlagára megduplázódott, sőt egyes területeken megtriplázódott az elmúlt 5 évben, és 2018-ban elérte az 5000 eurós átlagát hektáronként. Ennek ellenére az Európai Unió országai közül még mindig Romániában a legolcsóbb a föld. Szatmár megye a 4000-7000 euró/ha árral országos viszonylatban a középmezőnyben található. Az alacsony árak és a megengedő törvényi kereteknek köszönhetően a romániai termőterületeknek közel fele külföldi tulajdonban vagy bérhasználatban van. A vizsgált településen élők elképzelhetetlennek tartják, hogy ott külföldiek földet vásárolhassanak. A vizsgált településeken, a termőföld minősége miatt 8000 euró egy hektár föld névleges ára. Azért névleges az ár, mert kívülálló számára egyik településen sincsenek eladó földterületek.

A települések

■ *Mezőpetri* Nagykárolytól 11 km-re délnyugatra, a Szatmárnémeti Nagyváradal összekötő főút mellett fekszik. A településhez összesen mintegy 2300 hektár szántó és további mintegy 400 ha kaszáló, legelő és gyümölcsös tartozik. Lakosainak száma a legutóbbi népszámláláskor 1588 fő volt, ennek 46,9%-a (745 fő) magyar, 27,3%-a (434 fő) német, 12,5%-a (122 fő) román és 10,5%-a (167 fő) cigány.²¹ Néhány korábbi népszámlálás adatait a későbbi elemzés miatt fontosnak tartom megadni: 1977-ben 2081, 1992-ben 1618 lakosa volt.

Mezőfény Nagykárolytól 7 km-re északnyugatra, a román–magyar határ szomszédságában fekszik. A falu közepén álló templom és az államhatár közötti távolság mintegy 5 km. Határához 1540 ha szántó, 96 ha kaszáló, 92 ha szőlő, 97 ha gyümölcsös és 538 ha legelő tartozik. Lakossága jelenleg 1840 fő (1977-ben 2344, 1992-ben 2053), ebből 55,3% (1043) magyar, 40,9% (772) német, a fennmaradó szűk 4% roma.

Mindkét településről elmondható, hogy lakosságának nagyobbik része nyugdíjas korú, az elöregedés miatt a jelenlegi gazdasági és társadalmi struktúrák már csak nehezen fenntarthatók, a helyi agráriumban részt vevő foglalkoztatottak száma elenyésző. Mezőpetriben a gyerekehiány miatt idén már nem indult felső tagozat. Ez különösen fájó a petriek számára, hiszen korábban a környező településekről is oda vitték a gyerekeket tanulni a német oktatási nyelvű osztályba,

kollégiumot üzemeltettek. Mezőfény ebből a szempontból sokkal jobb helyzetben van. A gyerekek száma ugyan visszaesett a rendszerváltást követően, de az utóbbi években az iskola stabil működéséhez szükséges szint alá nem csökkent, sőt az elmúlt években valamelyest növekedett. Ennek a növekedésnek az az oka, hogy Mezőfény vonzó célponttá vált a nagykárolyi fiatalok számára, a faluban megtelepedett német tulajdonú gyár jelenlétéből fakadó infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően.

Mezőpetri több egymást követő évben is elnyerte a Szatmár Megyei Tanács által alapított *Legtisztább és legjobban menedzselte település* díját, Mezőfény rendre dobogós helyen végez ebben a versenyben.²² A tisztaság, rendezettség persze nem meglepő, hiszen olyan falvakról van szó, ahol napjainkig fennmaradt az utak és utcák, illetve házak előtti terek szombati kollektív felseprése. A gazdasági sikerek tárgyiasulása nagyon hasonló a két településen, mégis teljesen eltérő módon valósultak meg. Míg Mezőpetriben a beruházásokat országos és európai uniós pályázatokon keresztül valósították meg, addig Mezőfényen főként az ott megtelepedő ipari nagyberuházás²³ következtében megnövekedett adójövedelmek tették lehetővé a fejlesztéseket. 2003-tól 2019 szeptemberéig tizenkét projekt keretében Mezőpetri polgármesteri hivatala mintegy 7.2 millió euró és 6.2 millió lej értékben nyert el támogatásokat.

A kollektív gazdaságok és utódszervezeteik

■ A mezőpetri mezőgazdasági termelőszövetkezetet (a *kollektívet*) 1957-ben, a mezőfényit 1959-ben hozták létre, a környező falvak közül utolsóként. A rendszerváltást megelőzően a kollektívek voltak a fő munkáltatók. Mezőfényen elkülönült egymástól a kollektív és a gépállomás (ez a felosztás átmentődött a rendszerváltás utánra is), Mezőpetriben egy nagy gazdasági szervezetként működött számos alegységgel. A kiváló minőségű csernozjom (feketeföld)²⁴ talajnak köszönhetően mindkét kollektív rendkívül sikeres és jövedelmező volt. A kettő közül a mezőpetri renoméja volt nagyobb, az itteni tehenészetnek országos híre volt, többek között Ceaușescu 1981-es mezőpetri munkalátogatása miatt is. *Az úgy volt, mikor itt volt nálunk Ceaușescu, másnap vitték át Sárközre [Sárközújlak], a kísérleti állomásra. Az ottani főmérnök tőlünk kért jószágot, hogy legyen mit mutatson, autókkal vitték át őket. Mikor Ceaușescu ment Sárközre, csak a mi teheneinket látta. A kísérleti állomáson! [nevet] Na ilyen volt nálunk a tehenészet.* (M. O., Mezőpetri). A mezőpetri téesz a Szocialista Munka Hőse érdemrendet is megkapta.²⁵ A nemzetközi vetőmaggyártó cégek közül a Pioneer már a szocialista időszakban megvetette itt a lábát, kísérleti ültetvényeket hoztak létre velük együttműködésben.

A sikeresség nem jelentette azt, hogy kirakatintézmény vált volna belőle. A kollektívet irányító elit helyiekből került ki, akik a tagok és a lokális közösség érdekeit is szem előtt tartották. *Még volt egy jó elnökünk, végig ő volt az elnök, Orosz Feri bácsi, még azt is megtette, hogy kvótán felül osztott, mert tudta – ő kezdte ezt a kollektívát –, hogy az emberek verejtéke van ebbe a földbe, és akkor kimért még annyit a raktárból, és adott még annyit azon felül is. Országgyűlési képviselő is volt, tehát megtehetette, mert hatalmas volt. Fényi volt. Az ő érdeme az a víztorony, mert a vízellátás az ő idejében készült, az iskola az ő idejében készült, nem az állam építette azt, a fényi téesz építette. Lehet, hogy adott valamit az állam is bele. Az óvoda az ő idejébe készült, a rendelő az ő idejébe, a károlyi*

aszfalt. Tehát ilyen hozzáállású volt, hogy nemcsak hogy mindent vigyenek el, próbált egy kicsit helyben is beruházni. Tehát ez volt a mi örökségünk. Ezt soha nem tagadtuk, hogy egy ilyen örökséggel indultunk '90-be. Nem kellett iskolát építeni, meg óvodát. (T. T., Mezőfény) A kollektívek vagyona nem egy külső hatalom hagyatékeként tekintettek, hanem a közösség verejtékes munkájának gyümölcsként. Másrészt a kollektivizálást is túlélő sváb munkamorál²⁶ ezt a vagyont rendkívüli hatékonysággal gyarapította. Ezek kurvásul dógoztak, ezek az emberek. Kurvásul. – De miért? – Mert ilyenek. Aratás vót, akkor nem én vótam még az elnök, csak az elnök vagy három négy hónapig beteg vót, és akkor én veztettem a gazdaságot. Itt hogy kimegyünk Piskót fele, arattunk. De akkor még kiskombájnyok vótak, és fél tizenkettőkor kezdett majdnem vége lenni a munkának éjszaka, és jöttek oda a kocsisok, hogy – Uram, menjen haza. Olyan fáradt, egész nap szaladt összevissza. Mink bepakolunk mindent. Fél kettőig az emberek saját maguktól hoztak be mindent. Reggel mikor mentek... – Jó van így? Fásza. Ennyi. (M. F., Mezőpetri) Ez találkozott a svábok – saját maguk szerint is túlzó – felhalmozó életmódjával. Mindent, ami többet ér egy kalap szarnál, azt mi svábok nem dobjuk el, megtartjuk [nevet]. (B. L., Mezőfény).

A lakosság döntő többsége helyben, a kollektív különböző egységeiben dolgozott. A kollektív több olyan szolgáltatást is nyújtott, amely a tagok, azaz tulajdonképpen a teljes lokális társadalom számára segítséget jelentett. Pékséget nyitottak, mely az 1960-as évektől napjainkig működik, bölcsődét és óvodát²⁷ üzemeltettek, stb. Arra nincs lehetőség jelen írás keretei között, hogy a szatmári sváb közösség bezárkózásának okait részletesen kifejtsem, ezt egy korábbi tanulmányomban már megtettem.²⁸ A 20. század traumáinak, főként, de nem kizárólag a második világháborút követő szovjetunióbeli deportálásuknak köszönhetően magába forduló közösségben rendkívül erős, sorsközösségen alapuló szolidaritás alakult ki a tagok között, mely ugyan nem tudott ellenállni teljes mértékben a kommunista rendszer közösségromboló hatásainak, de nem is hullott szét.

Mivel a téészek tőkeerősek és jövedelmezőek voltak, a városok felé irányuló ipari munkamigráció a szomszédos magyar és román falvakhoz képest kevésbé volt jellemző. Létezett viszont a migrációnak egy másik változata, amelynek következtében a nyolcvanas évektől kezdődően fokozatosan csökkent a települések népessége. A szatmári svábok németországi kivándorlása sajátos társadalmi és gazdasági környezet kialakulását eredményezte. Egyrészt az aktív népesség aránya már a rendszerváltást megelőzően egyre növekvő mértékben csökkent. A munkaerőhiány gazdasági ellensúlyozására a téészek egyre nagyobb fokú gépesítéssel reagáltak, és ezt az anyagi lehetőségeik lehetővé is tették. A németországi kivándorlás másik következménye az volt, hogy a helyben maradt lakosság, többek közt a németországi kapcsolatokon keresztül a rendszerváltáskor rendelkezhetett egy olyan anyagi bázissal, amelynek segítségével elkerülhették az átalakulás során máshol oly jellemző kényszerpályákat. A szatmári sváb falvak háztartásainak felszereltsége messze kiemelkedett a romániai átlagból. A folyóvízes fürdőszobák, a háztartási nagygépek elterjedése az 1970-es és 1980-as évek fordulóján már általános volt. Az előrehaladott polgárosodás fontos következménye volt a felsőfokú képzésben részt vevők magas aránya. A magasan képzettek nagy száma és a rendszerváltást követően fennmaradó szövetkezeti gazdálkodási forma folytatása között Hatos ok-okozati összefüggést állapított meg.²⁹

■ *A sváb ember előbb gondolkozik, és csak utána cselekszik. (K. Cs., Mezőpetri) Az a téglá nem hibás, hogy a kommunisták építették azt a falat. Hát azt meg kell tartani, meg kell adni annak a rendeltetését. [...] Itt mi ilyet nem csináltuk, amit apáink, anyáink megtermeltek, akkor azt halálos vétek széjjelverni, és hogy semmivé váljon. (T. T., Mezőfény)*

Az elmúlt harminc évet – ami már majdnem annyi idő, mint amennyit a mezőfényiek és mezőpetriek a téeszben megéltek – a folyamatos (ki)útkeresés, a sűrűn változó adaptációs kényszer jellemezte. A két településen a mezőgazdaság szövetkezeti formája immáron hatvan éve folyamatos. Ez azonban nem jelenti azt, hogy változások nélküli lenne, de még azt sem, hogy azonos vagy akár hasonló utat jártak volna be.

A romániai kollektív gazdaságok felszámolásának lehetséges forgatókönyveiről, a birtokviszonyok helyreállításáról (földosztásról), a felszámolásban részt vevő aktorok tipológiájáról több elemzés is született.³⁰ Közös következtetésük, hogy a törvényi keretek túlzott teret adtak a „rugalmas értelmezhetőségnek”, aminek következtében a téeszek felszámolása helyi hatáskörben, településenként eltérő módon zajlott, így a téeszvagyron sorsa a lokális társadalmi-politikai erőviszonyok függvénye volt.³¹ A kommunista rendszer bukása utáni általános eufóriában, illetve az átmeneti időszakban egyéni termelőként elért sikerek miatt több gazda is a teljes privatizációt és restitúciót követelte. Néhányan ki is vették földjeiket, de a döntő többség a társulati formát választotta. Arra vonatkozóan, hogy miért csak kevesen választották az egyéni gazdálkodást – településenként nagyjából 20-20 gazda – nem áll rendelkezésemre elegendő adat, de bizonyos szerepet játszott az, hogy sem Mezőfényen, sem Mezőpetriben nem voltak kiterjedt birtokkal rendelkező gazdák. Pedig az átmeneti időszak a visszaemlékezések szerint jelentős sikereket hozott a gazdáknak. A kollektív gazdaság felszámolása és a társulás megalapítása közötti átmeneti időszakban személyenként 50 ár (5000 négyzetméter) területen megkezdődhetett az egyéni/családi gazdálkodás. Átlagos család esetében 2-4 volt kollektívaalkalmazottal számolva ez akár két hektárt is jelenthetett. A földmunkát vagy bérmunkában végeztették, vagy családi erőforrásokat mozgósítva művelték. Minden adatközlő úgy emlékszik vissza erre az időszakra, mint amely anyagilag különösen sikeres volt. *Tehát a kollektíva még volt, társulás még nem volt. Volt egy ilyen átmeneti időszak. A földmunkát megcsinálták bérmunkában, vagy mi kapáltuk. Nem restelltünk mi elmenni kapálni, mentünk az egész család megkapáltuk. De akkor olyan ára volt a tengerinek, hogy egy kolega traktort vett két remorka tengeriből. Akkor még volt sok állat a hegyekbe, akkor jött egy kupec, és megvett tíz tonna tengerit egyből, és vitte kamionnal. Most már nincsenek állatok. De akkor érdemes volt a földdel dolgozni, az olyan start volt, mindenki úgy beindult akkor, aztán lassan mind lejebb, lejebb. (B. L., Mezőfény) A rendszerváltozáskor nagyon nagy ára volt a terménynek. Inkább az jelentette az ugrást. Mindenféle mezőgazdasági termék meg volt fizetve. Akkor 50 árat adtak az átmeneti időszakba, tengerit tettünk bele, egy hektár volt a tatának, volt kollektívista volt, anyósomnak meg apósomnak, egy ha 50 árt műveltünk tengerivel, szinte abból vettünk egy Daciát. Eladtuk szemesen a tengerit, akkor úgy vitték, mint a cukrot. (T. T., Mezőfény) A későbbiekben a vállalkozó kedvű gazdáknak földet kellett volna bérelniük, ezek megmunkálásában*

viszont a társulások a rendelkezésre álló géppark és emberállomány miatt leküzdhetetlen konkurenciát jelentettek, a nagyszámú kivándorolt miatt ugyanis a társulások alapítása szinte bizonyos volt. A birtokviszonyok rendezését Erdélyben ritkának számító módon és erős bizalmi kötelékekről³² tanúságot téve valószínűsítették meg. A fölterületek visszaadásakor a társulati gazdálkodás hatékonyságát figyelembe véve, a földtulajdonosok elfogadták a korábbi téeszvezetők, illetve a frissen alakult társulás vezetőtanácsi tagjainak tagosítást szorgalmazó javaslatát. Az elit mindkét településen átmentette magát az új rendszerbe, ez Erdély-szerte nagyjából mindenhol hasonló módon történt. Minthogy azonban az itteni vezetők helyiek voltak, a lokális társadalom pedig a szolidaritás és kooperáció magas fokán állt, a hatalmi pozícióval nem éltek vissza. Az teszi igazán különlegessé a mezőpetri és mezőfényi példát, hogy a földtulajdonosok a kollektív felszámolásakor úgy döntöttek, hogy a földek beadásán túl az ingó és ingatlan vagyont (istállók, raktárak, silók, szekerek, ekék, gépek, állatok stb.) is jórészt változatlanul átvezetik a létrehozandó társulásba. Ezt a vagyont rendkívüli alapossággal elkészített, pontrendszerbe átültetett nyilvántartásba vették. A pontrendszerbe bevezették a kollektivizálás előtti birtok méretét, a kollektívába beszolgáltatott mezőgazdasági gépeket és állatokat, továbbá a kollektívában ledolgozott időt. A pontokat részvénynek nevezett egységekbe konvertálva pontosan meghatározták a tagok részesedését a létrehozott társulás vagyonából, az állóalapról. A pontos számításokat az tette lehetővé, hogy a kollektíva levéltárában gondosan megőrizték a beszolgáltatások jegyzőkönyvét. Az új birtokstruktúrák kialakítása hasonló eredménnyel, de eltérő társadalompolitikai elvek szerint zajlott. Míg Mezőfényen többé-kevésbé demokratikus döntések szerint történt a földosztás, addig Mezőpetriben a régi-új elnök egy személyben döntött a földek sorsáról. Mindkét helyszínen elsődleges szempont volt a tagosítás. Mezőfény ebben előnyből indult, mert az itteni gazdák az 1930-as években már tagosították birtokaikat. *Szóval igyekeztünk betartani a törvényt, de állítom, hogy ahány település mind másképp alkalmazta. És a másik nagy előnyünk, hogy tagosítottunk. Tehát a harmincas évekre, még nem volt se téesz, se kollektíva, még a privát gazdaság volt 1930-ba, a fényi gazdák már akkor tagosítottak, annyira szét volt darabolva a fényi határ. Megfogadtak egy mérnököt, és akkor az megcsinálta a térképet, és aki közelebb kapta a birtokát, az kevesebbet kapott, aki a vasúton túl az többet kapott. Akkor is volt, hogy vasvillával mentek fel, hogy nem jó helyen kapta, tehát az se ment zökkenőmentesen, ahogy én hallottam az öregektől. Na most ez se ment zökkenőmentesen, de megérte, mert a társulás 800 ha-ja szinte egy parcella. Nem egyben, de nagy darabokban. És a volt gépállomás is nagy darabokkal dolgozik, mármint azzal is, amit rábíznak. Óriási előny, tehát ez a mi előnyünk a mezőgazdaságba, hogy nekünk tagosítva van, és ez így működik...* (T. T., Mezőfény) *Itt nem követelt senki, hogy a régi helyen, az hülyeség. Ahogy én adtam, úgy vót.* (M. F., Mezőpetri) A tagosítás, a társulás vezetőibe vetett bizalom ellenére, nem valószínűsíthető volna meg, ha a szántóföldek minősége nem lenne közel azonos a különböző határrészekben. A tagosítás rengeteg előnnyel járt. Elsősorban persze a társulások, de a tagok, sőt a nem tagok számára is – Mezőfényen lényegesen többel. A földek nevesítésére ugyanis sokkal nyugodtabb körülmények között kerülhetett sor. Míg a társulásba beiratkozni nem akarók a földosztás kezdetén megkapták földjeiket,³³ és ezt telekkönyvileg is rendezték, addig a társulásba beiratkozó gazdák esetében nem volt sürgető a tulajdoni lapok kiállítás, tíz éven át dolgoztak rajta, és cserében olyan kedvezményekhez

jutottak, amelyek a hosszú távú tervezhetőséget is lehetővé tették. A földek nevesítéskor az örökségekkel is számoltak, úgy osztották ki a parcellákat, hogy figyelembe vették azt is, hogy mekkora örökség várható a szülőktől, nagyszülőktől. *Viszont azt is megcsináltuk, hogy amikor a társulását helyreraktuk helyrajzi szám szerint, még azt is figyelembe vettük, hogy honnét fog örökölni, és az a parcella mellette van. Tehát ha nekem volt örökségem apámtól meg a nagyapámtól, meg a másikk nagyapámtól is, azok egymás mellett vannak. Ez így lett kigondolva. Ez a tagosítás, még a jövőt is figyelembe vettük, nemhogy a mai helyzetet. Például én az apám meg a nagyapám öröksége nekem az egy helyen van.* (T. T., Mezőfény)

A társulás 800 hektáros területe kezdetben egyetlen helyrajzi számot kapott, és a későbbiekben, folyamatos termelés mellett, rendezték a nevesítést. Itt ismét a bizalmat mint közösségösszetartó fogalmat kell kiemelni. A parcellázást és telekkönyvezést is köztisztviselőként álló, honosított szakember végezte. Ugyanő vezette a kollektíva földnyilvántartását, vele indult és vele fejeződött be a tévesz. A munkáját segítette a kollektíva idején is gondosan vezetett földnyilvántartás, amelyben az örökösödési ügyeket végig precízen vezették. A földosztó bizottság összesítette ezeket az adatokat, és míg máshol a földtulajdonosoknak maguknak kellett beszerezni a tulajdont igazoló dokumentumokat, addig itt a földosztó bizottság vitte házhoz a tulajdont tisztázó adatokat, és ennek alapján szövegezték meg közösen a hivatalos kérvényt. Ezzel a módszerrel rendkívül hatékonyan tudták levezényelni a földosztást, utólagos reklamációkra nem is került sor.

A társulások működésük első évtizedében, főként a gabona akkori magas ára miatt igen jövedelmezők voltak. A szocialista elődtől örökölt, nagy kézi munkát igénylő kertészeti egységeket felszámolták. A nyugdíjkorot elérő dolgozók és a Németországba kivándorlók nagy számából fakadó munkaerőhiányt hatékony gépesítéssel ellensúlyozták. A bevételek jelentős részét fejlesztésekre fordították, amelyek eredményeként rövid időn belül a régió stabil agrárpiacon szereplőivé váltak. A romániai társulások jellegzetes sorsát, a felszámolást, illetve a földeket hasznosításra megmunkáló vállalkozássá való átalakulást³⁴ elkerülték, ám a kezdeti eredményeket már nem tudják megismételni.

A társulások nem csupán gazdasági vállalkozásokként, hanem közösségi intézményekként is működnek, és a 2010-es évek nehéz időszakaiban eltérő utat választottak. Noha fő profiljuk a gabonafélék termesztése, de tehenészetet, pékséget, vágóhidat is üzemeltetnek. Ez utóbbi szolgáltatások csak a tagok számára elérhetők – a pékségben sült kenyert a búzatermés után járó jövedelem fejében jegyrendszer alapján igényelhetik, a vágóhidat az otthoni disznóvágásokat váltja ki –, így leginkább jóléti szolgáltatásként értelmezhetők, melyek költségeit a gabonából származó jövedelem fedezi. A közösségi intézmény funkció az osztalékszámításból is visszaköszön. A továbbiakban szeretném bemutatni az osztalékrendszert, mely elviekben mindkét társulás esetében ugyanúgy működik, de a hétköznapokban, miként majd látni fogjuk, jelentős eltéréseket mutat.

A társulások által fizetett osztalék 50% körül van, és a következőkből áll össze: A termés 30%-át fizetik ki vagy adják át természetben a föld után, de kizárólag csak a nagykulturákból (búza, kukorica, napraforgó stb.), 20%-ot pedig az állóalap részvényei után fizetnek. Amennyiben valaki pénzben kéri az osztaléket, a társulás kereskedelmi kapcsolatain keresztül értékesíti helyette a termést, és készpénzben fizet. Mivel a gabona ára változik, mégpedig úgy, hogy tavaszra jellemzően drágul, a társulás pedig képes hosszabb ideig is raktározni, a tagok általában magasabb jövedelmet érnek el, mint azok az egyéni vállalkozók,

akiknek aratás után azonnal el kell adniuk a termést. Az osztlék pénzben kifejezett értéke az elmúlt években hektáronként 1300-1400 lej körül mozgott, ebben benne van a részvények után számított jövedelem is. Ez nem egy rendkívüli összeg, de amennyiben hozzászámoljuk az alapélelmiszerek (kenyér, olaj, liszt, cukor) egész éves költségét, akkor már jelentős bevételnek számít. Mezőfényen a társulás egyéb szolgáltatásokkal is segíti a tagokat. Úgy tűnhet, hogy a mezőfényiek a társulás javára felhagytak a gazdálkodással, holott ennek éppen az ellenkezője igaz. A háztáji telkeken, melyeknek átlagos mérete 30 ár (3000 négyzetméter) körül van, saját célra mindenki gazdálkodik, állatokat tartanak, csak éppen a mód, ahogyan ezt teszik, eltávolodott a hagyományos formáktól. *Még akinek három tehene van, az is géppel fej. Ha valakinek 10 ár kertje van az is géppel szedi le a tengerit, megfizeti, van privát tengeriszedős, vagy a társulás, tehát már azt is géppel szedi le. Nem is kapálja, mert azt mondja minék. Minden évben kitölti a lapot, hogy milyen szolgáltatást igényel a társulástól, felírja, hogy van 30 ár kertem itt és itt, gyomirtózva, leszedve kérem, és fizetek év végén. A társulás megcsinálja, év végén kifizeted. És akkor még le is raktározza. Ott a raktár, onnan kimérik, megyek érte a futóval vagy a szekérral.* (T. T.) A gazdálkodás így nem kényszer, és főként nem teher, a háztáji további jövedelmet hoz minimális munkaerő-befektetés mellett. A társulás ebben a formában úgy működik, mint a *communitas*³⁵ egy intézménye, a közösség életének stabil bázisát jelenti, miközben alapellátást³⁶ nyújt tagjainak. Ennek az ideálisnak tűnő rendszernek is vannak azonban gyenge pontjai. Alapellátást csak azoknak tud nyújtani a társulás, akiknek az ehhez szükséges minimális földbirtok rendelkezésére áll. Márpedig az elmúlt harminc évben a birtokok ismét erőteljesen felaprózódtak. A társulásba beadott földek lajstromában a több száz tag neve mellett nemritkán csak néhány száz négyzetméternyi terület (0,2–0,3 ár) szerepel. Ám a tulajdonosok sokszor családtagok, így a területek összeadódnak. A nyilvántartásban ugyanakkor a Németországba költözött személyek is szerepelnek, az ő részük többnyire a helyben maradt családtagokhoz kerül.

A társulások az elmúlt évtized közepére csődközeli helyzetbe kerültek. A két társulás eltérő módon reagált a helyzetre. Mezőfényen leváltották az elnököt, megerősítették a társulat igazgatótanácsának hatáskörét, és költséghatékonyság növelésének céljával elismert gazdasági szakembert kértek fel igazgatónak.³⁷ Csökkentették az állatállományt, ezáltal az alkalmazottak számát is. Sikerült is stabilizálni a társulás pénzügyi helyzetét. Ám a majd 50%-nyi osztlék kifizetése, a gabona árának visszaesése miatt mára már nagyon megterhelővé vált a társulás számára, és emiatt az igazgató és az igazgatótanács között egyre fokozódik az érdekellentét. Előbbi az osztlék csökkentését és a jóléti szolgáltatások megszüntetését, utóbbiak a jelenlegi keretek fenntartását szorgalmazzák. *Mi a részvényt azért kapjuk, mert mi mindent bennhagytunk. Tehenet, jószágot, lovat, épületet, ingót és ingatlant bennhagytunk, és annak a hozamából van ma a 20%. Mindig mondja az igazgató, hogy mennyi a kamat most a CEC-be³⁸. Hát 1% sincs. Tehát úgy volt megírva az alapokmányba is, hogy a banki kamat lenne az irányadó. Valahol neki is igaza van, de mi nem a CEC vagyunk, hogy becsapjuk a klients, ez a mi bankunk ez a társulás.* (T. T., Mezőfény)

Mezőpetriben minden maradt a régiiben. Papíron a mezőpetri társulásnak is van igazgatótanácsa, ám a döntéseket az elnök egyedül hozza meg. A legnagyobb gondota a bevezetőben bemutatott szarvasmarhatelep fenntartása, amely a jelenlegi gazdasági környezetben csak nagyon alacsony hatékonysággal, olykor

veszteséggel üzemeltethető. Ez a romániai gazdasági környezet instabilitásának pontos diagnózisát adja, egy évtizeddel korábban ugyanis éppen az állattenyésztés jelentette a húzóágazatot. Míg Mezőfényen a gabonából származó jövedelmet közösségi szolgáltatásokra fordítják, addig Mezőpetriben a szarvasmarhatelep veszteségeit igyekeznek kompenzálni belőle. Ennek következtében a társulás véglegesen a csőd szélére sodródott, egyre nagyobb az elégedetlenkedőknek a száma, egyre többen veszik ki földjeiket a társulásból, de nem az önálló gazdálkodás szándékával, egy nemrégiben megjelent helyi mezőgazdasági nagyvállalkozónak adják bérbe a földeket. A magasabb osztalék – bár ez esetben a haszonbér terminus pontosabb – fizetése miatt már több mint 800 hektáron gazdálkodik. Több sikeres uniós pályázat keretében beszerzett modern gépparkjának köszönhetően, összesen öt embert alkalmazva,³⁹ a társulásnál sokkal költséghatékonyabb módon tudja megművelni a rábizott földeket. Ő egy igazán sikeres vállalkozó, de a sikereiből a helyi társadalom alig (akiknek a földjét ő műveli, valamennyivel nagyobb jövedelemhez jutnak) vagy egyáltalán nem profitál. A társulás autoriter elnökének ténykedését számos kritika érte. A kritikus hangok a gazdasági eredmények miatt az utóbbi évekig halkak maradtak. Azt pedig senki nem vitatja, hogy rengeteget tett a faluért és a falusiakért. *Hát akárhogy is, ő továbbvitte. Már az egy érdeme, hogy nem hagyta prédájára, kutyák szájába, hanem próbálta, amíg tudta, továbbvinni. Na most, hogy nem modernizál, sokan azt nehezményezik, hogy nem él ezekkel a pályázati lehetőségekkel, meg a gépparkot felújítani, meg satöbbi-satöbbi, meg az állatállomány. Ebbe én nem látok bele, ő tudja. Én érdemének tekintem azt, hogy tényleg megtartotta, amennyire lehetett.* (K. A., Mezőpetri) Míg Mezőfényen a profit maximalizálásának céljával a tagok osztalékát próbálják meg minél magasabbra emelni, addig a mezőpetri társulás elnökének szándéka az emberi erőforrás igényes állattenyésztés és az anakronisztikus brigádok és csoportok fenntartásával a mezőpetriek helyben tartása volt. *Mindenki, most is, aki itt akar dőgozni, itt dőgozik, aki petri. Úgyhogy én nem rakok ki senkit, mindenkét felveszek. [...] Nekem azért van ilyen sok emberem, mert van a zootechnika. Azért, hogy legyen munka. Ez külön lapra tartozik. Nekem ilyen a felfogásom.* (M. F., Mezőpetri) Kritikusainak érvelése is világos: az elnök ne szociális szervezetként működtesse a társulást, legalábbis ne az ő vagonukból.

A romániai társas gazdálkodási formákkal kapcsolatos elemzések egyik általánosan elfogadott megállapítása szerint minél gazdagabb egy település – mivel rendelkezésre állhat az induláshoz szükséges tőke –, annál valószínűbb, hogy az egyéni gazdálkodást választják a szövetkezeti formával szemben.⁴⁰ Mezőpetri és Mezőfény esete ellentmond ennek, hiszen kifejezetten gazdag településeknek számítottak már a rendszerváltáskor is, és mégis a társas gazdálkodás, illetve a társulati forma mellett döntöttek. Ezt folyamatosan olyan módon végezték, hogy abból következetesen kizárták a külső elemeket, legyen szó idegen munkaerőről vagy akár európai uniós pénzekről. Ennek megfelelően egyik társulás sem él pályázati lehetőségekkel. A pályázati rendszerben a korrupció kikerülhetetlensége miatt nem vesznek részt. Képviseleik az európai uniós csatlakozást nem lehetőségként, hanem függetlenségüket garantáló termelési gyakorlatukat ért támadás-ként élték meg. A közös piacon, az országoként eltérő agrártámogatási rendszerek következtében csökkent a versenyképességük, és ezzel a bevételeik is visszaestek. Míg korábban konkurencia nélküli tényezői voltak a megyei agráriumnak, mostanra a pályázati feltételekhez könnyebben simulni tudó, minimális számú

munkavállalót alkalmazó egyéni vállalkozások vették át a vezető szerepet. A rendszerváltást követően még előnyt jelentő nagyságuk mára hátránnyá vált. A legújabb pályázati feltételeknek éppen nagy méretük miatt nem felelnek meg. Míg az egyéni vállalkozók, illetve nagyobb döntési szabadsággal bíró földbérleti alapon működő cégek tetszés szerint tudják szabdalni vállalkozásukat, több kis céget létrehozva, addig a társulások a bonyolult tulajdonosi szerkezet miatt ezt nem tudják megtenni. A jövőjük tehát bizonytalan, de működésük közel harminc éve már így is elegendő adattal szolgál a romániai vidéki közösségek iránt érdeklődő kutatók számára.

■ JEGYZETEK

1. <https://www.stiriagricole.ro/cine-a-incasat-cele-mai-mari-subventii-pentru-vaca-de-lapte-40910.html> (utolsó letöltés: 2020. január 9.)
2. <https://www.digi24.ro/regional/digi24-oradea/model-de-afacere-prospera-cap-in-comunism-societate-agricola-profitabila-in-capitalism-894490> (utolsó letöltés: 2020. január 9.)
3. Románia termőterületének mintegy 10-12%-át művelik szövetkezeti rendszerben működő szervezetek.
4. <https://www.libertatea.ro/stiri/petresti-sau-mica-germanie-comuna-care-svabii-au-schimbat-aerul-locului-1454435> (utolsó letöltés: 2020. január 6.)
5. A helyiek *társulásnak* vagy *társulatnak* nevezik ezt a szocialista termelőszövetkezetekből (itt: kollektívák) kinőtt szövetkezeti formát. A továbbiakban a *társulás* terminust fogom használni.
6. Az itt közölt szöveg a Kriza János Néprajzi Társaság kiadásában megjelent *Ruralitás és gazdaság a 21. században* című kötetben szereplő *Önerőből. Gazdaságfejlesztési és közösség-szervezési különutak – két szatmári sváb példa* című tanulmányra épül, annak átdolgozott, a kutatás újabb eredményeit is magában foglaló változata. A tanulmány a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség (lét)formái négy erdélyi kistérségben* (NKFIH, K 120712) kutatási projekt keretében készült.
7. Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 2006.
8. Tóth Attila: *A közösségi gazdálkodás a Székelyföldön. Regio* 1995. 1–2. sz. 145–154.
9. Kinda István – Peti Lehel: „...ne verjük szét a kollektívát...!” *Társas gazdálkodás Kelemtelkén és Abosfalván*. In: Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 208–241.
10. Chris Hann: *Introduction: Decollectivisation and the Moral Economy*. In: Chris Hann and the „Property Relations” Group (ed.): *The Postsocialist Agrarian Question. Property Relations and the Rural Condition*. Lit Verlag Münster, 2003. 1–47.
11. Szabó Á. Tőhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a Iónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2002; Csata Zsombor: *A vállalkozói potenciál területi eltéréseinek társadalmi magyarázatai Erdély rurális térségeiben*. Korunk 2006. Erdélyi falvak – modernizációs pályák. XVII. 5. sz. 4–16.; Kiss Dénes: *Erdélyi falvak a 21. században*. Magyar Kisebbség 2005. 36–37. sz. 60–77.
12. Dumitru Sandu: *Spațiul social al tranziției*. Polirom, Iași, 1999; Manuela Sofia Stănculescu: *Albota, a Modernized and Trade Oriented Commune*. In: *Social Capital and Entrepreneurship in Romanian Rural Communities, Second Volume, Village Community Studies*, World Bank, Buk, 1999, 1–31.
13. Katherine Verdery: *The Vanishing hectare. Property and value in Postsocialist Transylvania*. Cornell University Press, Ithaca, 2003.
14. Sebastian Lăzăroiu: *Rețele de capital social și antreprenori în Comișani*. Sociologie Românească 1999. 2. sz. 31–56.
15. Nigel Swain: *Agricultural Restructuring and Rural Employment in Romania: The Rebirth of Family Farming?* Central and Eastern European Studies Working Paper 40, Rural Transition Series, University of Liverpool, 1997, 78.
16. Uo. 80.
17. Mária Vincze – Nigel Swain: *Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Romania*. Replika 1998. (Special Issue) 191–205. 193.
18. David Kideckel: *Once Again, the Land: Decollectivization and Social Conflict in Rural Romania*. In: Hermine G.- David G. Anderson (eds.) *The Curtain Rises: Rethinking Culture, Ideology, and the State in Eastern Europe*. Humanities Press, Atlantic Highlands, N.J., 1993, 62–75; Peti Lehel: *Rendszerváltozás utáni agrárszerkezeti és társadalmi változások Héderfáján*. In: Peti Lehel – Szabó Á. Tőhötöm (szerk.): *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén*. Nis Kiadó, Kvár, 2006, 17–61.
19. Adrian Hatos: *Colectivism după colectivism? Forme asociative de organizare în agricultura românească de tranziție: 1990–2002*. Lumen, Iași, 2006, 24.
20. Uo. 208.
21. A szatmári sváb falvak népszámlálási adatainak nemzetiségi tábláit a sváb identitás(ok) miatt kellő kritikával kell kezelni, a magyar és a német nem etnikus kategóriák, legalábbis nem abban az értelemben, mint mondjuk a román. Bővebben Szilágyi Levente: *Csanólos és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar-román határ kontextusában*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Bp, 2015, 84–93; Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2012, 95.

22. A díjnak nem csupán eszmei értéke van, értékes jutalommal jár együtt: haszongépjárműveket, személyautókat „nyertek” így.
23. A német tulajdonú Polipol bútorgyár 2005-ben kezdte meg működését Mezőfény határában. Jelenleg mintegy 800 alkalmazottja van, akik legnagyobb számban Mezőfényről és a környező sváb településekről kerülnek ki.
24. Az itteni földek minőségének egyik fokmérője lehet a 2018-as kukoricatermés adatainak összevetése az országos adatokkal. Míg az országos átlag ebben az évben 7,8 tonna volt hektáronként, addig Mezőpetriben és Mezőfényen 11 tonna szemeskukoricát takarítottak be.
25. Merli Rudolf: *Mezőpetri története*. Magánkiadás, Mezőpetri–Bubesheim, 1999, 207.
26. A magyarországi németekről kialakult általános nézet, mely szerint szorgalmasak.
27. A hagyományos sváb családi munkaszervezés miatt ezeknek különösen nagy jelentősége volt. Az asszony- és férfimunka nem különült el egymástól olyan élesen, mint a magyar közösségekben. Az asszonyok ugyanolyan mértékben vettek részt a normaalapú kollektív-munkarendszerben, mint a férfiak, azonban a gyerekeket már nem vihették magukkal a mezőre, így szükségessé vált a felügyeletet szolgáló intézményrendszer. S bár óvodák fenntartását az állam elősegítette, a falusi bölcsődék kizárólag lokális kezdeményezésre és finanszírozásból működtek.
28. Szilágyi Levente: *Párválasztási preferenciák a magyar–román határ által elválasztott két sváb településen, Csanádoson és Vállajon az 1825-től 1944-ig terjedő korszakban*. Ethno-lore XXXI. 2014, 123–143.
29. Hatos: i.m. 291.
30. Swain: i.m. ; Hatos: i.m. 252–253.
31. Andrew Cartwright: *Against Decollectivisation: Land Reform in Romania 1990-2'*. Max Planck Institute for Social Anthropology Working Paper, 4., Max Planck Institute, 2000.
32. A bizalom és dekollektivizálás összefüggéseiről lásd Davide Torsello: *Trust and Property in Historical Perspective. Villagers and the Agricultural Cooperative in Kírályfa, Souther Slovakia*. In: Chris Hann – Richard Rottenburg – Burkhard Schnepel – Shingo Shimada (eds.): *The Postsocialist Agrarian Question. Property Relations and the Rural Condition*. Lit Verlag, Münster, 2003, 93–116.
33. A földosztás során konszenzusos döntésre törekedtek. Azoknak a földjét, akik nem kívántak belépni a társulásba, igyekeztek az eredeti helyen visszaadni, de közben arra is törekedtek, hogy a társulásba kerülő területek összefüggő nagy parcellákat alkossanak. Ezért ahol az érdekek ütköztek, az igénylőknek más, jobb adottságokkal rendelkező határrészen kínáltak fel területet.
34. Hatos: i.m. 147.
35. Szabó Á. Tőhötöm: *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2004, 26.
36. A társulás tagjai közül senkinek nem az innen származó jövedelem jelenti a megélhetés fő forrását.
37. Az új igazgató egy Mezőfényre még a rendszerváltás előtt kerülő, korábban mérnökként a kollektívben dolgozó román ember lett.
38. Takarékszövetkezet
39. Egyikük sem mezőpetri.
40. Hatos: i.m. 238.

VAJDA ANDRÁS

A DISZNÓÖLÉS GYAKORLATÁNAK ÁTALAKULÁSA A MAROS MEGYEI SÁROMBERKÉN

Az erdélyi vidéki/falusi környezetben a disznóölés az egyik olyan kulturális marker, melyen keresztül a falusi, vidéki környezetnek az elmúlt negyedszázadban lezajlott átalakulásának íve jól leírható és értelmezhető.

A tanulmány a Maros megyei Sáromberkén¹ végzett terepkutatás eredményeire támaszkodva a disznóvágás, valamint az ehhez kapcsolódó szokásoknak, ezek időbeli alakulásának bemutatását és elemzését végzi el. A disznóöléshez kapcsolódó hagyományokat, ezek változását és a változást kiváltó gazdasági, társadalmi és kulturális okokat igyekszik azonosítani, adatolni és értelmezni, miközben figyel arra a tágabb kontextusra is, melybe ezek a gyakorlatok illeszkednek.

A kutatás abból a felismerésből indul ki, hogy az elmúlt közel száz évben folyamatosan változtak a disznótartás körülményei, ahogy változott a disznóvágás lefolyása (az előkészületek, a disznó megölése, perzselése és feldolgozása); változtak az esemény során használt technikák és eszközök; illetve a disznóhús tartósításának, valamint a tárolásnak és a felhasználásnak a módjai is. De ugyanígy változott az eseményen részt vevő személyek száma és köre, a disznótor megülése módja, sőt az eseményhez kapcsolódó beszéd témák és beszéd-tartalmak is átalakultak.

Míndezek ismeretében a tanulmány a disznóölés változó hagyományának három dimenzióját vizsgálja:

A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíj programjának támogatásával 2019. június 1. – 2019. december 1. között *A disznótartás és disznóölés alakulása a Maros mentén* címet viselő, valamint a *Párhuzamos ruralitások. A vidékiségmái (létf)formái négy erdélyi kistérségben* című (K 120712) NKFIH-kutatás keretében végzett kutatások eredményeit összegezi.

(1) kulturális dimenzió: a disznóöléshez kapcsolódó szokások és rutinok, a hozzá kapcsolódó szabályok és hiedelmek, illetve mágikus/ritualizált cselekvések, beszédtemák és beszédhelyzetek, a disznóölés praktikájára és múltbeli formáira való emlékezés, a róla való beszélés;

(2) társadalmi dimenzió: a disznó szerepe a helyi közösségek életében; a disznóölés szereplői (a segítők és a családtagok számának és szerepének alakulása), a falusi mészáros státusa a helyi társadalomban, illetve a mesterség professzionizálódása, a disznóvágás eseményének kapcsán aktiválódó kapcsolatrendszer (a család és a szomszédság stb.) alakulása; a disznóölés lebonyolítása;

(3) gazdasági dimenzió: a vidéki gazdálkodás átalakulása, a disznótartás, a disznóvágás és -feldolgozás, valamint a disznóhús tárolásának és fogyasztásának alakulása.

Felbomló horizontok és elsüllyedt parasztkontinens

■ Románia esetében a 2007-es EU-csatlakozás fordulópontot jelentett nemcsak az állami intézmények és hatóságok szerkezete és működése, de a kisemberek mindennapi életvezetése terén is. Olyan cezúrát, mely egyszerre eredményezte az ismert világ összezsugorodását és a közösségi norma- és hagyományrendszer által működtetett világ horizontjának szétesését. A horizont felbomlása azzal a következménnyel járt, hogy a helyi világ szervezésében kulcsszerepet játszó (kis)hagyomány elveszítette általános érvényességét.² A hagyományos paraszti környezet átalakulása, a hagyomány feloldódása a falu – mint önálló identitással rendelkező társadalmi szervezet – eltűnését eredményezte. Gagyfi József ezt a helyzetet egy helyen az „elsüllyedt paraszti kontinens” metaforájával írja le. Ez időben és térben igen kiterjedt világ, mely „még mindig megvan, ha nem is ugyanazzal a természeti és társadalmi környezettel, ha nem is ugyanazokkal az emberekkel, mint évszázadokkal ezelőtt, ha építészeti szempontból a »modernizációs hullámok« nyomait (el)viselve is, a helyszín: a falu”.³ A falu mint kontextus, mint lététér átvészelte a 20. század faluromboló törekvéseit is, de ennek az volt az ára, hogy miközben „a falu épült, civilizálódott [...] visszafordíthatatlanul át is alakult”.⁴

A 20. század közepe táján lezajlott változásokhoz hasonlíthatók a Románia Európai Unióhoz történő csatlakozása nyomán elindult folyamatok eredményei is. A mezőgazdasági tevékenységeknek és az állattartásnak az uniós szabályozásokhoz való igazításának folyamatában új életvezetési és gazdálkodási stratégiák, illetve gyakorlatok, a hagyományostól eltérő fogyasztói magatartások, másfajta kommunikációs és kulturális gyakorlatok alakultak ki, melyek jelentős hatással voltak a helyi közösségek hagyományaira, tárgyi világára, társadalmi rétegződésére, mindennapi életvezetésére vagy táplálkozáskultúrájára. A megváltozott gazdasági és kulturális kontextusban a kollektivizálást átvészelt, ennek hatásait magán hordozó kishagyomány tartalma és használatának keretei jelentős (a 20. század közepén lezajlott folyamatokhoz hasonlítható) mértékben átalakultak. Ezért a vidéki életvilágra jellemző mindennapi gyakorlatok szempontjából az Európai Unióhoz való csatlakozást méltán tekinthetjük olyan fordulópontnak, mely a hagyományos gazdálkodás és életvezetési gyakorlatok visszaszorulását és radikális átalakulását eredményezte.

Ezeknek a folyamatoknak néprajzi vizsgálatára Erdélyben csak szórványosan került sor. Az erdélyi néprajzkutatás ugyan jelezte és rögzítette a hagyományos

paraszti társadalom és a gazdálkodó falu átalakulásának tényét, de vizsgálaton kívül rekedt az, hogy milyen irányba alakult az Európai Unióhoz való csatlakozást követő, modernizációs hullám nyomán kialakult vidék. Menyiben képesek az egy-egy vidékre jellemző mentalitások ellenállni a fogyasztásra berendezkedett globális folyamatok uniformizáló hatásainak?

Néphagyományok: normák és megszokások

■ Az európai etnológiai kutatások az elmúlt száz év során gyakran visszatértek a 19. században, a nemzeti identitások ébredése és a nacionalizmusok kialakulása idején definiált néphagyományok kutatásának kérdéséhez. A kezdeti kutatások ezeknek a hagyományoknak az összegyűjtésére, területi eloszlására, tipológiájára koncentráltak, majd a 20. század második felében, a mindennapi életvezetés kereteinek erőteljes átalakulását követően a hagyomány változására, a hagyományok új környezetbe való áthelyeződésére, illetve a hagyományvesztés, a hagyományból való kivetkőzés formáinak és következményeinek vizsgálatára tevődött át a hangsúly. Ezek a kutatások a parasztkontinens elsüllyedéséről, a hagyományos, gazdálkodó falu eltűnéséről számolnak be, ahol a hagyományos falu helyét egy detradicionalizált vidék veszi át, melynek mindennapjait a helyi hagyományok helyet egyre inkább globális folyamatok mentén kialakult, de a helyi közösségek igényeihez alakított stratégiák és világnézeti modellek szervezik.

Ezzel összefüggésben a hagyományok eltűnésének, visszaszorulásának vizsgálatához gyakran társul a közösségek meggyengülésének, felbomlásának leírása. A falusi élet feltárására irányuló etnográfiai és szociológiai kutatások jelentős része a faluközösségek felbomlásáról, a hagyomány belső koherenciájának meggyengüléséről, a termelési módok elavulásának gyorsuló folyamatairól, a fogyasztási szokások átalakulásáról adtak hírt, anélkül, hogy tüzetesebb vizsgálatnak vetnék alá a falusi közösségek adaptációs készségének és technikáinak működését, melyek révén a közösségek képesek a kívülről jövő (idegen) hatásokat (elképzeléseket, tárgyakat, technikákat, gyakorlatokat stb.) háziasítani és szerves módon integrálni a mindennapokba, illetve a mindennapokat szervező, helyi hagyományok rendszerébe.

A disznóölés mint esemény és kontextus

■ Az erdélyi vidéki/falusi környezetben a disznóölés az egyik olyan kulturális marker, melyen keresztül a falusi, vidéki környezetnek az elmúlt negyedszázadban lezajlott átalakulásának íve jól leírható és értelmezhető. A falusi környezetben ugyanis a disznóölés a folyamatosan változó gazdasági és politikai keretek és feltételek, illetve ezzel összefüggésben az átalakuló szokások és gyakorlatok ellenére, ezekhez igazodva megmarad az egyik legfontosabb családi eseménynek, mely képes a családtagokat összehozni és – ha csak rövid időre is – a családot hatékony munkaegységgé alakítani. Olyan – máig intenzíven élő – szokás, melyet egyszerre jellemez a hagyományhoz való kötődés és az újításra való törekvés. A disznóvágás gyakorlata az elmúlt több mint fél évszázad során mondhatni a kettő erőterében alakult.

A disznóvágás máig jelentős eseménynek, sőt ünnepnek számít a család életében, hiszen ez biztosította az éves húsfogyasztás alapjául szolgáló készlet legnagyobb részét. Ugyanakkor a disznóvágás során derült ki, hogy mennyire volt

sikeres a disznóválasztás és a hizlalás, ekkor válik láthatóvá egy év munkájának eredménye.⁵

A disznóölés ideje. Sáromberkén a disznóvágásra régebben a fagy beálltát követően került sor, mert úgy tartották, hogy a hideg, fagyos időben könnyebb a disznó feldolgozása, ugyanakkor attól sem kell félni, hogy a füstölésre váró hús megkukacosodik. Ez régebben az András-napja és karácsony közötti időszakot jelentette, hogy az ünnepi asztalra már friss hús kerülhessen, de előfordult az is, hogy a két ünnep (karácsony és újév) között ölték le a disznót.⁶

A 20. század első felében általában családonként egy-egy 120-140 kg-os disznót vágtak, de a módosabb gazdáknál, akik a gazdasági munkák végzése során gyakran vettek igénybe idegen munkaerőt is, már ekkor előfordult, hogy egy év alatt, sok esetben egyszerre, két hizót is vágtak.⁷ Az utóbbi évtizedekben ugyanakkor az is előfordult, hogy kora tavasszal vagy akár nyári időszakban is vágtak disznót. Ez rendszerint azoknál a családoknál gyakori, ahol évente 2-3 disznó is levágásra kerül.

A disznóölés helyszínei. A disznóvágás általában három-négy különböző helyszínen zajlik. A disznó megszurására általában a gazdasági udvar végében, a trágyadomb közelében kerül sor, ahol lehetőség van a disznó vérenek és a mosása során használt víz lefolyására. A perzselésére és a disznó felszedésére szintén itt kerül sor. A disznó nagyobb darabjainak feldarabolása, a sonka, szalonna fazonírozása, a húsok letisztítása viszont az első udvaron, valamilyen fedett helyen, egy előre előkészített asztalon történik. A sózásra a pincében/kamrában, a disznó feldolgozására a nyári konyhában kerül sor. Az asszonyok itt végzik a hússok és a zsírnakvaló felszeletelését, a kolbászhus, a májashoz és a véreshez szükséges szervek ledarálását és feltöltését, a zsír kiolvasztását, majd később a fősajt, a gömböc és a kocsonya kifőzését.

Segítők. A disznóvágást a család nem egyedül bonyolítja le, hanem rendszerint kalákában végzik, ahol elsősorban a közeli rokonok és szomszédok szoktak segédkezni. Rendszerint 2-3 asszonyt és ugyanannyi férfit szoktak hívni a disznóvágás lebonyolításához. A férfiak (*fogók*) a disznó lefogásánál, perzselésénél, felszedésénél és elsózásánál segédkeztek, míg az asszonyok a disznó feldolgozását végezték. Szinte minden családban volt egy-egy idősebb asszony, akire a bél, a hólyag és a gyomor kimosása és a bél *hurolása* hárult. Az utóbbi egy-másfél évtizedben azonban fokozatosan visszaszorult ez a gyakorlat, és az üzletből vásárolt bél használata vált általánossá.

Hasonló folyamat játszódott le a segítségadás esetében is. Ma már gyakori, hogy csupán a disznó lefogásához hívnak segítőt, akik a szúrás után, az áldomás elkoccintását követően távoznak. De az is gyakori, hogy a mészáros maga biztosítja a disznó szúrásához, perzseléséhez és feldolgozásához a maga számára a segítséget.

A mészáros. A mészáros a disznóvágás egyetlen olyan specialistája, akinek munkájáért pénzbeli fizetség jár. A településen már a 19. század utolsó évtizedében is két ipari engedéllyel rendelkező mészáros működött.⁸ A 20. század első felében pedig (Mózes András feljegyzései szerint) 4-5 disznóöléshez is értő ember lakott.⁹ A 20. század második felében a mészárosmesterséget hivatásszerűen űzők

mellett a településen több olyan személy is volt, aki szintén értett a disznóöléshez. Ez utóbbiak leginkább csak *ellopták* a mesterségbeli tudást. Ennek köszönhetően rendszerint minden családban kikerült egy-egy olyan személy, aki értett a disznóöléshez. Mivel kevés mészáros volt, és a disznóvágás viszonylag rövid időszakra korlátozódott, a mészárosnak jó előre kellett szólni a disznóölés szándékáról.¹⁰

A mészárosoknak régen a pénzbeli fizetség mellett bőséges kóstolót is kellett adni, ma azonban elsősorban a pénzért történő disznóölés jellemző. Ritkán az is előfordul, hogy a mészáros nem pénzt, hanem néhány kilogramm, általa kiválasztott húst (rendszerint combhúst) kér munkájáért cserébe.

A mészáros feladata a disznó *felszedése*, valamint a sózás szokott lenni, de az utóbbi időben az is előfordul, hogy kérésre a hűtőbe szánt húsokat is felszelelteli, sőt vállalja egyes készítmények (például a *kolbász*, *véres* és *májás*, illetve a *csavart hús* stb.) elkészítését is.

A mészáros szerszámai. Az elmúlt száz év során a mészáros eszköztára folyamatosan bővült/változott. A 20. század első két harmadában a mészáros négy késsel: egy hosszú, vékonyabb pengéjű *szúró késsel* (amit csak szúrásra használt); egy-két, a disznó felbontásánál használt rövid és vékony pengéjű késsel; egy, a szalonna fazonírozásához használt (a boncolókésnél hosszabb és szélesebb pengéjű) késsel; illetve egy *kaparókéssel* rendelkezett: emellett a mészáros eszköztárához szekerce, fenőkő, *disznófogó kötél* és *perzselővilla* tartozott. A moosánál használt súrlókefét rendszerint a család biztosította.

A későbbi időszakban – főleg a hivatásos (a közeli húsfeldolgozó üzemekben dolgozó) mészárosok hatására ez a készlet újabb eszközökkel bővült, elsősorban a felbontás során használt kések terén. A boncolókés mellett megjelent a csontozókés, az 1980-as években a szerszámok között megjelent a tekerőkaros ventilátoros perzselőgép is, illetve lassan kikopott a használatból a perzselővilla.

A kétezres években jelent meg a mészárosok eszköztárában a gázpalackra szerelhető gázperzselő. Ez a szerszám ugyanakkor egy másik szerszám, a *kaparó* megjelenését is maga után vonta. Ez rendszerint egy kapára emlékeztető, 1,5 méter hosszú fém nyéllal rendelkező eszköz, mellyel a segítő folyamatosan kaparja az állat bőrét ott, ahol a mészáros a lángszórával éppen perzseli, ezáltal segítette a szőr eltávolításának folyamatát. Egy gázpalack tartalmával rendszerint két disznót lehet megperzselni.

Romániának az Európai Unióhoz való csatlakozását követően a településről többen is a nyugat-európai húsfeldolgozó üzemekben vállaltak munkát, ahonnan hazahozták az általuk használt késeket. Ezeket itthon a helyi mészárosok vásárolták fel, ezáltal lassan lecserélődött a mészárosok hagyományos eszköztára. Ugyancsak az utóbbi időben, nyugati minták hatására jelent meg a disznó elkábításához használt *pisztoly* is.

Előkészületek. A disznóölésre már hetekkel az esemény előtt elkezd készülni a család. Be kell szerezni és elő kell készíteni a fűszereket, fekete borsot, piros paprikát és finom sót a kolbászhúshoz, rizst, csombort, szegfűszeget, szegfűborsot és szerecsendiót a májashoz, illetve a véreshez, darabos sót a sózáshoz. Ugyanakkor pálinkát kellett vásárolni a mészáros és a segítségek számára, belet a kolbász és a májas részére. Mindez a kommunizmus utolsó két évtizedében komoly kihívás elé állította a családokat. Hiszen a felsoroltak szinte kivétel nélkül hiánycikknek számítottak ebben az időszakban.

Ugyanakkor a disznóvágást megelőző napokban elő kell készíteni a feldolgozáshoz szükséges edényeket és szerszámokat. A kamrából ki kell venni és el kell mosni a zsír és a besütött hús tárolására használt bödönöket; a pincéből, padlásról, nyári konyhából elő kell venni és át kell mosni a disznó felszedésénél és osztályozásánál használatos kisebb-nagyobb tálakat, fazekakat és lábosokat; ki kell készíteni a sózásra használt kádat, meg kell fenni a késeket és a húsórló rostélyát. Meg kell készíteni a kínáláshoz használt pálinkát.¹¹

A legtöbb munka azonban disznóvágást megelőző napra jutott. Meg kell pucolni a fokhagymát és a hagymát, meg kell főzni a rizst, le kell őrölni és meg kell dinsztelni a hagymát, ki kell mosni az előre megvásárolt belet, elő kell készíteni forralásra a mosáshoz szükséges vizet, a perzseléshez a szalmát, a disznó felbontásához és darabolásához a rácsot, asztalt és a törőlkendőket.

A szűrés. A disznóvágás rendszerint kora hajnalban (5-6 óra tájt) kezdődött el. Ilyenkor már az egész család talpon volt, és várta a mészárosot, illetve a segítőket. A gazda rendszerint pálinkával kínálta az érkezőket, de az utóbbi két-három évtizedben szokássá vált, hogy a munkálatok elkezdése előtt elsőként a háziasszony kínálja kávéval a vendégeket. A kávé elfogyasztása alatt rendszerint megbeszéli a disznó kivezetésének és megszűrésének részleteit, illetve az időjárás és az elmúlt napok eseményei kerülnek említésre.

Mivel a szűrésre általában korán reggel, félhomályban került sor, gyakori volt, hogy valamilyen *hosszabbító* segítségével vittek áramot és fényforrást a szűrés helyszínéhez. Az utóbbi másfél évtizedben – részben annak köszönhetően, hogy az újabb technológiák alkalmazásának köszönhetően lényegesen lerövidült a perzselés és a felszedés, illetve feldolgozás ideje (lásd lentebb), a disznó szűrésére később, 7-8 óra körül kerül sor.

A disznót rendszerint a gazda vagy a mészáros vezeti ki az ólból. A *disznófogókötelet* rendszerint még az ólban a disznó bal első lábára hurkolják, és annál fogva vezetik ki az udvarra.

Néha előfordul, hogy a disznó megmakacsolja magát, és nem hajlandó kimeni az ólból. Ilyenkor a két fogó a disznót a két fülénél és a farkánál fogva próbálja kivonszolni az udvarra. Ez elsősorban a nagyobb testű, 160-200 kilogrammot nyomó egyedek esetében jelent gondot.

A disznó megszűrése úgy történik, hogy a mészáros vagy egy erősebb fogó a disznó lábára erősített kötelet hirtelen nagy erővel megrándítja, miközben a másik segítség a disznót a farkától megemelve a bal oldalára dönti az állatot. Mikor az állat a földre került, a két fogó elkapja a disznó bal első és hátsó lábát, és felemeli, miközben bal kézzel és a testük teljes súlyával a disznót jó erősen a földhöz szorítja. A mészáros fél térdre ereszkedve bal kézzel felemeli a disznó jobb lábát, jobb lábával hátrafeszíti az állat orrát, miközben jobb kézzel a *szűrókést* az állat két első lába között, a gége mögötti részbe nyomja, élével a disznó hasa felé tartva és igyekezve eltalálni az ütőeret. A mészáros miután megszúrta az állatot bal kézzel a disznó jobb lábát fel-le mozgatva igyekszik kipumpálni a vért, ezáltal felgyorsítva a kivéreztetés folyamatát.

Ha a szűrés nem sikerül, akkor a műveletet megismétli. Néha az is előfordul, hogy a szűrés rosszul sikerül, és a mészáros kése a gégét vágja át, melynek következtében – ugyanis a vér a tüdőbe is bejut – az állat jellegzetes hörgő hangot ad ki. Ilyenkor a segítők rendszerint különböző humoros megjegyzéseket tesznek a szűrésre és a mészáros célzóképeségére, illetve célzóvíz (pálinka, bor)

fogyasztását javasolják. Ezek és az ehhez hasonló ugratási helyzetek szerves részét képezik a disznóvágás eseményének. Amikor az állat kimúlt, a gazda pálnikkával kínálja a mészárosot és a segítségeket. Sok mészáros csak ekkor, a szúrást követően fogad el először italt a háziaktól.

Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, 2009-ben, Romániában is rendelettel szabályozták az állatok leölésének módját.¹² A rendelet kimondja, hogy a disznót megszúrása előtt el kell kábítani, ami történhet szén-dioxid koncentráció használatával, elektromos árammal vagy pisztoly alkalmazásával is. Mivel a településen több olyan mészáros is található, aki az év nagyobb részében Nyugat-Európában, elsősorban Németországban dolgozik vendégmunkásként, és használja ezeket a módszereket és technikákat, az eljárás viszonylag gyorsan megjelent a településen, de nem vált általánossá. Összességében az állapítható meg, hogy bár mindenki tudatában van annak, hogy melyek a disznó leszúrásának körülményeit érintő érvényben lévő szabályok, a disznóölés ezek megkerülésével/figyelmen kívül hagyásával történik.

Régebben általános gyakorlat volt, hogy a disznó vérért *kifogták*, ez képezte a *gömböc* és a *véres* egyik fontos alapanyagát. A vért rendszerint egy 3-5 literes laposabb edénybe, kisebb tálba fogták fel. A tálat az egyik segítség vagy a család már ébren lévő, nagyobb gyermeke szokta a vérsugár alá tartani. Ma már az is előfordul, hogy a vért csupán azért fogják ki, hogy nem ömöljön az udvarra, amit később fel kellene tisztítani.

Még a 20. század közepén is előfordult, hogy a mészáros a disznó véreből egy csészébe felfogott egy keveset, megsózta, majd megitta. Ennek a korábbi gyakorlatnak az emléke máig fennmaradt a közösségben, a disznó megszúrása és a vér kifogása alatt erre a szokásra gyakran történik utalás.

A disznó megszúrására rendszerint az udvar végében, a trágyadomb közelében kerül(t) sor.

Perzselés. A perzselés képezi a gyermeknép számára a disznóvágás eseményének leglátványosabb részét. Ilyenkor már a család minden tagja ébren van, és a gyermekek kíváncsian állják körbe a mészárosot.

A kimúlt állatot régen létrára tették, és a perzselés helyszínére húzták. Ez általában az udvar olyan részét képezte, ahol nem voltak a közelben épületek, így nem kellett tartani attól, hogy a tűz átterjed valamelyik épületre.

A perzselés egészen a 20. század nyolcvanas éveig szalmával történt, és elég nagy szakértelmet és türelmet igényelt, egyáltalán a perzselés hosszú folyamatot jelentett. A segítségek az előre odakészített szalmabálákat kibontották, és a szalmát az állatra szórtak, ügyelve, hogy a szalma egyenletesen beborítsa az állat egész testét. A két lába közé pedig egy-egy nagyobb csavarék szalmát helyeztek, majd az egészet meggyújtották. A perzselést a mészáros felügyelte. Egy speciálisan meggömbített *perzselővilla* segítségével igazgatta az állat testén az izzó szalmapogácsákat, hogy mindenhol egyenletesen piruljon meg az állat bőre. Ha a szalma elégett, a segítők egy kopott seprűvel leseperték az állat testéről a pernyét, és egy kaparókés segítségével ellenőrizték, hogy mindenhol jól leégett-e a disznó szőre, és kellőképpen megpirult-e a bőre. Ha a mészáros úgy ítélte meg, az egész folyamatot megismételték. Miután a disznó egyik oldalát megperzselték, hóval dörzsölték be, mert úgy tartották, hogy ettől megpuhul az állat bőre, majd a disznót a másik oldalára fordították, és az egész folyamatot megismételték. Perzselés közben a mészáros sorra lehúzza az állat lábáról a megsült körmö-

ket, a *papucsokat*, és a kutyának dobja. Úgyszintén a perzselés közben vágja le a disznó farkának végét is.

Az 1980-as években a településen elterjedt a hasábfával működő, tekerőkaros ventilátoros perzselőgép,¹³ de nem szorította ki végleg a szalmával történő perzselés gyakorlatát. Azok a mészárosok, aki nem éltek ezzel a technikai újítással, azzal érveltek, hogy az új eszközzel nem lehet olyan jól leégetni az állat szőrét, és a bőre sem puhul meg kellőképpen. Ugyanakkor a településen sokan azt tartották, hogy a szalmával perzselés disznó szalonnája sokkal ízletesebb.

Az utóbbi két évtizedben azonban a szalmával történő perzselést teljesen kiszorította a gázpalackra szerelt *perzselő*. Ennek előnye, hogy – a nagyobb a hőerőnek köszönhetően – gyorsabb és könnyebben megy vele a perzselés, ugyanakkor a láng iránya és ereje is jobban kontrollálható. A gázperzselők elterjedéséhez az is hozzájárult, hogy a 2000-es évektől kezdődően egyre kevesebb család foglalkozik földműveléssel és állattenyésztéssel, így egyre nehezebbé vált a perzseléshez szükséges szalma beszerzése.

A mosás. Miután az állat bőre szép pirosra sült, kezdődhet a mosás. Az egyik segítő egy edényből langyos vizet tölt a disznóra, miközben a mészáros egy *sur-lókefe* segítségével tisztára mossa az állatot. A mosáshoz a vizet a másik segítő biztosítja, aki folyamatosan hordja a konyhából a meleg vizet egy előre odakészített teknőbe. Miután a mészáros lemosta a disznót, egy kaparókéssel végigkaparja az állat bőrét, amíg szép sárga nem lesz az egész teste.

Mosás közben, miután az állat egyik oldalával elkészülnek, a disznó alá egy deszkából készült rácsot tesznek, melyet előtte alaposan lemosnak. Erre csak a mészáros szokott felállni. Mielőtt a mészáros feláll a rácsra, alaposan lemossa a vértől és a sártól a csizmáját.

A mosás utolsó fázisában a mészáros általában levág egy-egy darabot a fülek hegyéből, és megkóstolja, illetve a disznó körül sürgölődő segítőknek és a gyermekeknek is ad belőle. Ez képezi a gyermekek számára a disznóvágás egyik legizgalmasabb momentumát. Régebben akadt olyan mészáros is, aki a disznó orrának hegyét is levágta kóstolás céljából. Az utóbbi időben elterjedt gyakorlatá vált, hogy addig nem esznek a disznóból (sokan a füléből sem), amíg a helyi állatorvos be nem vizsgálja a disznó húsát.

A disznó felbontásának/felszedésének megkezdése előtt, hogy *jobban vágjon a kés*, a gazda ismét pálinkával kínálja a mészárost és a segítégeket.

A disznó felbontása. Sáromberkén régebben az *orjára bontás* volt jellemző, de mindig volt olyan mészáros is, aki *karajra bontotta* az állatot,¹⁴ és a disznóvágás kapcsán ez a kettősség ma is jelen van a településen. Sőt napjainkban több mészáros előre megkérdi a családtól, hogy melyik bontási technikát preferálja.

A felbontásra előkészített disznót a hátára fektetik, és kétoldalt erre a célra előkészített hasábfával kitémasztják. Azért, hogy a támasztékfák ne csúszzanak el, és ezáltal minél stabilabban álljon a disznó, a hasábfák oldalába két-két szegget szokás ütni. Az így elkészített támasztékokat elteszik, és több évig használatban maradnak.

A mészáros az egyik segítővel hozzálát a disznó felbontásához, miközben a háziak a disznó közelébe hordják a darabok szortírozásához szükséges edényeket. A mészáros a felbontást a lábakkal kezdi. Először kivágja a körmök közötti bőrt és a talp puha részét, majd ezt követően leveszi a bokákat. A mészáros a

bontókéssel az ízületek illeszkedésénél körbevágja a lábat, majd határozott mozdulattal letöri a bokarészt. A bokák után kerül sor a négy sonka levételre.¹⁵ Először a két első sonkát veszik le, majd ezt követően a hátsókat. A mészáros határozott mozdulattal a hónaljtól indulva körbevágja a sonkát, majd a forgóból kifordítja és kivágja. A kiemelt sonkáról és a sonka helyén összegyűlt vért előre odakészített *véres kendővel* itatja fel. A kiemelt sonkákat egy előre elkészített és abrosszal (újabbban az üzletben vásárolt nejlonnal) leterített állványra helyezik.

Miután a sonkákat levették, a disznót a hasára fordítják, és kétoldalt kitémasztják. A mészáros ezt követően veszi fel az *orját*. Erre két módszert is alkalmaznak. Az egyik eljárás megegyezik a Felső-Maros mentén is gyakorolt eljárással, melyről Zsigmond József készített alapos leírást: „[a mészáros] késsel a szájszöglettől kiindulva a fültő mögött félkör alakot kanyarít fel a *marja* hegyéig mindkét oldalon, olyanformán, hogy a két vágás végződése között a marján kb. három ujjnyi (5-6 cm) szélesség maradjon az orja részére. Majd késsel a gerincoszlop mellett, az oldalbordák végénél elülről kezdve végighasít a faroktőig, minekutána megmutatkozik a szalonna vastagsága [...]. Hasonlóan végighasítja a másik oldalon is és a farok alatt, a végbél fölött körbeviszi a kést. Éles fejszével a szájból kiindulva figyelmesen végigcsapkodva *megereszti*, azaz kivágja a mellkast az oldalbordák végénél mindkét oldalon. Majd a faroknál fogva megemelik, és hátulról előre haladva veszik fel az orját.”¹⁶ (Kiemelés az eredetiben – V.A.)

Egy másik eljárás szerint a mészáros először eltávolítja a disznó fejét, melyet miután a kibuggyanó vértől egy vederben megtisztítanak, kampóra akasztva vagy az orr részétől fogva felkötik a létrára, hogy kicsepegjen belőle a vér. Ezt követően a mészáros a tarjánál óvatosan lefejt a szalonnát az izomról, majd levegőzi a húsos részt is. Általában innen szokták kivenni a *tokánynak* való húst is. Amikor a tokányhúst a mészáros kivágja, az asszonyok nekiállnak a tokány elkészítésének. Általában mire a mészáros végez a disznó feldarabolásával, a tokány is elkészül. Az orja kivétele ezt követően nagyjából megegyezik a fent jelzett módszerrel.

Miután a bordákat levágják a gerincről és kiemelik az orját, láthatóvá válnak a disznó belső szervei. Először a lépet veszik le a gyomor faláról, majd a nyelvet és vele együtt a tüdőt és a szívet. A mészáros késével a nyelv közepét átszúrja, majd az egyik segítő az így keletkezett résbe dugja egy-két ujját, és ahogy halad a mészáros a nyelvnek, tüdőnek és szívnek a többi szervről történő lefejtésével, fokozatosan mind magasabbra emeli, mígnem a mészárosnak sikerül a szerveket teljesen megszabadítani. Ezt követően az egészet egy vízzel tele edény fölé tartják. A mészáros felhasítja a szívburkot, és kiengedi belőle a vért, majd kivágja a szívből és a tüdőből a fogyasztásra nem alkalmas részeket. Ezt követően az egészet hideg vízbe helyezik.

Miután a véres törlővel felitatják a hasüregben (a tüdő és a szív alatt összegyűlt véres folyadékot, kerül sor a gyomorrész kivételére. Először a veséket és a májat veszik ki, ügyelve, hogy úgy távolítsák el róla az epét, hogy az epevezeték ne sérüljön meg, majd a húgyhólyag kivétele következik. A máj és a vese a tüdő és a szív mellé kerül, a hólyagot pedig egy golyóstollszárral felfűjják, miközben folyamatosan masszírozzák, hogy a hidegben nehogy túl hamar megmeredjen, majd a kellő méretre felfűjt hólyagot cérnával elkötik, és felakasztják száradni.

A gyomorrészt a belekkel együtt óvatosan kiemelik a hasüregből, és egy tekendőbe helyezték, manapság – mivel már a vékonybelet sem mossák ki, az egészet egy nejlonszátkba vagy talicskába teszik, és a trágyadombra dobják, vagy kiviszik

a határra, ahol a kóbor kutyák eszik meg. A gyomorrész kiemelését követően veszik ki a hájat, amit egy lapítóra szoktak kiteríteni. Régen ebből készült a hájastészta, ma általában a *zsimakvaló*hoz szokták tenni, és kiolvasztják.

Az utóbbi egy-másfél évtizedben ezt követően kerül sor a kötelező Trichinella-vizsgálat¹⁷ számára szükséges húsminta kivágására. A vizsgálatot a helyi állatorvosi rendelőben végzik, a vizsgálathoz szükséges mintát a disznó hasi részéből (a rekeszizom közepén található V alakú harántcsíktolt izomrész) vágják ki.

Ezt követően kerül sor az oldalasok, a lapocka, a hosszúpecsenye és a nyúlja felszedésére, ami a következőképpen zajlik: „A következőkben a mészáros fejével elvágja a hátsó keresztcsont közepét [...]. Majd a *haspecsenyét* körüljárva, késsel bevágja körbe mindkét felől az *oldalások* végénél, ugyanúgy kétoldalt a *hosszúpecsenye* mellett, ezzel előkészítve a két *oldalás* felszedését. Előlről hátrafelé haladva [a bordákat] elválasztja a szalonnától, az első oldalborda mögé lyukat szúr és annál fogva emelve veszi fel mindkét oldalast a hátsó keresztcsontokkal együtt. Utána a szalonnáról leválasztva felveszi a két *hosszúpecsenyét*, a két első *lapockát*, majd a *haspecsenyét*, amelyből kivágja a V alakú *nyúlját* a porcos részekig.”¹⁸ (Kiemelés az eredetiben – V.A.)

Ezt követően a rácson csak a szalonna és az álla (*tokája*) marad a disznónak. Miután a mészáros az alsó álkapcsot eltávolítja, levágja a tokaszalonnát, majd a szalonnát táblákra szeleteli. Ez képezi a disznó felszedésének utolsó mozzanatát. Ilyenkor a gazda ismét pálinkával, esetleg borral szokta kínálni a mészárost és a segítőkét.

A 20. század elején-közepén még szokás volt, hogy a tisztán maradt szalonnarészt csupán kettőbe hasították, úgy vitték fel a padlásra, és tették fel a rúdra füstölni. A kémények elterjedése és a kisebb méretű füstölők megjelenését követően a szalonna felszedésének ez a módja kiment a gyakorlatból. Ma már csak az idősebb emberek emlékeznek rá.

Feldarabolás, tartósítás, feldolgozás és tárolás. A disznó felszedését követően az eresz alatt és/vagy a nyári konyhában felállított asztalnál végzik el az aprólékosabb munkákat.¹⁹ Itt kerül sor a sonka fazonírozására, a felesleges húscsapatoktól történő megtisztítására. A mészáros a gazda kérésének megfelelően a sonkát kicsire vagy nagyra veszi, attól függően, hogy a család mennyi kolbászt akar tölteni. Régebben szokás volt mind a négy sonkát megtartani, ma általában csupán a két első sonkát, esetleg csupán az egyik hátsó sonkát veszik meg, a többit pedig kicsontolják, az így nyert húst pedig tisztítás után mélyhűtőben tárolják. A kicsontolásra kerülő sonkáról a csülköt leválasztják, ezeket szintén a füstre teszik.

Az orját szintén kisebb darabokra vágják, minden második csigolyánál bevágják, így kerül a füstre, bár az utóbbi időben az is gyakori, hogy füst nélkül tesz be a mélyhűtőbe. Az orját levesbe szokták főzni, esetleg krumplipürével és paradicsomszósszal fogyasztják.

Régen a lapockákat nem csontozták ki, hanem hagytak rajta egy kevés húst, és a füstre tették. Később töltelékes káposztába vagy levesbe főzve fogyasztották. Az oldalas *megcsapdosására*, a fej és az álkapocs kicsontozására²⁰ és megtisztítására, a bokák felhasítására a szalonnatáblák méretre történő kiszabására és fazonírozására, illetve a nagyobb húsdarabok megtisztítására a bőr leválasztására a szalonnarétegről szintén itt kerül sor.

Ezt követően kerül sor a disznó darabjainak besőzésára. Régebben egy-egy nagyobb kádban vagy cseberben (például a szapulókádban), az utóbbi időben az

üzletben vásárolható nagyobb (40-50 literes) műanyagkádakban. Először a szalonna kerül elsózásra. Egy réteg sót szórnak a kád aljára, erre helyezik el az első réteg szalonnát, bőrs részével lefelé, majd a következő rend szalonnát a bőrs részével felfelé. A szalonna után kerülnek besózásra a húсок és a csontos részek (az orja, az oldalas, a nyúlja, a lapockák, a csülkők és a sonkák). Az így elsózott darabok egy-két hétig állnak a sóban, majd rendre bekerülnek a füstölőbe. Először a húсок, sonkák és csülkők, azt követően a csontos részek, legvégül pedig a szalonna. A fejet, az abálni való szalonnát, a bokákat, a fület a farokrészt és a bőrcafatokat külön edénybe szokták elsózni, ugyanis ezeket korábban kiveszik a sóból. A fejből és az állból főzik a *fősajtot*, a bokákból, a fülből, a farokból és bőrből pedig *kocsonyát* készítenek. Régen a vér egy részéből, a gégeből és a véres húsból *gömböcöt* készítettek, melyet a gyomorba töltek. A gömböcöt lassú tűzön megfőzték, majd a fősajttal együtt a füstre tették. A gömböcöt a töltelékes káposztába vagy levesbe főzve fogyasztották. Az 1990-es években a gömböc készítése kiment gyakorlatból.

Mialatt a férfiak a disznó füstre kerülő részeinek besózásával foglalatostkodnak, az asszonyok a nyári konyhában kockára vágják a sonka kicsontozása és a szalonna fazonírozása során levágott zsiradékdarabokat (ezt nevezik zsírnakvalónak), és elkezdik a zsírolvasztást. A zsírszalonna olvasztásának mellékterméke a *tepertyű*. A megpirult és összezsugorodott szalonnadarabkákat egy nagyobb tálba teszik, és sóval megszórják, az így elkészült étel több héten keresztül eláll, rendszerint reggeli és vacsora során kerül az asztalra. Amikor a *tepertyű meglágyul*, azaz veszít ropogósságából, rendszerint ledarálják, és az így keletkezett krémes masszát *tepertyűs pogácsa*, illetve *tepertyűkrém*²¹ készítésére használják. A zsírt egy nagyobb edénybe, *báldogba* szűrik le, és lehűtik. Rendszerint a kamrában tárolják.

Ezt követi a *kolbásznak* való hús leórlése. Régen kézi darálóval, manapság elektromos meghajtású őrlogéppel. A leórlott húst sóval, borssal, fokhagymával és pirospaprikával ízesítik, az egészet *összegyűrik*, majd a disznó vékonybelébe töltik. Az 1990-es évek közepére a disznó belének kitisztítása és felhasználása kiment a gyakorlatból, azt követően csak az üzletben kapható bélbe töltöttek kolbászt.

A *májashoz* a máj egy részét²², a veséket és a tüdőt használják alapanyagként. Emellett dinsztelt hagymát, főtt rizst és egy kevés zsiradékot is őrölnek hozzá. A májas alapanyagait rendszerint apróbb szemű rostélyon őrlik le, és kétszer is ledarálják, hogy minél pépesebb legyen. Régen a májast a vastagbélbe töltötték, és fel is füstölték, azonban ez már a 20. század közepén sem volt általánosan elterjedt megoldás.

Vérest nem minden családban készítettek. Sokan ugyanis úgy tartják, hogy vért enni bűn, ugyanis ez az egyedüli étel, aminek fogyasztását az Isten megtiltotta. A véres alapanyaga a szűrés során kifogott vér mellett a szűrt seb körül levágott véres tokarész, a szív és a húсок letisztítása során eltávolított véres húscafatok, ehhez még kevés zsiradékot, főtt rizst és dinsztelt hagymát is kevernek. Sóval, borssal és *csomborttal*²³ ízesítik, ez utóbbi adja a véres jellegzetes ízét.

Az utóbbi két-három évtizedben szokássá vált a *csavart hús* készítése is. A kiterített rekeszizomra sóval, borssal fűszerezett őrölt húst kennek, majd az egészet felgöngyölik, és vastag cérnával összekötözik. Az így keletkezett henger alakú húst felfüstölik, majd egy nagyobb fazékban megfőzik.

A füstölés régen a házak padlásán történt. Erre a gyakorlatra Mózes András a következőképpen emlékezik vissza: „A lakóházépítésben a XIX. század közepé-

ig a magas tetejű, szalmával, ritkábban náddal fődött házakat építették. Ezeknek kémény helyett a tető fölé emelkedő cserénye volt, ahová az első és a hátulsó ház meg a pitvar tűzhelyének füstje torkollott. Ez igen alkalmas volt a disznóhús füstölésére, nyári eltartására. De épültek rendjével olyan házak is, melyeken sem kémény, sem cserény nem volt. A füst a teljes padlást betöltötte. Ezek voltak, ha gazdája ügyes és élelmes, a közfüstölők.”²⁴

A 20. század második felére azonban a ház padlásán történő füstölés gyakorlata megszűnt. Helyette fából, kisebb számban téglából készült füstölők jelentek meg. Azonban sem a 20. század második felében, sem az utóbbi két évtizedben nem rendelkezett minden gazdaság füstölővel. Ezért ezek egyfajta közfüstölőként is működnek, melyekben nemcsak a saját, hanem a szomszédok és a rokonok disznóit is megfüstölték. Az utóbbi néhány évben a környéken olyan szolgáltatás is megjelent, ahol a disznó részeit nem csupán megfüstölik, de a disznó teljes feldolgozását (kicsontozás, a húсок feldarabolása, kolbász és szalámi feltöltése stb.) is vállalják. Ilyen jellegű szolgáltatás az elmúlt évtől a településen is megjelent. Az utóbbi évtizedekben – a média hatására is – a füstölt hús fogyasztása visszaszorult, a disznóhús egyre kisebb része kerül füstölésre.

A füstöléssel történő tartósítás mellett régebben lesütéssel vagy *besütéssel* próbálták tartósítani a disznó húsát. Az eltevésre szánt húst nagyjából tenyérnyi nagyságú és kétujjnyi vastag darabokra vágták, és megsütötték, sütés után egy-egy nagyobb bődönbe helyezték, majd forró zsírt öntöttek rá. Hasonlóképpen a kolbászt is nagyjából 10 centiméteres darabokra vágták, megsütötték, majd bődönbe vagy nagyobb befőttes üvegekbe helyezték, amit szintén zsírral öntöttek fel. Az utóbbi két évtizedben – részben a média hatására – a településen is elterjedt az a nézet, hogy a zsírral való főzés és a besütött hús fogyasztása káros hatással van az egészségre, ezért a besütés gyakorlata erőteljesen visszaszorult, helyét a mélyfagyasztásnak adta át.

A településen a század közepéig működött jégverem,²⁵ melyet élelmiszerek tartósítására használtak. Az elektromos áram bevezetését (1960-as évek) követően a településen is megjelentek az első hűtőszekrények, de csak az 1989-es rendszer-váltást követően terjedtek el általánosan a háztartásokban. A nagyobb kapacitású fagyasztó űrtartalommal rendelkező kombinált hűtőszekrények és a különböző méretű fagyasztóládák pedig csak az utóbbi évtizedben terjedtek el. Ez utóbbiak jelentős hatással voltak a disznó feldolgozásának és a disznóhús tartósításának módjára. Hatásukra teljesen átalakult a disznóhús tartósításának és fogyasztásának szokása. Megszűnt a húсок lesütésének szokása, visszaszorult a füstölt csontok és húсок fogyasztása, illetve elmaradt a csontos részek és a húсок besózása. Ugyanakkor lehetővé vált a melegebb évszakokban is a disznóölés megejtése.

A disznótor. A disznótor megülése korábban sem volt általánosan elterjedt szokás a településen, bár néhány család esetében előfordult, hogy a disznóvágás napján összehívták a rokonokat és közeli ismerősöket a disznó torának megüléseire. Néha a helyi előjárókat (papot, tanítót, falufelölést stb.) is meghívták az eseményre. Ilyenkor rendszerint előételként májast, vérest, főételként pedig sült kolbászt, tokányt és sültet, köretnek krumplipürét, savanyúságnak pedig savanyú *káposztacikát*, melléje pedig pálinkát és házi bort szolgáltak fel.

Ugyanakkor minden háznál szokás volt a disznó felszedését és a húсок elsőzését követően a mészárost és a disznóvágásnál segítő személyeket tokánnyal megvendéglenni. A tokány elfogyasztása még a 20. század második felében is

a késő éjszakába nyúló esemény volt, melynek keretében a napi események és a disznósúrás körüli események megbeszélése mellett különböző igaz történetek (világháborús eseményekkel, disznóöléssel kapcsolatos stb. történetek) előadására került sor.

Az utóbbi időben a tokány elfogyasztása viszonylag rövid időt vesz igénybe. Az étel elfogyasztása után a mészáros és a disznófogásnál segédkező férfiak elköszönnek, a házigazda és az asszonyok pedig folytatják a disznó feldolgozását: ekkor kerül sor a véres, májas és a kolbász feltöltésére.

Gazdasági és kulturális átalakulások

■ **A disznótartás szokásának átalakulása.** Az elmúlt évszázad során a disznótartás terén három nagyobb fordulópontot lehet azonosítani. (1) A földek kollektivizálása következtében a disznótartás terén is jelentősebb változásokra került sor. Mivel erősen lecsökkent az egyes családok művelése alatt álló földek nagysága, megcsappant az éves gabonakészlet is, aminek következtében az egyes háztartásokban visszaesett a hízó sertések száma. Ugyanakkor a disznótartás terén is jelentős átalakulás állt be. Megszűnt a disznók legeltetésének gyakorlata, és elterjedt a száraz kenyérrel, főtt krumplival és ételmaradékkal történő tartása. (2) Az 1989-es rendszerváltást követően a disznótartás szerepe ismét megnőtt a közösségben. A saját hússzükséglet kielégítése mellett a gazdaságok nagyobb részében eladásra is kezdtek sertést tartani. (3) Végül, az elmúlt egy-másfél évtizedben, a föld köldökzinórjáról történő leválás²⁶ következtében az állattartás és ezen belül a disznótartás jelentősége csökkent, egyre több háztartás esetében a disznótartás teljes visszaszorulásának lehetünk tanúi a Maros mente településeinken, és ez a tendencia még hangsúlyosabban érvényesül a Marosvásárhely agglomerációjához tartozó településeken.

A disznótartás terén végbement változások a gazdasági épületek alakulása terén is nyomon követhető.²⁷ A 20. század első felében a településen a fából készült (sok esetben improvizált) disznóólak voltak jellemzőek, melyek körül, mivel nem volt megoldva a trágyalé lefolyása, jellegzetes szagok uralkodtak. A disznótartáshoz kapcsolódó intenzív szagok még az 1990-es években is jelen voltak az egyes gazdaságokban, meglétüket tudomásul vették, és azok számára is elfogadott jelenség volt, akik esetleg a saját udvarukon már nem tartottak disznót. Azonban már az 1989-es rendszerváltást megelőző években elkezdődött a szagok minél hatékonyabb izolálására való törekvés. Ezekhez az első lépést a disznóólak modernizálása, valamint a gazdasági udvarnak az elkerítése, az *első udvarról* történő leválasztása jelentette. A 20. század utolsó évtizedeiben tehát az épületállomány terén egy modernizációs folyamat zajlott le. A fából készült disznóólak kikoptak a használatból, és szinte teljesen eltűntek az egyes gazdaságok épületállományából. Nagyobb részüket lebontották, helyükre téglából készült ólak épültek.

Az utóbbi évtizedben jelentősen átalakultak a településen az életvezetési stratégiák és gyakorlatok. A disznótartás visszaszorulása a település épületállományának alakulására is kihatott: 2002 után az új építésű házak esetében – két kivételtől eltekintve – már nem jellemző a disznóól építése. Vagyis azt tapasztalhatjuk, hogy a jelenleg meglévő gazdaságok mintegy 10%-ában eleve nem épült disznótartásra alkalmas épület, és további 15-20%-ában az elmúlt negyedszázadban felszámolták a disznóólat.

A disznóölés átalakulása. A disznótartáshoz való közösségi viszonyulás esetében a legizgalmasabb az, hogy miközben egyre több háztartás esetében szűnik meg a mezőgazdálkodás mint alap- vagy kiegészítő foglalkozás, a disznóölés mint a család éves hússzükségletét biztosító társadalmi gyakorlat továbbra is jelentős szerepet játszik a település életében.

A disznóölés mint társadalmi gyakorlat utóbbi százéves történetében legalább két jelentős fordulópont azonosítható, melyek elsősorban külső – (társadalom)politikai, gazdasági modernizációs – hatások nyomására alakultak: (1) az egyik egy modernizációs fordulatot jelent, és a disznóölés és a disznó feldolgozása során használt technológia és technikai eszközök terén végbement változás, (2) a második viszont egy kulturális és attitűdbeli változást jelent, és elsősorban a téli disznó beszerzésének módjának²⁸ átalakulására vonatkozik.

Ha a disznóölés szokásának elmúlt negyedszázad során lezajlott átalakulását nézzük, azt látjuk, hogy a disznóölés és feldolgozás eszköztára mellett számos készítmény és cselekvéssor (rutin és rítus) megváltozott vagy kikopott a gyakorlatból. Változott ugyanakkor a munkafolyamat menete és időtartama, a feldolgozás technikája, a tartósítás, a tárolás és a fogyasztás módja. A szokások és technikák változása a rítusok egyszerűsödéséhez és az esemény lerövidüléséhez vezetett. Ezzel párhuzamosan az eseményhez (szokáshoz) kapcsolódó narratív bázisa is összezsugorodott.

A 1989-es rendszerváltás után az üzletekben számos addig elérhetetlen fűszer és fűszerkeverék vált kaphatóvá. A kábeltévé és az internetszolgáltatás megjelenését követően pedig addig ismeretlen (távoli és egzotikus) receptek is beáramoltak a helyi világba. Mindez együtt a disznóhúsból készült készítmények izvilágának változását eredményezte.

A mészárosmesterség egyre inkább profitorientált szakmává vált. A mészárosok igyekeztek egy szezonban minél több disznót levágni, ezért – ha úgy adódott – egy nap akár két disznószűrást is vállalnak. Igyekeznek az állatot minél rövidebb idő alatt feldolgozni. Ennek az volt a következménye, hogy a mészáros és a segítők már nem ülnek össze a háziakkal késő éjszakáig beszélgetni, borozgatni.

A disznóvágásban érintett személyek között új szereplő is megjelent: az állatorvos, az ő hatáskörébe tartozik a hús ellenőrzése.

A frissen vágott disznóhús bevizsgálását előíró egészségügyi szabályozás következtében a disznó megperzselése és lemosása után már nem kerülhet sor a fülek megkóstolására, mely évtizedeken keresztül kiemelt rítusa, rituális momentuma volt a disznóvágásnak, ugyanis a vizsgálat elvégzéséhez szükséges húsminta kivételére csak a munkafolyamat későbbi szakaszában kerülhet sor. Addigra viszont ezek a darabok már kihűlnek, a helyi elképzelés szerint azonban a fül csak a perzselés után (azaz melegen) az igazi. A mészáros és a segítők megvendégelésére szánt tokány elkészítésének és felszolgálásának időpontja szintén későbbre tevődik emiatt.

A perzselés ideje az újabb technológiák (gázperzselő) bevezetésének köszönhetően lényegesen lerövidült. A disznóhús tárolása terén szintén több változás következett be: kikopott a gyakorlatból a húsok és a kolbász lesütése, ezeket ugyanis az elmúlt két évtizedben inkább mélyhűtőben tárolják. Másrészt a disznó részeiből egyre kevesebbet füstölnek fel, ami azt eredményezte, hogy a disznó egyre kisebb részét kell besózni is. Mindez a disznóölés folyamatának jelentős lerövidüléséhez vezetett. Az elektromos húsőrő gépek és kolbásztöltők elterjedésével pedig a feldolgozás is hatékonyabbá, gyorsabbá vált.

Korábban bevett gyakorlat volt, hogy a mészáros *elcsent* a *zsírnakvalóról* lefejtett bőrből,²⁹ ez ma már teljesen elfogadhatatlan gesztusnak számít.

A mészáros vagy a disznóvágás körül sürgölődő gyerekek ugratása, a disznóvágással kapcsolatos igaz történetek³⁰ felelevenítése is egyre ritkábban válik a disznóvágások beszédtemájává.

A 20. század során gyakorlatban volt a mészáros és a segítők mellett a szomszédoknak, rokonoknak is kóstolót adni a frissen vágott disznóból. Ez rendszerint egy kisebb szál kolbászt, vérest, májast, töpörtyűt jelentett. A kóstoló küldésének szokása mára szintén kikopott a gyakorlatból. Csupán a gazdasszony munkáját segítő asszonyoknak szokás kóstolót vinni.

Összegzés

■ A disznóölés helyi gyakorlatának leírása révén az vált láthatóvá, hogy az elmúlt száz év során hogyan változtak meg a településen a fogyasztói magatartások. A sáromberki helyi társadalmat szinte a huszadik század végéig az önállósra való termelés által meghatározott mentalitás jellemezte. Még azokat is, akiknek anyagi helyzete megengedte volna az alapélelmiszereknek a piacról történő beszerzését.

Ennek okát abban láthatjuk, hogy a kommunizmus idején az élelmiszerek jelentős részéhez a falusi lakosság hozzáférése korlátozott volt. A kenyeret jegyre, *városi buletinre* adták. A hentesáru-ellátás akadozott, bizonytalan volt az érkezésének ideje, és óriási sorokat kellett kiállni érte. Az 1989-es rendszerváltást követően az üzletek kínálata kibővült ugyan, de a falu táplálkozási szokásai lassan változtak. Továbbra is a háztáji gazdaságban termelték meg az élelemszükséglet jelentős részét. E gyakorlat fennmaradásának ugyanakkor anyagi okai is vannak: a falusi lakosság jelentős része a hagyományos paraszti gondolkodás mentén vezette háztartását: önállósra rendezkedett be, illetve a *hasán spórolt*. Ezt a fogyasztói magatartást számos normatív funkcióval rendelkező íratlan szabály alakította. A disznót csak télen, karácsony tájékán vágták le, ezzel szemben az 1990-es évektől rendszeressé vált az évi két, sőt több alkalommal történő disznóölés is. A kolbászt csak akkor kezdték meg, amikor *megszólal a rigó* (azaz tavasszal). Húst elsősorban csak vasárnap és ünnepnapokon fogyasztottak. A kemény fizikai munka és a mezei munkák idején elsősorban szalonnát fogyasztottak.

A nyugati életminták elterjedése, a falu–város migráció irányának megváltozása eredményez ezen a téren változásokat. Egyre gyakoribb, hogy a falusi háztáji gazdaság mellett a veteményeskertet is felszámolják. A 21. század elején azonban már egyre több család hagy fel a gazdálkodó életformával, a ló- és szarvasmarhatartás után a disznó- és a baromfitartásról is egyre többen lemondanak. Az ilyen háztartások vagy a szomszédoktól, ismerősöktől vásárolnak disznót, vagy a nagy bevásárló-központokból szerzik be a családi fogyasztásra szükséges húsmennyiséget. Ebből következően az élelmiszerkiadások a rendszerváltást követően egyre nagyobb arányát képezik a családi költségeknek.

Ma a disznóhús beszerzésének gyakorlata a településen egyfajta átmeneti állapotban van, amelyre elsősorban a *hezitálás* jellemző. A megváltozott környezet sok szempontból átalakította a disznótartás és a disznóölés gyakorlatát, de a hagyományos formákkal történő drasztikus szakítás még egyelőre nem következett be.³¹

1. Sáromberke (románul Dumbrăvioara) Marosvásárhely vonzáskörzetében, a megyeközpontot Szászréggel összekötő 15-ös országút mentén fekszik, közepes méretű, többségében magyarok lakta település. A település gazdasági-társadalmi szerkezetének részletes értelmezéséhez lásd Vajda András: *Változó létformák vidéken*. Egy Maros menti falu gazdasági-kulturális szerkezetének átalakulása. L'Harmattan – Kriza János Néprajzi Társaság, Bp–Kvár, 2019. (A továbbiakban Vajda 2019.)
2. Hermann Bausinger: *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris – Századvég Kiadó, Bp, 1995. 81–83
3. Gagyí József (szerk.): *Ismerős terepen*. Válogatás csíkszeredai antropológiai írásokból. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 29.
4. Gagyí József: *Földosztók, önellátók, gyarapodók*. A dekollektivizáció emberei. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2007. 5.)
5. Vö. Zsigmond József: *Disznóölés*. In: Palkó Attila – Zsigmond József: *Magyaró hétköznapijai*. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 1998. 166–176. 167. (A továbbiakban Zsigmond 1998.); Kinda István: *Hagyományos népi mesterségek Háromszék és Erdővidéken*. Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2017. 55. (A továbbiakban Kinda 2017.)
6. Lásd Kós Károly: *A Mezőség néprajza*. II. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2000. 171. (A továbbiakban Kós 2000.); Zsigmond 1998. 167.
7. Hasonló gyakorlatról számol be Kós Károly mezősi táplálkozási szokások bemutatása kapcsán (Kós 2000. 171.), valamint Zsigmond József a magyarói disznóvágás leírása során (Zsigmond 1998. 166.).
8. Lásd: Vajda 2019: 125.
9. Mózes András: *Adatok Sáromberke történetéhez*. I–IV. Kézirat, Sáromberki Református Egyházközség Levéltára. Jelzet 466, 467, 468, 469. é. n. I. 124. illetve II. 11. (A továbbiakban Mózes é. n.)
10. Kós 2000. 171.
11. A kommunizmus időszakában jellemző volt az úgynevezett *köményes* készítése. Ezt általában a kereskedelemben kapható 96% fokos alkohol (helyi szóhasználatban *szesz*) desztillált vízzel törtető (3:1-hez arányú) hígítással és pergelt köménymagból és karamellizált cukorból készült szíruppal törtető izesítés révén állították elő. A szeszből készített pálinka a rendszerváltást követő időszakban is elterjedt volt és maradt mind a mai napig.
12. A szabályozás a 1099/2009/CE számú uniós rendelet alapján készült. A rendelet magyar nyelven az alábbi linken olvasható: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1099&from=RO> (utolsó ellenőrzés 2019. 11. 20.)
13. Hasonló folyamatokról számol be a magyarói disznóölés bemutatása kapcsán Zsigmond József is. (Lásd Zsigmond 1998. 168.)
14. A kétféle felszedés technikája közti különbségről lásd Kinda 2017. 55–56. Az orjára bontás leírásához lásd Kismán Eszter – Pócs Éva: *Disznóölés*. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1. A–E. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. 590–591.
15. Ritkán az is előfordul, hogy a bokákat a sonkán hagyják, és csak később, a feldarabolás során választják le.
16. Zsigmond 1998. 169.
17. Az Európai Unióhoz való csatlakozást követően Romániában is kötelezővé vált a házi használatra levágott állatok esetében is a hús bevizsgálatása a trichinellosis (fonalockór) veszély megelőzése érdekében.
18. Zsigmond 1998. 170.
19. Lásd Kinda 2017. 57.
20. A fejből kivesszik a szemeket és az agyat, amit beletesznek a tojásrántottába, vagy agylevest főznek belőle.
21. A leőrölt tepertőhöz főtt tojás sárgáját és mustárt kevernek.
22. Azért nem az egészet, mert akkor túl keserű lesz a májas.
23. A borsikafű helyi neve.
24. Mózes é.n. II. 38.
25. Lásd Mózes é.n. I. 26.
26. Lásd Gagyí József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 141.
27. Részletesebben lásd Vajda 2019.
28. A saját gazdaságban megtermelt disznót egyre több család esetében váltja le a vásárlás útján beszerzett disznóhús.
29. Korábban, a háznál vagy a művelődési házban megült lakodalom esetében szintén gyakorlatban volt, hogy a főzéshez segítségül hívtak asszonyok *elloptak* egy keveset a sültekből.
30. Ezek a történetek a disznószúrás elvétől, ügyetlen mészárosokról, illetve a városi disznóölésekről szólnak. Például: a sikertelen szúrás után a mészáros gázslagot nyom a disznó szájába, amitől az megfullad, majd mikor elkezdik perzselni, felrobban. A mészáros rosszul szúrja meg a disznót, ezért ameddig a mészáros és a fogók bemennek a konyhába egy pohár pálinkára, elkőborol, így aztán fél napig kell keresni. A kimúltak hitt disznó, mikor ráteszik a parázst, felugrik, és parázssal a hátán befut a kazalba, ami ezért porig ég stb.
31. Ugyanakkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a tanulmány véglegesítése közben jelent meg a román médiában a hír, miszerint a Nemzeti Egészségügyi, Állategészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Hatóság (Autoritatea Națională Sanitară Veterinară și pentru Siguranța Alimentelor, ANSVSA) rendelettel tiltán be a háztáji disznótartást. Ha a hír igaznak bizonyul, ez az intézkedés gyökeresen fogja átalakítani mind a disznóvágás, mind pedig a disznóhús fogyasztás vidéki gyakorlatát.

MEGYESI BOLDIZSÁR

POLGÁROSODÁSVITA HÁROM ÉVTIZED TÁVLATÁBÓL:

áttekintés a mai mezőgazdasági üzemek
tulajdonosainak társadalmi háttéréről Magyarországon

**...a mai magyar
mezőgazdaság
legnagyobb és
legerősebb szereplőinek
jelentős része nem a
klasszikus háztájiból
nőtt ki, hanem külső,
nem a
mezőgazdaságban
megkeresett tőkét
fektetett be ebben az
ágazatban.**

Bevezető

■ Írásom a mezőgazdasági termelés átalakulását mint polgárosodási, középosztályosodási folyamatot kívánja elemezni magyarországi kontextusban. A parasztpolgárosodás kérdése két okból érdekes kérdés napjainkban is. Egyrészt távolabbról, történeti perspektívából szemlélve, másrészt a vidéki térségek megélhetési viszonyait elemezve. A polgárosodás problémáját a második világháborút megelőző időszakban jobbra a szociográfiai irodalom tárgyalta.¹ A szerzők központi kérdése az volt, hogy miként lehet javítani a vidéken akkor jobbra gazdálkodásból élők helyzetét. Milyen lehetőségei vannak a földosztásnak, és az kivezet-e a nagybirtokrendszerből, és létrejön-e egy másik életforma, felváltja-e a paraszti gazdálkodást egy másfajta gazdálkodás? Amint később bemutatom, a paraszti életforma már a múlté, de a polgárosodás kérdése a vidéki térségek mai helyzetének megértése szempontjából is elemzésre érdemes kérdés maradt. Mi a szerepe ma a mezőgazdaságnak a vidéken élők megélhetése biztosításában, azt feltételezve, hogy a stabil gazdálkodói réteg erősíti a vidéki társadalmat.

Ezek a kérdések túlmutatnak a pusztán tudományos érdeklődésen. A polgárságvita végző soron visszavezethető arra, hogy a gazdálkodói tevékenységet a bourdieu-i értelemben vett (öröklött) habitushoz köthető mindennapi gyakorlatok vagy az autonóm egyéni döntéseket

feltételező vállalkozói magatartás jellemzi-e inkább. Szintén kapcsolódik ahhoz a még több gyakorlati problémához köthető kérdéshez, hogy mi befolyásolja jelenleg a gazdálkodók közti együttműködés lehetőségeit, a társulások kialakítását vagy még tágabban a helyi (vidéki) közösségek ellenálló képességét. Két kérdés tehető fel ezzel kapcsolatban: mekkora a gazdálkodás szerepe a vidéki középosztály kialakulásában, valamint hogy a mezőgazdaság átalakulása mennyiben tekinthető polgárosodási folyamatnak, abban az értelemben, ahogy ezt a nyolcvanas években használták az akkori vita résztvevői. Ehhez kapcsolódó kérdés, hogy folytonos gazdálkodói hagyományokat látunk-e, azaz a rendszerváltozás előtti gazdálkodók utódai-e, akik ma mezőgazdaságból élnek.

A fenti két alapkérdésből jelen tanulmányban csak a második bontható ki. Az első kérdés, hogy mi ma a mezőgazdasági tevékenység szerepe a helyi társadalmakban, illetve hogy képes-e akár gazdasági, akár kulturális értelemben a helyi középosztály vidéki jelenlétét – azaz a helyben élők autonómiáját – erősíteni a gazdálkodásban való aktív részvétel, túlmutat jelen tanulmány keretein. Ahhoz, hogy kielégítő választ próbáljunk adni erre a kérdésre, nemcsak a gazdasági hatásokat,² hanem a mezőgazdaság helyi közösségre,³ kultúrára,⁴ a helyi identitásra és imázsra gyakorolt hatását is elemezni kell.⁵

A másik kérdés, hogy a mai magyar mezőgazdaság szereplői hol helyezkednek el a polgárosodás folyamatát vizsgálva, milyen tényezők a meghatározók az agráriumhoz való kapcsolódásukban, miként és mióta foglalkoznak mezőgazdasággal. Ebben a tanulmányban ezt a kérdést állítjuk a középpontba. Arra keressük a választ, hogy ma Magyarországon a különböző gazdaságok vezetői és a gazdálkodók mióta foglalkoznak mezőgazdasággal, milyen hagyományokra építenek, és ezek a tényezők milyen összefüggésben vannak a jelenlegi gazdálkodói gyakorlatukkal.

Elméleti háttér

■ Írásom elméleti hátterét a parasztság eltűnését tárgyaló irodalom és a nyolcvanas évek parasztpolgárosodását tárgyaló irodalom adja. Molnár Ágnes egyik írása alapján röviden vázolom azokat a folyamatokat, amelyek eredményeként eltűnt a történelmi, majd a néprajzi parasztság is, a nyolcvanas évek polgárosodásirodalma alapján pedig vázolom a rendszerváltozás előtti második gazdaság vidéki társadalomban betöltött szerepét övező vitákat.

A paraszti társadalom mibenlétéről folytatott vita jelentősége, hogy a szerzők az agrártársadalom változásait leírva a polgárosodás felé vezető út egyik állomásának tekintik a paraszti társadalmat. De mint arra Molnár Ágnes rámutat: „az egyes kutatók álláspontjainak összehangolása [...] nem sikerült eddig, mert két szinten nem tisztázták egymással nézeteiket”,⁶ azaz, hogy az 1848 utáni átalakulást tekintik-e a parasztság korának, avagy az „archaikus paraszt” idejét. Molnár írásában amellet érvel, hogy a feudális társadalom megszűnésétől kezdve, ahogy „a környező társadalom rendies jellege oldódni kezd”,⁷ már nem beszélhetünk parasztságról, de ezt – érvel Molnár – egy hosszú korszak, az „identitáskeresés” korszaka követi, amelyet pedig a néprajztudomány a parasztság klasszikus korának tekint. A meghatározás problematikáját a folyamatra, a polgárosodásra koncentrálva – Sárkány Mihály definíciója nyomán – kívánja meghaladni a szerző, és amellet érvel, hogy a paraszt és a polgár vonásai még hosszú korszakokon át keverednek, így mindig az adott közösség és

korszak kontextusától függően érthető meg, mi a paraszt.⁸ Molnár meghatároz azonban egy időszakot, a kollektivizálást, amelyet követően nem beszélhetünk parasztságról, mivel a társadalmi szerkezet eme jelentős változása átalakította az egyén mindennapi gyakorlatait, és új folyamatokról: a közép rétegesedésről, a polgárosodásról, illetve a kistermelői létből való kikerülés esetén a proletarizációról beszél.⁹

A hetvenes-nyolcvanas évek vidékkel, agrárszereplőkkel kapcsolatos kutatásai – induljanak bár még oly különböző elméleti alapokról is – amellet érvelnek, hogy az agrártársadalom jelentős rétegei átmeneti státusban vannak. Ezeket Juhász Pál „parasztpolgárnak”,¹⁰ Szelényi Iván „parasztmunkásnak”,¹¹ Márkus István „utóparasztnak”,¹² Kovách Imre pedig „közép rétegesedő társadalmi csoportnak” nevezi.¹³ Amint Molnár is kimondja, a téesszervezés a vidéki struktúrák olyan jelentős megváltozásával jár, amely kikényszeríti a mindennapi gyakorlat változását. Ez Bourdieu habituselméletét elfogadva azt is feltételezi, hogy a társadalmi szerkezet és a gyakorlatok közötti „közvetítő” egyéni habitus is alapvetően megváltozik.¹⁴ A habitus megváltozásával pedig a gazdálkodást meghatározó tényezők is megváltoztak.

Abban tehát konszenzus született a társadalomtörténészek között, hogy ma már nem lehet parasztságról beszélni, és hogy a gazdálkodás esetleges habitushoz köthető elemei gyengülnek. Kovách, Juhász és Márkus egyebek mellett azt a kérdést elemzik, hogy mely elmélettel érthető meg a kisüzemi gazdálkodás.¹⁵ Mekkora a szerepe a nyolcvanas években a mezőgazdasági melléküzemek működtetésében a megszokott gyakorlatok követésének, és mekkora a gazdasági számításnak. A szerzők amellet érvelnek, hogy a nyolcvanas években egy vállalkozóvá válási folyamatot figyelhetünk meg. Ebben a korszakban a gazdasági mentalitás terén lezajló változások, a vállalkozói magatartás kifejlődése a meghatározó folyamatok. Ezek egyszerre zajlottak az „individualizációval” és az ehhez köthető mentalitásbeli változásokkal, az állampolgárrá válás folyamatával összefüggő jelenségekkel (pl. földesúri alattvalóból a nemzet tagjává váló egyén), az életmód és a mentalitás „polgári” formáinak és értékeinek (pl. polgári otthon, családtervezés) általánossá válásával.¹⁶ Juhász Pál a polgárosodás négy mozzanatát emeli ki. Az első szerint az egyén saját megoldást keres a munkamegosztásba való bekapcsolódásra; a másodikban Juhász azt hangsúlyozza, hogy a közösségben saját tevékenysége révén kíván fontossá válni az egyén, a harmadik a vállalkozás mozzanata; a vállalkozás során az egyén a munkáját és a valódi tétet jelentő tőkét kockáztatja, végül pedig a negyedik mozzanat, hogy képes-e az egyén az eleve adott közösségtől elszakadni és önállóan társulni. „*Polgárról akkor beszélhetünk, ha mind a négy dimenzióban tudatos szerepvállalás alakul ki*” – foglalja össze Csité.¹⁷ Kovách ezzel szemben inkább egyfajta közép rétegesedésben látja a kistermelés társadalmi hatását, a polgárosodást pedig egy szűkebb társadalmi csoport sajátosságának, korlátozott folyamatnak véli. Amellet érvel, hogy a mezőgazdasági kisárutermelés jövedelme biztosítja a legszegényebb társadalmi csoportok életszintje fölé emelkedést az abban részt vevőknek, a mezőgazdasági kisárutermelés pedig a közép rétegbeli pozíciót biztosítja.¹⁸

Dupcsik pedig arra mutat rá, hogy a második gazdaságba való bekapcsolódást meghatározták azok a hálózatok, amelyekbe beágyazódtak a helyi gazdálkodók, a rendszerváltozást követően pedig a hálózatok felbomlása is hozzájárult a mezőgazdasági kisüzemek, a klasszikus háztáji átalakulásához.¹⁹ Ezek a téeszék

felbomlásával és a mezőgazdaság radikális átalakulásával együtt meggyengültek, és mint az alábbiakban bemutatom, ez alapjaiban rajzolta át a mai magyar mezőgazdaságot és a vidéket.

Elemzésemben a fenti szempontok alapján vizsgálom a mai Magyarországon a gazdálkodók tevékenységét. Elemzem, hogy miként kapcsolódnak be a munkamegosztásba, miként vesznek részt a helyi közösség életében, milyen gazdasági tételek kapcsolhatók a tevékenységükhöz,²⁰ milyenek a kapcsolataik a szűkebb közösségén kívül; hogyan kapcsolódnak más gazdasági szereplőkhöz,²¹ és ezek a különbségek milyen mintázatba rendeződnek.

Módszertan és empirikus anyag

■ A tanulmány két korábbi OTKA-kutatás (*Földből élők, Agrárpolitikák hatása*) empirikus adatait felhasználva készült. A kvantitatív elemzés alapja egy olyan adatbázis, amely 2013-ban, Magyarországon 1000 életvitelszerűen gazdálkodásból élő vagy mezőgazdasági vállalkozást vezető személy megkérdezésével készült. A kutatás során egyebek mellett a jelenlegi és a korábbi gazdálkodásról tettünk fel kérdéseket.

A kvalitatív adatokat ugyanezen kutatások során a Zalaszentgróti, Hajdúnánási és Fonyódi járások területén gyűjtöttük kollégáimmal, ez az elemzés pedig az itt készült esettanulmányok²² és interjúk másodelemzésére támaszkodik. A félig strukturált interjúk²³ 2014 és 18 között készültek. Az interjúk általában az interjúalanyok otthonában, ritkábban egy irodában készültek, átlagosan 45-100 perc hosszúak, a beszélgetést magnóval rögzítettem, majd gépelés után tartalomelemzést végeztem.

A kvantitatív felvétel adataiból nyert eredményeket és a kvalitatív kutatás során készült esettanulmányok és félig strukturált interjúk elemzését együtt mutatom be. Ennek során arra teszek kísérletet, hogy pontosabb képet rajzoljak a különböző gazdálkodókról, gazdaságtípusokról. A kvalitatív adatoknak köszönhetően olyan gazdaságtípusok is leírhatók, amelyeket a nagymintás felvételben éppen a ritkaságuk, a kis elemszámuk miatt nem lehet megtalálni.

Gazdálkodói gyakorlatok: megszokás és vállalkozás közt

■ Írásom alábbi részeiben a kvantitatív adatok alapján bemutatom, hogy a mai gazdálkodók életében mekkora szerepe van a családi hagyományoknak, hogy melyek a jellemző gazdálkodási előzmények, és e szempontok alapján milyen különbségek láthatók a gazdaságok között. Ezt követően pedig egy a mai gazdaságokat bemutató tipológiát mutatok be. A célja ennek a csoportosításnak, hogy megragadhassam a gazdaságok közötti különbséget, és feltárhassam a gazdálkodás motivációit, a gazdálkodási előzményeket, hagyományok szerepét a gazdálkodási gyakorlatban, illetve a vállalkozói magatartás jegyeit. Szintén segíti a tipológia a helyi közösséghez tartozás részleteinek megértését. Ugyanakkor néhány jobban mérhető változóval érzékeltethetők az egyes típusok gazdasági lehetőségei, azok jelentősége, elterjedtsége a mai magyar mezőgazdaságban.

A tipológiaalkotás során egyszerre alkalmaztam kvantitatív és kvalitatív módszereket. A kvantitatív elemzés során a gazda kora, a gazdaság mérete és a gazdálkodási profil alapján hoztam létre csoportokat, a kvantitatív elemzés során pedig számos további tényezőt elemezve finomítottam a csoportokon, és

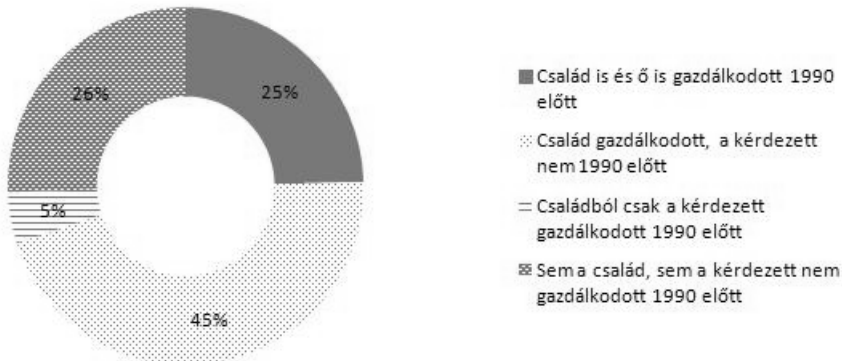
további alcsoportokat tudtam megtalálni és jellemezni. A többféle módszer együttes használata segít megérteni a gazdálkodói hagyományok, a választott természetstechnológia közötti összetett kapcsolatokat, a piaci viszonyok alakulását, a gazdaság helyzetének változásait és adott esetben ezek hatását az esetleges közösségi szerepvállalásra.

A rendszerváltozást megelőző gazdálkodói tapasztalatok

■ Az alábbi ábrán a mai vidéki Magyarországon gazdálkodók családi előzmények szerinti csoportosítása látható. Az egyéni és a család gazdálkodási előzményeit elemezve azt láthatjuk, hogy a mai gazdálkodók negyedére igaz, hogy a családjuk is és önmaga is gazdálkodott 1990 előtt, 45% esetében azt látjuk, hogy a gazdálkodásnak vannak hagyományai, a kérdezett azonban csak később kezdett gazdálkodni. 5% azoknak az aránya, akik maguk kezdtek gazdálkodni a rendszerváltozást megelőzően, de a családjukban, azaz a szüleik közül senki sem gazdálkodott. 26% pedig semmilyen korábbi gazdálkodói múlttal nem rendelkezik. Ennek alapján azt láthatjuk, hogy a mai gazdaságok vezetői, a mai gazdálkodók valamilyen korábbi családi tevékenység (70%) vagy saját tevékenység révén (30%) kötődött a mezőgazdasághoz a rendszerváltozást megelőző időszakban is.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a rendszerváltozás után megnyílt bizonyos csoportok számára a mezőgazdaság: a minta valamivel több mint negyede számára az agrártevékenység volt annyira vonzó, hogy ebbe mindenféle korábbi családi vagy egyéni tapasztalatok nélkül belevágjon, miközben más adatokból tudjuk, hogy a mezőgazdasági termelők száma folyamatosan csökken.²⁴ A továbbiakban azt elemzem, hogy a gazdálkodói hagyományok és a jelenlegi gazdálkodás között milyen összefüggések vannak.

1. ábra. Tipológia a gazdálkodás előzményei alapján

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján

Az alábbi táblázatban a gazdálkodási előzmények és a gazdaság jellemzői közötti összefüggéseket mutatom be négy szempont alapján. A gazdaság alapításának az éve azért érdekes, mert a korábbi tapasztalatok szerint az önálló gazdaság megalapítása meghatározó kérdés, és sokat elárul a gazdálkodó gondolkodásáról, körülményeiről.²⁵ Feltételezhető, hogy a téveszek átalakulása, az 1992-es tévesztörvény előtt alapított gazdaságok tulajdonosainak kockázatvállala-

lási hajlandósága magasabb, mint azoké, akik csak az átalakulás után önállósodtak. A pályázati források elnyerését és a gazdaság méretét a tevékenység sikerességét mutató jelzőnek tekintem. A gazda életkora pedig segíti finomítani a megállapításaimat.

Azt láthatjuk, hogy azok a gazdaságok, amelyekben a mezőgazdasági tevékenység családi hagyomány is, egyszersemind a legrégebben alapított gazdaságok is, ugyanakkor ezek a legkisebb támogatási összeget elnyerő gazdaságok. Nem meglepő módon a gazdálkodók átlagéletkora itt a legmagasabb, az üzemméret pedig alatta marad a minta átlagának.

Ehhez hasonló azoknak a gazdálkodóknak a csoportja, akik maguk nem gazdálkodtak 1990 előtt, de a családjuk igen. Itt az üzemméret még kisebb, csak 51 hektárral rendelkeznek átlagosan, az elnyert támogatások összege valamivel nagyobb, de még mindig jelentősen a minta átlaga alatt marad, a gazdálkodók átlagéletkora pedig 55,8 év, a legalacsonyabb a négy csoportban.

A mintában a legkisebb csoport 45 főből áll. Ők azok a gazdák, akik maguk kezdtek gazdálkodásba 1990 előtt, de családjukból senki nem foglalkozott 1990 előtt mezőgazdasággal. Átlagéletkoruk 61,8 év, az átlagos birtokméret 64,8 hektár, valamivel a mintaátlag feletti érték, az elnyert támogatások összege 8,16 millió forint, ami jelentősen meghaladja a minta átlagát.

A legnagyobb gazdaságmérettel és a legjelentősebb támogatással azok a gazdák rendelkeznek, akiknek sem a családja, sem pedig ő maga nem rendelkezik gazdálkodói gyakorlattal. Átlagosan 87,8 hektáron gazdálkodnak, és 11,1 millió forint támogatással rendelkeznek. A gazdaságukat 1997-ben alapították, átlagéletkoruk 58,2 év.

1. táblázat. A gazdálkodási előzmények és a gazdaság jellemzői

	db.	Gazdaság alapítása*	Összes elnyert támogatás (ezer euró)*	Méret (ha)	Gazda életkora*
A család is és ő is gazdálkodott 1990 előtt	244	1990	13,515	56,0	65,2
A család gazdálkodott, a kérdezett nem 1990 előtt	446	1996	17,455	51,3	55,8
A családból csak a kérdezett gazdálkodott 1990 előtt	45	1991	24,72	64,8	61,4
Sem a család, sem a kérdezett nem gazdálkodott 1990 előtt	239	1997	33,667	87,8	58,2
	974	1996	20,969	62,1	59,0

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján.

*szignifikáns különbség

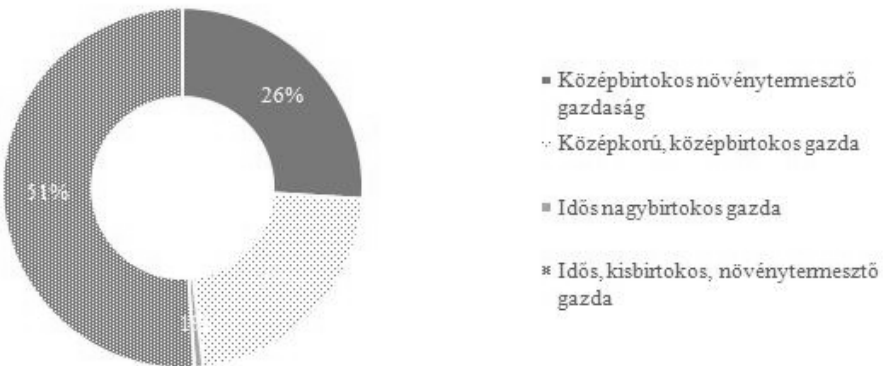
Amennyiben a pályázati forrásokhoz való hozzáférést és a gazdaság művelésében álló terület méretét tekintjük a gazdálkodási siker valamilyen jellegű fokmérőjének, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyéni és a családi gazdálkodási előzmények nem járulnak hozzá a mai sikerekhez. Minél erősebbek az egyéni és családi mezőgazdasági kötelek, annál alacsonyabb az elnyert támogatások összege. Hogy ellenőrizsem ezt a kijelentést, megfordítom a kérdést, és azt elem-

zem, hogy a különböző gazdaságtípusokra milyen korábbi gazdálkodási tapasztalatok, milyen családi előzmények jellemzőek.

Gazdálkodói típusok

■ Az elemzést egy olyan tipológián végzem, amelyet a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és profilja alapján készítettem K-means klaszter eljárással, majd pedig a kvalitatív kutatás eredményei alapján módosítottam, kibontottam a tipológia egyes alcsoportjait, és pontosabb leírást adtam arról, hogy mi jellemzi a gazdák gazdasághoz, vállalkozásokhoz való viszonyát, a gazdálkodói hagyományokat, a gazdálkodási technológiákat és az értékesítési, együttműködési hálózatokat. A kvalitatív elemzés arra is lehetőséget ad, hogy jobban megértsük, mely gazdálkodók jutnak a gazdálkodói sikert valamiképpen jelző pályázati összegekhez, ez együtt jár-e nagyobb gazdaságmérettel, modernebb eszközparkkal. Kik állítanak elő feldolgozott termékeket, mennyire jellemző a gazdálkodás a településekre újonnan beköltözők körében, mi jellemzi az innovatív megoldások felé forduló gazdálkodókat, és hogy mi módon kapcsolódnak ahhoz a községhez és közösséghez, amelyben élnek, gazdálkodnak.

2. ábra. Gazdaságtípusok Magyarországon az EU-csatlakozás után, a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és a gazdaság profilja alapján

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján

A fentiek szerint Magyarországon a rendszerváltozást követő átalakulás és az európai uniós csatlakozás után, a 2010-es évek elején, a mezőgazdaságból mint fő jövedelemforrásból megélő gazdálkodók között négy jellemző gazdaságtípus volt megtalálható: az örökösök, a nagygazdák, a kényszergazdálkodók és a birtokosok. A típusokat a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és a gazdaság profilja alapján alakítottam ki. A következőkben a négy típust mutatom be.

Jól látható, hogy a legnagyobb csoportot a kényszergazdálkodók jelentik, akik átlagosan 30,3 hektáron gazdálkodnak, jellemzően szántóföldi növénytermesztést folytatnak, és túl vannak a nyugdíjkorhatáron. Ők alkotják a minta 51%-át.

A legkisebb és legmagasabb átlagéletkorú csoport a nagybirtokosok csoportja, akik a minta kevesebb mint 1%-át alkotják. Esetükben az átlagos megművelt földterület 647,7 hektár, jellemzően szántóföldi növénytermesztéssel és kereskedelemmel is foglalkoznak, azaz ebben a csoportban találjuk az

	Méret (ha)	Legjellemzőbb üzemtípus	Gazda életkora
Örökösök	45,3	Növénytermesztő gazdaság	44,7
Nagygazdák	46,7	Vegyves gazdaság	58,2
Kényszergazdálkodók	30,3	Növénytermesztő gazdaság	66,4
Nagybirtokosok	647,1	Növénytermesztést és kereskedelmet végző gazdaság	67,7
Teljes minta	42,7	Növénytermesztő gazdaság	59

Saját szerkesztés a *Földből élők* c. (100682) OTKA kutatás adatai alapján

integrátor szervezeteket, amelyek egy-egy térség kisebb, közepes gazdaságait ellátják a szükséges input anyagokkal, növényvédőszerrel, tápanyag-utánpótláshoz szükséges anyagokkal, vetőmagokkal, és rendelkeznek szárító-, szállító-kapacitással és értékesítési kapcsolatokkal.

A következő két csoport életkorában és a gazdaság profiljában tér el. Az örökösök átlagéletkora 44,7 év, átlagosan 45,3 hektáron gazdálkodnak, jellemzően különböző szántóföldi növényeket termelnek. A legfiatalabb átlagéletkorú csoportot teszik ki, a gazdálkodók valamivel több, mint negyedét, 26%-ot.

A nagygazdák aránya 22%. Átlagéletkoruk 58,2 év, azaz ez a csoport is erősen közelít a nyugdíjkorhatárhoz. Az átlagos birtokméret 46,7 hektár, ez valamivel meghaladja a teljes minta átlagát. A legjellemzőbb gazdaságtípus esetükben a vegyes gazdaság, azaz állattenyésztéssel és növénytermesztéssel egyaránt foglalkoznak.

Az alábbiakban a négy gazdaságtípus jellemzőit mutatom be hat szempont alapján: a jelenlegi jellemzők közül a pályázati támogatások mértékét és a foglalkoztatottak létszámát hasonlítom össze, valamint a gazdaság alapításának évét (ez egy átlagszám), az alapításkori méretét, a rendszerváltozás előtti gazdálkodási előzmény meglétét és a gazdaság akkori jellegét. Az 1990 előtti gazdaságoknak a kérdőív négy típusát különítette el: főállású egyéni gazdálkodó, részidős árutermelő kisüzem, részidős saját fogyasztásra termelő gazdaság, saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem.

Az örökösök gazdaságaikat átlagosan 1997-ben alapították, jobbára egy fő, a gazda részére biztosítanak megélhetést, és valamivel több, mint 4 millió forint pályázati forráshoz jutottak hozzá. A gazdaságok mérete 31 hektár volt átlagosan, azaz majd másfélszeresére nőttek az alapítás óta. 1990 előtt csak 12,45% gazdálkodott a mai fiatal gazdálkodóknak, de ha emellett a család gazdálkodási hagyományait is vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy közel háromnegyedük (74,4%) családjá folytatott valamilyen jellegű gazdálkodást. Jellemzően ez saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem volt.

A kvalitatív interjúk elemzése alapján pontosabban le lehet írni ezt a csoportot. A csoport tagjai fiatalabb korukból fakadóan gyakran képzetebbek az átlagnál, nyitottabbak az új technológiákra, de kisebb szabadon befektethető tőkével rendelkeznek. Életmódjuk sok szempontból idézi a városi hasonló korúak életmódját. Gazdálkodásukat racionális gazdaságossági számítások

jellemzik, megbecsülik a szakértelmet, és felülvizsgálják a szüleik által folytatott mezőgazdasági gyakorlatot.

3. táblázat. A gazdaságtípusok jellemzői

	A gazdaság-alapítás éve	Foglalkoztatottak száma*	Összes elnyert támogatás (ezer euró)	Gazdaság mérete alapításkor (ha)*	1990 előtti üzem jellege	1990 előtt gazdálkodók aránya
Örökösök	1997	1,12	12,157	31,8	Saját	12,4
Nagygazdák	1993	1,40	14,86	23,2	fogyasztásra és eladásra	38,9
Kényszer-gazdálkodók	1994	1,10	7,093	18,6	termelő kisüzem	37,3
Nagybirtokosok	1995	4,14	100,433	268,7	---	28,6 (7 fő)
Teljes minta	1995	1,20	10,88	24,8		31,1

Saját szerkesztés a *Földből élők* című (100682) OTKA kutatás adatai alapján

*szignifikáns különbség

Egy sajátos részét alkotják ennek a csoportnak azok a jellemzően fiatal gazdák, akik tevékenységükkel valamilyen kicsi, de biztos piacot céloznak meg, például ökológiai minősítéssel rendelkező terméket állítanak elő, vagy valamilyen módon feldolgozzák a mezőgazdasági terményeket. Ezek a magasabb minőséget jelentő termékek jobban eladhatók. Közülük sokan nem vidéki származásúak, de a vidékiekre is jellemző, hogy hosszabb időt töltöttek szülőföldjüktől távolabb. Ebből fakad, hogy ugyan a városi életformával szemben határozzák meg magukat, de annak nagyon sok elemét megőrzik. Tevékenységük gyakran kiegészítő, saját fogyasztásra termelő gazdaságként indul, ami gyakran önálló megélhetést biztosító üzemmé válik az évek során. Nem ritkán együttműködnek helyi idegenforgalmi vállalkozókkal. Az örökösök általában tudatosan választanak lakhelyet, így a helyhez való kötődésük jelentős. Helyi beágyazottságuk változó, azt általában az idegenekkel szembeni távolságtartás jellemzi. Jellemző példák a fentiekben túl a helyi termék-előállítók, sajtőkészítők.

A *nagygazdák* üzemüket a téészek felbomlásakor alapították. Kisebb területen, 23 hektáron kezdtek, de azóta ezt megduplázták. E csoportban a gazda mellett szinte minden második esetben található alkalmazott. Az egy üzemre eső pályázati támogatások pedig meghaladják a 4,9 millió forintot 2004-13 között. 1990 előtt 38,9% gazdálkodott; az előző csoportbeli alacsony átlaggal szemben ennek az lehet az indoka, hogy a csoport átlagéletkora 14 évvel magasabb, mint az előzőnek. A család gazdálkodási hagyományait vizsgálva itt is azt láthatjuk, hogy majd háromnegyedükre (74,6%) jellemző volt valamilyen jellegű gazdálkodás, leggyakrabban saját fogyasztásra és árutermelésre egyaránt termelő kisüzem fenntartása.

Az interjúk elemzése alapján azt láthatjuk, hogy az idősebb nagygazdák egy része a rendszerváltás előtt vagy közvetlenül a téészek átalakulása előtt (1992) elkezdtek önállósodni. Általában egy-egy kisebb területen indultak, vagy kiszerveztek egy-egy nyereségesebb üzemet. A saját birtokaik mellett a roko-

nok, régi kollégák, ismerősök területeit is megművelik. A rendelkezésükre álló géppark elöregedett, korábbi évtizedek technológiáját idézi, ez pedig természetechológiai problémákat eredményez. A rossz minőségű gépek, az elavult tudás, a szűkös anyagiak miatt időnként elmaradó tápanyag-utánpótlás miatt valamivel alacsonyabb a termésátlag, mint a nagybirtokosok gazdaságaiban. Ez utóbbi csoporttal gyakran szoros kapcsolatban vannak, mivel a beszerzési és értékesítési forrásaik ezekhez a gazdaságokhoz kötődnek, bár ez nem egyenlő felek közötti kapcsolatot jelent. Ebben a csoportban szintén jellemző a racionális kalkuláció, szakmai tudásuk pedig a nyolcvanas évekből származik. Ezek a gazdaságok jellemzően családi alapon szerveződnek, helyben beágyazottak, a gazdák megbecsült tagjai a helyi társadalomnak.

A *kényszergazdálkodók* üzeimeiket 1994-ben alapították, a téeszek átszervezése utáni években. Általában nincs alkalmazottjuk, nagyon alacsony pályázati összegekkel számolhatnak, a gazdaságok mérete alapításkor is alacsonyabb volt a mintaátlagnál, és a növekedés relatív és abszolút értelemben is e csoportban volt a legalacsonyabb. A gazdálkodási hagyományok az előző csoportéhoz hasonlóak, 37,3% foglalkozott 1990 előtt mezőgazdasággal, és 73,3% családjában voltak gazdálkodói hagyományok; leggyakrabban saját fogyasztásra és áruterelésre egyaránt termelő kisüzemek.

Alulnézetből tekintve erre a népes csoportra azt látjuk, hogy a rendszerváltás előtt alkalmazott volt valamilyen vidéki munkahelyen, esetleg egyenesen a téeszben. 1995 után hoztak létre önálló gazdaságot, mivel a téesz nem biztosította a megélhetést. Ezek a gazdaságok kevés és elavult gépekkel rendelkeznek, növénytermesztést végeznek, családirag szerveződve. Tudásukat a téeszben végzett munka során szerezték, így az egyre kevésbé ad megfelelő választ a mezőgazdaság mai kihívásaira. E csoportot is bizonytalan kereskedelmi kapcsolatok és kiszolgáltatott helyzet jellemzi, ugyanakkor ez a csoport helyben elfogadott és helyben beágyazott.

A *nagybirtokosok vagy befektetők* kisszámú csoportja eleve nagyméretű birtokkal rendelkezett a gazdaság alapításakor, amely birtokméretet megháromszorozták mára. Szintén kifejezetten magas, a minta átlagát majd tízszeresen meghaladó pályázati forrásokkal rendelkezik a csoport, az ide tartozó gazdaságok pedig átlagosan 4 főt alkalmaznak. A gazdálkodási hagyományaikról azonban kevés információval rendelkezünk, mivel a csoportba csak nagyon kevés gazdaság sorolható.

Interjúinkat elemezve azt láthatjuk, hogy a nagybirtokosok, befektetők egy része korábban nem foglalkozott mezőgazdasággal, külső, nem a mezőgazdaságban keletkezett forrásokat állít a mezőgazdasági tevékenység középpontjába. Kifejezetten fejlett technológiát használnak, a gazdálkodási hagyományoknak nincs jelentősége a gazdálkodásukban. Általában a növénytermesztés mellett kiegészítő tevékenységet (integráció) is folytatnak, amint erre feljebb is utaltam. Több településen is jelen vannak, kiterjedt kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkeznek, és hosszú távú földbérletek segítik a gazdálkodásukat. Szakképzett munkaerővel rendelkeznek, gyakran nem helyben élők, így nemritkán nem rendelkeznek a helyben élők pontos ismeretekkel arról, hogy kik ők. Ebből fakadóan helyi beágyazottságuk alacsony, és ők maguk sem kötődnek a közösségekhez, lokalitáshoz.

Következtetések

■ A tanulmányban azt vizsgáltam a nyolcvanas évek parasztpolgárosodásról, mezőgazdasági kisüzemek szerepéről szóló vitájához kapcsolódva, hogy a családi hagyományok, illetve a vállalkozói viselkedés elemei miként jelennek meg a mai magyarországi gazdálkodók mindennapi gyakorlataiban. Korábbi kutatások adatai alapján elemeztem, hogy az egyéni és családi előzmények mennyire vannak jelen a mai gazdálkodók és gazdaságok között, illetve létrehoztam egy gazdaságtipológiát, és elemeztem ezeket aszerint többek között, hogy a gazdálkodásnak milyen előzményei vannak.

A gazdaságok majd háromnegyedét olyan személy vezeti, aki maga is vagy a családjából valaki gazdálkodott 1990 előtt, ugyanakkor 26% új belépőnek számít. Ők mindenféle korábbi családi vagy egyéni tapasztalatok nélkül kezdtek gazdálkodni. A gazdaság mérete és az elnyert pályázati pénzek összege kifejezik az üzem gazdasági jelentőségét. Elemzésem azt mutatja, hogy az új belépők egyben a legnagyobb területhasználók, és a legtöbb támogatási összeg kedvezményezettjei. Eszerint tehát az egyéni és a családi gazdálkodási előzmények nem járulnak hozzá a mai sikerekhez.

A négy gazdaságtípust kevert módszertant használva alakítottam ki. Ezek a következők: az örökösök, a nagygazdák, a kényszergazdálkodók és a nagybirtokosok. A gazdaságtípusokat a gazdálkodó kora, a gazdaság mérete és profilja, a jellemző terméstechnológia és a gazdaságot körülvevő hálózatok jellege alapján alakítottam ki. A kevert módszertan lehetőséget ad a csoportok részletes leírására, és a mezőgazdaságon belüli kiterjedtségük vizsgálatára is.

Elemzésem alapján kijelenthető, hogy azok a ma működő gazdaságok, amelyek 1990 előtt is léteztek, a rendszerváltozás előtt saját fogyasztásra és értékesítésre is termelő üzemekként működtek, esetleg hasonló profilú részidős üzemek voltak, tehát jellemzően nagyobb, legalább részben árutermelő gazdaságok, nem pedig kicsi önellátó gazdaságok. Azt is láthatjuk, amit más forrásokból is tudunk, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók a társadalom erősen idősödő csoportját alkotják, és hogy a vizsgált mezőgazdasági üzemek a téesz-törvény után, a téeszek felbomlásával egy időben születtek.

A nyolcvanas évek elméletei közül a mezőgazdasági üzemek vállalkozássá válását váró feltételezések²⁶ látszanak megvalósulni. A kutatás egyik korlátja, hogy azt nem tudjuk, mi lett a 30 évvel ezelőtti sikeres háztáji gazdaságokból, ugyanakkor az látható, hogy a nagybirtokos csoport, a mai magyar mezőgazdaság legnagyobb és legerősebb szereplőinek jelentős része nem a klasszikus háztájiból nőtt ki, hanem külső, nem a mezőgazdaságban megkeresett tőkét fektetett be ebben az ágazatban. A gazdák előregedésével a családi hagyományok és örökletes gyakorlatok szerepe egyre csekélyebb, egyre inkább vállalkozói szemlélet, piaci hálózatok határozzák meg a gazdálkodói gyakorlatot. Érdemes megjegyezni, hogy kutatásunkban az üzemszerűen működő, megélhetést biztosító gazdaságokat elemeztük. A magyar társadalomban még mindig jelentős saját célra termelő gazdaságok esetében valószínűleg más elméletek magyarázhatják a mezőgazdasági tevékenységet.

A gazdák előregedése és a nagybirtokos, befektető csoport jelenlétének erősödése ahhoz vezet, hogy a nagyobb, pályázati forrásokhoz jobban hozzáférő, több főt foglalkoztató gazdaságok nem helyben működnek, kevésbé kötődnek egy-egy helyi közösséghez, így a helyi ügyek alakításában is kevésbé vesznek részt, a tulajdonosok pedig nem a helyi társadalom tagjaként jelennek meg.

Tehát a gazdaságilag igazán sikeres, külső munkaerőt is foglalkoztató mezőgazdasági vállalkozások nem kötődnek a helyi társadalomhoz, azaz nem részei a helyi középosztálynak. A helyi közösséghez kötődő, a helyi középosztály részét képező gazdák gazdasági értelemben kevésbé sikeresek, és bár feltehetően megbecsült tagjai a közösségnek, gazdasági befolyásuk csekélyebb. Ennek hatását a helyi folyamatokra további kutatásokkal lehet feltárni. Szintén további kutatási feladat a vidéki középosztályok és a mezőgazdaság kapcsolatainak leírása, amelynek során lehetőség nyílik a dolgozat elején kényszerűen nyitva hagyott kérdések megválaszolására is.

■ JEGYZETEK

- Némédi Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1985.
- Cseres-Gergely Zsombor – Molnár György: *Közmunka, segélyezés, elsődleges és másodlagos munkaerőpiac*. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport* 2014. TÁRKI, Bp., 2014. 204-226; Csoba Judit: „Segély helyett munka.” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai. *Szociológiai Szemle* 2010. 20. évf. 1. sz. 26–50; Csáki Csaba – Jámbor Attila: *The impact of EU accession: lessons from the agriculture of the new member states*. *Post-Communist Economies* 2013. 25. évf. 3. sz. 325–342; Popp József – Jámbor Attila: How consistent is the new common agricultural policy with the challenges it faces? *Society and Economy* 2015. 37. évf. 2. sz. 225–243.
- Kovács Katalin (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Bp., 2016.; Váradai Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum, Bp., 2008. Elérhetőség: http://www.rkk.hu/rkk/kefi/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf
- Kiss Márta: *A helyitemék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER-programok példája alapján*. In: Kovács Katalin (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Bp., 2016. 255-278.
- Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár: *Local food production and local identity: interdependency of development tools and results*. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle* 2015. 3. különszám. 167-182; Uók: *Képzelt különbségek: a városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata*. *Socio.hu: Társadalomtudományi Szemle* 2016. 3. sz. 48-65; Csurgó Bernadett – Szatmári Anita: *Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás: A kulturális örökség szerepe a lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon*. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat* 2014. 3. sz. 33–51.
- Molnár Ágnes: *Alkalmazkodó polgárosodás: a paraszti társadalom átalakulásának egy lehetséges útja a 20. század folyamán*. *Korall* 2005. 19-20. sz. 190–217. 196.
- Uo. 194.
- Uo. 197.
- Uo. 197-198. A kérdést részletesen tárgyalom egy korábbi írásomban: Megyesi Boldizsár: *A falvak és a mezőgazdasági termelés átalakulásának néhány aspektusa a rendszerváltozás után Magyarországon*. In: Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *Rendszerváltás(ok) Magyarországon*. *Mundus Novus*, Bp., 2010. 144–162.
- Juhász Pál: *Polgárosodás*. Századvég 1991. 177-180. (A továbbiakban Juhász 1991)
- Szelényi Iván: *A harmadik út*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1992.
- Márkus István: *Az utóparasztság arcképe*. *Szociológia* 1973. 2. évf. 56–67. (A továbbiakban Márkus 1973); Márkus István: *A hazai mezőgazdasági kisártermelés az 1960-70-es években*. *Társadalmi feltételek és következmények*. Századvég 1991. 2-3. sz. 193–205.
- Kovács Imre: *Termelők és vállalkozók*. Bp., 1988. (A továbbiakban Kovács 1988); Uó: *A polgárosodás fogalomértelmezéséhez*. Századvég 1991. 2-3. sz. 217-229. (A továbbiakban Kovács 1991)
- Pierre Bourdieu: *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Kovács 1988, 1991; Juhász 1991; Márkus 1973.
- Benda Gyula: *Hosszú távú folyamatok és rövid távú ingadozások, társadalomstatistikai vizsgálatok és lokális kutatások*. Hozzászólás Kovács Imre és Valuch Tibor tanulmányához. Századvég 2003. 4. sz. 99-102.
- Csíte András: *Polgárosodás-elméletek és polgárosodás viták*. *Szociológiai Szemle* 1997. 3. sz. 117-137.
- Kovács Imre: *A magyar társadalom „paraszttalanítása” – európai összehasonlításban*. Századvég 2003. 2. sz. 41-65.
- Dupcsik Csaba: *Visszapillantva: A késő Kádár-kori második gazdaság jelenségének újraértelmezési kísérlete*. In: Bozóki András – Füzér Katalin (szerk.): *Lépték és ironia. Szociológiai kalandozások*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – LHarmattan, Bp., 2018. 37-54. (A továbbiakban Dupcsik 2018)
- Juhász 1991.
- Dupcsik 2018.
- Robert K. Yin: *Case study research. Design and methods*. Sage Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi, 1994.
- Steinar Kvale: *Ten Standard Objections to Qualitative Research*. *Interviews. Journal of Phenomenological Psychology* 1994. 25. évf. 147–173.
- Kovács Imre: *A vidék az ezredfordulón: A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Argumentum Kiadó, Bp., 2012; Kovács Imre – Megyesi Boldizsár: *A vidék harminc éve. A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében*. Erdélyi Társadalom 2018. 16. évf. 1. sz. 83–104.
- Csíte András – Kovács Imre: *Vidéki történet*. In: Kovács Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Napvilág Kiadó, Bp., 2002. 219–309.
- Pl. Juhász 1991.

DANI KAROLA

A NŐTLENSÉG TÁRSADALMI MEGHATÁROZÓI EGY ERDÉLYI FALUBAN

A szingli definiálási nehézségeivel párhuzamosan ugyancsak dilemmát okozhat annak megállapítása is, hogy az egyedülállóság, a nőtlen állapot az egyén szándékos döntésének következménye-e, avagy a kedvezőtlen körülményeinek összjátéka, nem várt hozadék.

Mindannyian hallottunk már környezetünkben el-elhangzó stigmákat, melyekkel egyedülálló férfiakat minősítenek.* Ebben a témakörben igencsak népszerűnek bizonyulnak a *macsó*, *vénlegény*, *playboy*, *anyámasszony katonája*, *későn érő típus* vagy akár a *remete* szófordulatok. Azonban, ha a kifejezéseink e férfiakkal kapcsolatban ennyire sokszínűek, lehetséges, hogy azok „tárgya” minőségében, jellemvonásaiban és típusában is ugyanolyan változatos, mint az azt jelölő szó?

Az elsődleges kutatási kérdés arra keresi a választ, hogy milyen okok húzódnak meg, milyen, társadalmilag meghatározott életutak vezetnek vidéki környezetben az egyedülállósághoz férfiak esetében. A településen szerzett tapasztalatokra épülő elemzésem esettanulmány, a kapott eredményeket nem általánosítom a teljes romániai társadalomra. Mindemelllett a fő kutatási problémának egy kiegészítő kérdése, mely a téma kontextualizálásaként szolgál, hogy mi is jellemzi a romániai vidéken élő egyedülálló férfi népszerűséget a 2011-es népszámlálásban rögzített egyes változók mentén női társaikhoz viszonyítva.

Kutatásomban arra teszek kísérletet, hogy a média, illetve a társadalmi perspektíva időnként normatív hatására¹ a köztudatban olyan gyökerező karrierista törekvésekkel, nagy-

*Jelen írás egy szakdolgozat tanulmánytá szerkesztett változata: Dani Karola (2019): *A nőtlenség társadalmi meghatározói egy erdélyi falusi településen*. Témavezető Geambaşu Réka, BBTE, Szociológia és Szociális Munkás-képző Kar.

városi lakhellyel, magas iskolázottsággal, individualista értékrenddel vagy akár az önmegvalósítással társított szingliképet némiképp árnyaljam, kizárólagosságát megkérdőjelezzem. A tanulmányok többsége arról számol be, hogy a szinglik életminősége általában jó, szabadidő-fogyasztási mintáik változatosak, viszont kérdéses, hogy alacsonyabb státusú egyedülállónak lenni ugyanolyan életkilátásokat jelent-e, mint egy nagyvárosban egy diplomás szinglinek. Ennek megfelelően dolgozatomban az egyedülállóság kérdéskörét egy kisebb kalotaszegi település férfi lakosai körében vizsgálom meg. Megpróbálok fényt deríteni arra, hogy tulajdonképpen mit is jelent vidéken nőtlenné lenni, milyen jellemzői vannak a nőtlenné csoportjának, illetve mivel jár ez az élethelyzet.

A kutatott téma egyrészt attól válik relevánssá, hogy a következményei révén társadalmi szintű problémává alakulhat, aktualitása megköveteli, hogy társadalomtudományi módszerekkel vizsgáljuk Erdélyben is. E témakörben külföldön (Kína, Skócia) sok kutatás született, de hazánkban még nem vizsgálták. Megjegyzendő, hogy a jelenség nagymértékű előfordulása feltehetően a vidéki elnéptelenedéssel is kapcsolatban állhat. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy a férfiak körében az egyedülállóság állapota inkább növeli a deviancia valószínűségét, mint a nők esetében, azaz a férfiaknál gyakoribb az alkoholfogyasztás vagy akár a pszichés problémák megléte.² Durkheim korában az öngyilkosság valószínűségét az egyedülállósággal is összefüggésbe hozta.³ Mindezek mellett a téma relevanciájának további indoklásához kapcsolódik a közfelfogásban megjelenő szingli jelenséghez erőteljesen társuló sztereotipikus kép mellett az az esetleges feltételezés, hogy a nőtlenné életük egy bizonyos szakaszában gondozásra szorulhatnak majd, ami egyéni, közösségi és egyben társadalompolitikai kihívást is jelent egyben.⁴

Szakirodalmi áttekintés

■ Nemcsak a hétköznapi szóhasználatban, de még a szociológiai gondolkodásban is nagymértékű fejtörést okoz a nem családos életforma mibenléte, ismérvei, valamint konszenzuson alapuló definiálása.⁵ A család alternatíváinak ezen változatára gyakori jelleggel alkalmazzuk az „egyedül élő”, „egyedülálló” és „szingli” kifejezéseket, melyek komplexebb tartalommal rendelkeznek annál, hogy egy egységes definíció mögé sorakoztassuk fel őket.⁶

Az „egyedül élő” a szakirodalom a családi állapot figyelembevételével nélkül olyan egyénié definiálja, aki saját, önálló háztartást vezet. Az „egyedülálló” esetében már vannak eltérő meglátások: egyesek úgy vélik, az egyedülállónak a társas kötődés hiánya egyértelmű ismérve, mások szerint bizonyos kötődések beleférnek a fogalom jelentéskörébe, ugyanakkor egyetértés mutatkozik abban, hogy ezek az emberek nem élnek házastárral közös háztartásban. Viszont az, hogy kit nevezünk „szinglinek”, már nem annyira egyértelmű,⁷ mi több, a fogalommal kapcsolatos vélekedések nagyon is megosztottak.

Az angol-amerikai megnevezés, a „single” eredeti jelentése minden olyan személyre vonatkozott, aki nem házasságban, függetlenül annak életformájától, tehát elváltakra, hajadonokra, nőtlennékre és özvegyekre egyaránt alkalmazták. A kifejezés ezen értelme a médiában megjelenő reprezentációja révén azonban módosul, továbbá olyan ismertetőjegyek kapcsolódnak hozzá, mint tudatos és szándékolt egyedüllét, a változatosság keresése, ezenfelül az állandóság elutasítása,⁸ az

anyagi függetlenség, a nagyvárosi élet vagy akár a karrierorientáltság, azonban némely esetben az empirikus tapasztalatok ettől eltérő képet mutatnak.⁹

A szingli definiálási nehézségeivel párhuzamosan ugyancsak dilemmát okozhat annak megállapítása is, hogy az egyedülállóság, a nőtlen állapot az egyén szándékos döntésének következménye-e, avagy a kedvezőtlen körülményeinek összjátéka, nem várt hozadék. Nave-Herz¹⁰ német szociológus úgy véli, a szingli létállapot inkább halogatás eredménye, amelyet az érintettek leginkább rövid, jól behatárolt időintervallumra terveznek, mintsem hosszú távra. Előfordul azonban, hogy a halogatás vagy halasztás, amit első ízben rövid távra terveztek, latens, nem várt következményekkel jár, azaz, magával a szingli-életúttal. Utasi¹¹ meglátásában vidéken a halogatás egyik oka lehet a saját ház problémája, éspe-dig hogy a megnősülni vágyó férfi rendelkezzen saját lakással, amelynek megte-remtése elvárásként jelenik meg. Legyen szó azonban véletlenről vagy szándé-kosságról, azt egyöntetűen kijelenthetjük, hogy a házasságokkal ellentétben a szinglik kiszolgáltatottabbak a betegségeknek, továbbá nagyobb valószínűséggel lesznek depressziósak és magányosak.¹²

A párválasztás folyamatát a szociológia rendszerint három tényező mentén vizsgálja: a preferenciák, a „harmadik fél” és a házassági piac összefüggésében.¹³ A preferenciák a potenciális partner felé irányuló elvárásokat jelölik. Ebben a vonatkozásban a gazdasági és kulturális erőforrások a mérvadók, ugyanis a há-zasság előtt állók a legjobb gazdasági erőforrásokkal rendelkező személyeket ré-szesítik előnyben. Ennek alapján a szűkösebb anyagi lehetőségekkel rendelkező egyének vagy nem kötnek házasságot, vagy azt kedvezőbb helyzetre várva ha-lasztják. A „harmadik fél” olyan csoportokat, közösségeket testesít meg, ame-lyeknek tagja az illető házassodni kívánó személy, továbbá amelyeknek érdeke, hogy a csoportkohézió megőrzése érdekében megóvja az egyént a heterogén jel-legű házasságoktól. ** A házassági piac egy többdimenziós fogalomként értel-mezhető, ugyanis a házasulandók egymástól eltérő helyeken is megismerhetik jö-vendőbelijüket, viszont ezt kétségekívül strukturális tényezők is befolyásolják. A maritális piacot értelmezhetjük tehát egyfajta „kínálati” oldalként is.¹⁴

Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy inkább a férfiakra jellemző, mintsem női társaikra, hogy házasság- vagy élettárs hiányában 30 éves koruk fölött is még mindig a szüleikkel egy háztartásban élnek, azaz „Mama Hotelben”.¹⁵ Az anyagi erőforrások révén, melyek a szülőktől áramlanak gyermekeik felé, a szü-lők hozzájárulhatnak utódaik függetlenedéséhez, önállóvá válásához és a saját otthonuk megalapításához.¹⁶ Egyes értelmezések szerint a nők korábban hagyják el a szülői házat, mint a férfiak, amely többek között azzal a társadalmi normá-val magyarázható, hogy a nők házasságkötési életkorának alacsonyabbnak kell lennie partnereikénél.

Bukodi Erzsébet egy 2001-es, Magyarországra vonatkozó tanulmánya szerint a házasságkötési esélyek inkább az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelke-ző nők, illetve a magasabban képzett férfiak vonatkozásában jobbak.¹⁷ Ugyanez igaz a munkaerőpiaci státusra, a kedvező foglalkozási pozícióban levő férfi na-gyobb valószínűséggel köt házasságot, mint „alacsonyabb” státusú, kedvezőtle-nebb munkát végző társa.¹⁸ Ezt támasztja alá Utasi egy 2002-ben írt tanulmánya is, amelyben hangsúlyozza, hogy az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező férfiak kevésbé „piacképesek”, rosszabb esélyekkel indulnak mind a maritális, mind a munkaerő-piacon.

** Egymástól eltérő társadalmi-foglalkozási csoportokhoz tartozó felek között létrejövő házasságkötés.

Bukodi vizsgálatának¹⁹ becslései szerint nagyobb az esélye a férfiak házasságra lépésének, ha több potenciális nő közül választhatnak. A nők azonban előre jelezhetően olyan vidékekre mennek férjhez, ahol a szegénységi küszöb feletti jövedelemmel rendelkező és gazdaságilag aktív férfiak nagyobb számban fordulnak elő.²⁰

A fentiek összességüként elmondható, hogy a nőtlenség mint életforma szoros összefüggésben áll az otthonról való elköltözés szándékával és időzítésével, az iskolázottsággal, a munkaerőpiaci státussal, illetve a maritális piac kínálatával és minőségével.

A vidéki egyedülállóság és a migráció az esetleges elnéptelenedés problémájára is felhívhatja a figyelmet. Ezen a ponton beszélhetünk a *belső migráció*, illetve az *ingavándorlás* fogalmáról. Belső migráció esetén a személy az országhatáron belül változtatja meg lakhelyét, amely cselekvés mögött általában gazdasági okok, azon belül munkaerőpiaci motivációk húzódnak meg.²¹ A belső migráción belül létező ingavándorlás társadalmi folyamata alatt pedig az egyén azon rendszeres ingázási, utazási szokásait értjük, amelyeket naponta vagy henteente meg kell tennie lakhelyétől a munkahelyéig.²²

A vidéken élő nőtlen férfiak, ahol még a hagyományos értékek és normák dominálnak, városi életmódot folytató társaikhoz képest eltérő módon élik meg a szingliséget. Egy 2014-es, az USA-ban végzett vizsgálat eredményei szerint a vidéki szingli lakosok jóval kevesebb tevékenységben vesznek részt városi társaikhoz képest. Ennek okai közé tartozik a rurális környezetben élők korlátozott erőforráskészlete, mint például az alacsonyabb jövedelem vagy akár a szállítási eszközök hiánya, továbbá a vidéken fellelhető, viszonylag minimális tagsági lehetőség.²³ A vidéken élő nőtlen férfiak olyan hagyományos fizikai tevékenységeket részesítenek előnyben, mint a barkácsolás, a karbantartás vagy valaminek a javítása.

A nőtlen férfiakra vonatkozó megbélyegzés és rosszallás mint közösségi, konszenzuson alapuló reakció Erdély falvaitól sem volt idegen. A lokális közösségekben a privát és a közszféra nem határolódott el élesen egymástól. A tradicionális falusi közösségek deviánsaknak minősítették a vénlegényeket/vénleányokat, és nyilvános szankciókat, megszegyenítő rítusokat alkalmaztak büntetésük céljából.²⁴ Az egyedülállóság az adott társadalmi csoport körében igencsak stigmatizáltak, a követendő normától eltérőnek, nemkívánatosnak számított, amit „orvosolni” kellett. Egy olyan állapotként volt értelmezhető, amely talán szégyenérzettel is párosult.

Kutatásom célcsoportja mind életforma, mind pedig életstílus szempontjából merőben eltér attól a szingliképtől, mely az individualizmust, a karrierizmust, a változatos szabadidős tevékenységeket vagy akár az anyagi jólétet illusztrálja és hangsúlyozza. Aktuálisan szinglinek, egyedülállónak tekintek minden olyan harminc év fölötti férfit, aki nem tart fenn egy általa tartósnak vélt párkapcsolatot, és nincs gyermeke. Definíciómban az egyedül élés nem minősül követelménynek, viszont az esetlegesen már elváltak vagy a korábban házastársát elvesztett özvegyek nem tartoznak bele az általam felállított definíciós keretbe.

Kutatásmódszertan

■ Kutatásom elsődleges célja, hogy képet adjak arról, milyen társadalmilag meghatározott, ideáltipikus életutak vezetnek vidéki környezetben az egyedülálló-

sághoz férfiak esetében. Másodlagos célkitűzésem a jelenség kontextualizálása, azaz hogy rálátást nyújtsak a romániai nőtlen népesség általános jellemzőire. Az előbbi célkitűzés kvalitatív perspektívából közelíthető meg, ugyanis a kérdésfelvetés jellegét tekintve az interjúkészítés bizonyul a legalkalmasabb adatfelvételi módszernek. Utóbbi célt kvantitatív megközelítésben, a *desk research* módszerének felhasználásával, a 2011-es romániai népszámlálási adatok másodelemzésével kívánom megválaszolni egyes rögzített változók mentén.

A vidéken élő nőtlen férfiak életútjainak feltérképezésére használt elsődleges módszer, melyet alkalmaztam, etnográfiai meghatározottságú. A terepmunka mint megismerési, megértési eszköz lehetővé tette számomra, hogy interjúalanyaimat privát, személyes környezetükben, saját közegükben keressem fel és kérjem fel beszélgetésre.

A terepmunka során összesen 5 napot töltöttem a vizsgált vidéki területen egy vendégházban, mely idő alatt nemcsak a kutatás alanyaival, hanem falubeliekkel, idősekkel-fiatalokkal, nőekkel-férfiakkal egyaránt volt alkalmam szóba állni, beszélgetni, közösen sétálni vagy akár kávézni. Az adatközlők kiválasztásában a hólabda-módszert alkalmaztam, ami egyben arra is lehetőséget biztosított, hogy segítségével feltárjam, miként, milyen terminusokban, mennyire stigmatizálón beszélnek a falubeliek a nőtlen férfiakkal, ki miért ajánlja megkerdezésre éppen azt az embert, akit ajánlott.

Összesen 10 személlyel sikerült interjút készíteni. Sok esetben a további interjúkészítést ellehetetlenítette a tény, hogy a faluban élők hosszabb-rövidebb ideig nem tartózkodnak a faluban, továbbá problémát jelentett néhány érintett célszemély alkoholos állapota, így nem volt lehetőség a velük való hatékony és értelmes beszélgetésre.

Az interjúkérdések az érintettek életvitelére, életformájára, eddigi életútjára, az egyedülállósággal kapcsolatos percepcióikra és a központi kérdésfelvetésre (házasság vs. nőtlenség), a párkapcsolatról szóló történetekre helyezték a hangsúlyt.

Eredmények

Az egyedülállóság jelensége Romániában

■ A 2011. évi népszámlálási adatok szerint a körülbelül 1 millió, 30-100 év közötti egyedülálló népességnek szinte kétharmada férfi (63,6%), tehát igencsak többségben vannak női társaikhoz képest. Sántha²⁵ kutatásában, melyet a berlini és budapesti szingli populáció körében végzett, reflektál arra, hogy míg korábban ez a jelenség nagyjából a nőket érintette, ma már relatíve több férfi alkotja az egyedül élők táborát, mint nő.

A vidéken élő egyedülálló népességnek körülbelül a háromnegyede (74,4%) férfi, és mindössze negyed részét (25,6%) teszi ki a női populáció, vagyis a jelenség vidéken még erőteljesebben a férfiakhoz köthető. Sántha²⁶ meglátásával ellentétben, miszerint a szingli kedvelt miliője elsősorban a zsúfolt nagyváros, amelyhez szabadidős tevékenységei kötik, a népszámlálási adatok alapján elharmarkodott lépés volna kijelenteni, hogy Romániában is hasonló volna a helyzet.

Az adatok szerint az egyedülálló nők kevesebb, mint harmada (30,7%) él vidéken. Ebben az esetben feltételezhetjük, hogy mivel a nők nagyobb valószínűséggel mennek férjhez olyan vidékekre, ahol jóval a szegénységi küszöb feletti jövedelemmel rendelkező férfiak dominálnak,²⁷ a maritális piacot a „nőhiány” jellemezheti. Továbbá, mivel a férfiak családalapítási hajlandósága magasabb,

hogya több potenciális nő közül választhatnak,²⁸ ebben az esetben kisebb valószínűséggel kötnek házasságot, és nagyobb az esély a nőtlenség jelenségének kialakulására.

A 30 éven felüli nőtlen férfiak az egyetemi kategóriát leszámítva (férfiak = 42,8%, nők = 57,2%) az oktatás minden szintjén felülreprezentáltak a nőkhöz képest. A nőtlen férfiak iskolázottsági megoszlásában az érettségit szerzettek osztályában a legmagasabb a részvételi arányszám (50,4%). Az általános iskolát be nem fejezők (nőtlenek = 55,8%, hajadonok = 44,2%), illetve az azt elvégzők között (férfiak = 71,8%, nők = 28,2%) szintén a férfi népesség dominál.

A romániai 2011. népszámlálási adatok alapján elmondható, hogy országos szinten a nőtlenség mint társadalmi jelenség leírására csak korlátozottan alkalmas a szingli fogalma. A szakirodalomban felvázolt képpel ellentétben, melyben a magas iskolai végzettséggel, a szolgáltatói szektorban történő munkavállalással, magas jövedelemmel és a nagyvárosi életmóddal asszociálják, a romániai társadalomban ennél árnyaltabb a helyzet. A kapott eredmények alapján a szingliség kétséget kizáróan egy főként férfiakat érintő jelenség, mely – ha nem is látványos eltéréssel, de – inkább a vidéki környezetre jellemző, és relatíve alacsony iskolázottsággal társítható.

Egyedülálló férfiak egy kalotaszegi faluban

■ Az általam kutatott, magyarok lakta település, amely a vallási hovatartozását tekintve jellemzően református, Kalotaszeg Alszegnek nevezett részén helyezkedik el egy kis völgyben. A szakértői interjúból, melyet a falu református lelkészével készítettem, kiderül, hogy a hozzávetőlegesen 260-270-es lélekszámmal rendelkező falu egy összetartó, egymással kooperáló közösség lakhelye, amely olyan közmunkákat szervez, mint a minden év decemberében, a közösségi ház és az imaház fűtése érdekében megrendezett „erdőlés” vagy akár a temetőtakarítás. A mára már előregedett népesség körében az alkoholizmus egyre erősödő társadalmi problémaként jelentkezik (szakértői interjú nyomán).

A nőtlenség társadalmi összetevői ruális környezetben

■ Interjúalanyaim különböző korosztályokhoz tartoznak, a legfiatalabb 33, a legidősebb 68 éves volt. Kutatásomban a harmincas korosztályt három, a negyveneset és az ötveneset két-két, a hatvanas korcsoportot szintén három férfi képviseli.

A családi összetételt tekintve az interjúalanyok között egyetlen egyke szerepel, a többiek testvérekkel nőttek fel, akik már családot alapítottak, és vagy a faluban külön, vagy az érintettel egy háztartásban, avagy más településen élnek. A szüleikről általában elmondható, hogy az édesanyák a kollektívánál dolgoztak, az édesapák pedig mesteremberek, szakmunkások voltak.

Legmagasabb iskolai végzettségük a „szakiskola”, amely 3 év tanulást, illetve gyakorlást („praktika”) jelent. A megkérdezettek elmondása szerint a faluban élő nőtlen férfiak zömében valamilyen mesterséget tanultak, ebből következtethetünk arra, hogy az érintettek statisztikailag is reprezentálják a falusi nőtleneket. Utasi²⁹ nézetével ellentétben, aki a szinglik csoportját a magasan iskolázott kategóriába sorolja, az általam vizsgált jelenség esetében ez nem így van, viszont az az állítása, miszerint az alacsony végzettséggel rendelkező férfiak kifejezetten rossz eséllyel indulnak a maritális piacon,³⁰ úgy tűnik, ráillik az adott helyzetre.

A jelenlegi állapot szerint az interjúalanyok közül vannak, akik nyugdíjasok/ betegnyugdíjasok, illetve dolgoznak. Van közöttük olyan, aki pillanatnyilag napszámosmunkákból, illetve állattartásból tartja fenn magát, van, aki „betonos” cégnél, a Termopan vállalatnál dolgozik, de olyat is találunk, aki szabadúszóként kőművesmunkákat vállal, vagy olyat, aki a hegyekben, egy „gátérnél”^{*} keresi meg a kenyerét, és csak hétvégén jár haza.

Az interjúk alapján egyöntetűen kijelenthetjük, hogy ezeknek az embereknek a mindennapjait túlnyomórészt a munkavégzés tölti ki, ugyanakkor mindannyiuk életében volt/van egy időszak, amelyben a munkahelyük miatt viszonylag kevés időt töltöttek/töltenek otthoni környezetben, mert az ország különböző pontjain dolgoztak/dolgoznak napokon, heteken, hónapokon keresztül.

Az interjúalanyok életének esszenciális, központi részét képezi a fizikai munkavégzés. Sokan, ha valamilyen okból nem tevékenykedhetnek, nem dolgozhatnak, nem „tehetnek tovább valamit”, nem érzik produktívna a napjukat.

A lakáshelyzetet tekintve vannak, akik a származási családjukkal élnek, és vannak, akik saját háztartást vezetnek. Azonban ha a kérdésünket úgy tesszük fel, hogy hányan vannak azok, akik a szülői házban laknak jelenleg is, a válasz az, hogy a többség a mai napig a családi otthonban él, ketten építettek egy saját kis házat maguknak, az érintettek közül pedig egy személy egy egyszobás albérletben lakik. Az említett hét személyt felölelő kategóriába tartoznak tehát azok, akik elveszítették szüleiket, testvéreik elköltöztek, így a szülői házat mint egyszemélyes háztartást vezetik, illetve beletartoznak azok is, akik pillanatnyilag is családtagjaikkal, legtöbb esetben a még életben levő édesanyjukkal élnek. Azonban mindegyik érintett, aki nem egyedül vezeti háztartását, rendelkezik egy saját kis kuckóval, egy lakrészszel/szobával, ami csak az övé, ő rendelkezik felette.

Akárcsak a Herms-Bohnhoff-tanulmányban,³¹ amely szerint inkább a férfiakra jellemző, hogy 30 éves koruk fölött még mindig a „Mama hotelben” élnek, ezeknek az embereknek a lánytestvérei egytől egyig férjhez mentek, van, aki a faluban, van, aki más településre, de elköltöztek a szülői házból.

A háztartáson belüli munkák elvégzése a származási családdal élőknél esetében legfőképp az édesanyákra hárul, akiknek fiai általában a kinti/kerti munkák lebonyolításából veszik ki részüket („Anyukám mos, főz rám.” László^{**}, 33 éves). Az idősebb, egyszemélyes háztartást vezetőknél előfordul, hogy a közelebbi női rokonok, testvérek, unokahúgok főzés szempontjából kiségitik őket, azaz időnként ételt visznek nekik.

A megkérdezett személyek kifejezték a település és a szülői házi iránti ragaszkodásukat, és elmondták, hogy nem tervezik a faluból való végleges elköltözést. Ennek okaként az ismerősöket nevezték meg, valamint a közösséget magát, amelyben felnőttek.

A még aktív munkavállalók körében jellemző az internethasználat, a falunapokon való részvétel, a városi szórakozóhelyek vagy klubok látogatása. Azonban ha nem ilyen speciális szórakozási tevékenységről van szó, a szabadidő fogalmát – akárcsak az idősebbek – a „mindig van valami munka a ház körül, elfoglalom magam” koncepcióval társítják.

Egy 2014-es kutatás³² eredményeihez hasonlóan, melyben többek között a vidéken és városon élő egyedülállók szabadidős tevékenységeit vizsgálták, a jelenle-

* Fafeldolgozó, fűrésztelep.

** Az interjúalanyok védelme érdekében dolgozatomban nevük titkosított, ennél fogva fiktív keresztnéveket tüntetek fel egy-egy kiemelt, a téma szempontjából releváns interjúrészlet után.

gi kutatás alanyai tekintetében is a tévézés, az olvasás és a séta az, ami a nőtlenek tevékenységeit jellemzi, továbbá említésre méltó a szintén szabadidő kategóriájába tartozó ház körüli munkavégzés, illetve a haverokkal való esti sörözés.

Az udvarlásra vonatkozó kérdések több alany számára is érzékeny, kényes témának minősültek, amelyre néhol határozott, néhol bizonytalan, habozó elutasítással reagáltak, és bizonyos fokig tabuként kezelték. Az udvarlási időszak és/vagy a párkapcsolat fennállásának hosszától eltekintve, azok körében, akik némileg részletesebben meséltek kapcsolataikról, megjegyzendő, hogy mind-egyikük életében szerepelt egy nő, akivel – annak alapján, ahogy meséltek róluk – komolyabb, családalapítási szándékaik voltak. Ez az időszak az idősebbek esetében általában a katonaság és az első munkavállalás időszakára esett. A megkérdezett személyek többségére ugyanakkor jellemző, hogy annak a kapcsolatnak a végét érte után, amelyből akár házasság is lehetett volna, nem kezdeményeztek újabb tartós párkapcsolatot.

Az ismerkedés színtereként mindannyian a bálakat, a diszkókat és szórakozóhelyeket emelték ki, ugyanakkor a baráti körön keresztüli találkozásokat is kihangsúlyozták. Tehát szűkebb/tágabb baráti, ismerősi csoportok alkotják a potenciális házastársak körét, ezáltal lényegesnek tartva a személyes érintkezést.

A szexuális aktivitás mértéke – azok esetében, akik meséltek erről – változó tendenciát mutat. Van, akinél a tartós párkapcsolat meglététől függ a szexuális aktivitás, azaz ha van barátnője, beszélhetünk szexuális életről, ha azonban nincs, akkor lemond minderről. Mindazonáltal a kutatottak között akadnak olyanok is, akik esetében a párkapcsolat megléte vagy hiánya nem szükségszerű feltétele a szexuális aktivitásnak.

A településen élő nőtlen férfiak társadalmi jellemzőinek figyelembevételével a továbbiakban az ehhez az életformához vezető utakat kívánom feltárni, tehát azokat az okokat igyekszem feltérképezni, amelyek nagyban befolyásolták a házasságkötés elmaradását, az egyedülállóságnak mint családi állapotnak a tartós fennállását.

A nőtlenséghez vezető társadalmi utak a vizsgált közösségben

■ A nőtlenség életformájához leginkább hozzájáruló okok általam felállított tipológiájával kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy egy-egy magyarázat nem mindegyik interjúalany életére nézve releváns (azonos mértékben), azonban találunk olyanokat is, amelyek több érintett életútjában is jelentős szerepet játszottak, és ilyenformán a házasságkötés tekintetében fordulattal járó következményeket vontak maguk után. Továbbá olyan is előfordul, hogy ezen tipológia több pontja együttesen felfedezhető egyetlen érintett életében, viszont ezeket a finom eltéréseket, illetve hasonlóságokat az alábbiakban jelezni fogom, hiszen ezek weberi értelemben vett ideáltipikus „útvonalak”. Összesen 4 + 1 befolyásoló faktort határoztam meg, amelyek között szerepel olyan is, amelyet az interjúalany szubjektív meggyőződése szerint, saját életére vonatkozóan határozott meg, valamint olyan is, melyet az alanyok indirekt módon adtak tudtomra a beszélgetések alatt. Mivel az érintettek egyéni észrevételei némely esetben különböznek egymástól, illetve esetlegesen több tényező is együttesen hozzájárult a házasságkötés elmaradásához, amelyről a személy nem tett említést, csak latens módon derült ki a diskurzus alatt, nem áll módomban éles határt húzni az in-

terjüalanyok szerinti és az általam meghatározott okok között. A valamelyest magyarázatot adó alpontokat a továbbiakban külön-külön tárgyalom:

1. Munkahelyek

■ Az interjúkból latens módon kiderül, hogy a munkahely jellegét, típusát tekintve hatással van/volt az udvarlásra és ennek következtében a házasságkötésre. Az alanyok zömére jellemző, hogy fiatalok esetén aktuálisan, idősebbek tekintetében korábban, olyan állást töltenek/töltöttek be, amelynek hatáskörén belüli feladatukhoz tartozott az *ingavándorlás*,³³ azaz rendszeresen ingáznak/ingáztak a lakóhely és a munkahely között. Ebben az esetben azonban a „munkahely” jelentése alatt nem egy épületet kell elképzelni, ahová az emberek mindennap bejárnak, hanem egy olyan folyamatosan változó helyszínt, ahol az ideiglenesen elvégzendő munka után egy újabb terepre mennek a személyek. Kutatásomban tehát számos olyan személy szerepel, aki munkahelyének jellege miatt napokig, hetekig nem tartózkodik/tartózkodott otthon, hanem az ország különböző pontjain végzi/végezte munkáját, ami az ismerkedés lehetőségét igencsak beszűkítette, de olyan is volt, aki egy új munkahely megszerzése miatt hagyta ott a párját.

„Hogy mondjam, eddig mindig el voltam menve. [...] Általában nem voltam itthon, s mikor az ember nincs itthon, akkor másabb... Ez pont olyan, mintha az ember elmenne külföldre, s ott van, s más.” (Emil, 37 éves)

A munkahely típusa, az oda való ingázás és az ott eltöltött idő tehát korlátozta a nőekkel való ismerkedésre, udvarlásra szánt időt és lehetőséget. Ezekben az esetekben az érintett személyek elsődlegesen az anyagi biztonság megteremtését részesítették előnyben.

2. Katonaság

■ Több alany is szóba hozta beszélgetésünk során a katonaságban eltöltött hónapjait/éveit. A katonaságra nem egy „sötét” időszakként tekintenek, amin ha változtathatnának, kitörölnék az életükből. Ezekből az elbeszélésekből egy-két, abban a periódusban megélt szerelmi történet is felsejlik. Az érintettek közül hárman is meséltek egy a katonaság idején létező párkapcsolatukról, amelyet a leszerelés után már nem tudtak helyrehozni vagy akár újratekinteni.

„Na, s levelezgetés, ez-az. Még jártam oda le is, s akkor elvittek katonának. Jött a katonaság. Akkor biza-biza megszakadt a kapcsolat, s félbemaradt.” (Gyula, 63 éves)

Ennek következtében tehát elmondható, hogy a katonaság egy olyan lényeges komponensnek bizonyult, amely nagyban meghatározta egy kapcsolat kimeneteleének hosszát és életképességét. Fontos megemlíteni, hogy a magyarázatnak ez a típusa csak az idősebb generációkra vonatkozik, az ötvenévesektől felfelé haladva releváns.

3. Szűkös maritális piac

■ Interjúalanyaim többsége arról a problémáról számolt be, hogy a házassági piac nőkre vonatkozó kínálati oldala elég szűkösnek bizonyul, ugyanis némely esetben a nemi megoszlásokat tekintve a nők alulreprezentáltak férfi társaikhoz képest. Avagy előfordul, hogy egyszerűen csak más településekre mennek férjhez, előre jelezhetően olyan területekre, ahol esetlegesen magasabb jövedelemmel rendelkező és gazdaságilag aktív férfiak nagyobb számban fordulnak elő.³⁴ Magyarán, a maritális piac jellege korlátozza a házassági esélyeket.

„Lány kevés van, azért maradtunk aggregények. Inkább más falvakba mentek férjhez. Mi heten voltunk fiúk, s egy egy évvel idősebb lány, aki Kolozsvárra ment férjhez.” (Péter, 41 éves)

Az, hogy a falubeli nők miért mentek más településekre férjhez, nem derül ki egyértelműen a beszélgetésekből, azonban szubjektív kutatói feltevésem szerint háromfajta magyarázat is felmerülhet a kérdés kapcsán: a falubeli férfiak a munkavégzés miatt nem voltak „elérhetők”; a nők szűkebb, szélesebb baráti, ismerősi csoportjai, ahol a potenciális házastársakkal ismerkedhetnek, különbözik vagy nem teljesen egyezik a falubeli férfiak csoportjával; a férfiak körében jellemző alkoholfogyasztás csökkentette „piaci értéküket”, így a hajadonok más potenciális társ után néztek.

4. Halogatás

■ Szintén Bukodi³⁵ vizsgálatában olvashatjuk, hogy a szűkösebb anyagi kerettel rendelkező személyek vagy nem kötnek házasságot, vagy halasztják azt kedvezőbb helyzetre várva. Ehhez kapcsolódik Utasi³⁶ álláspontja is, aki azt mondja, vidéken a halogatás egyik oka lehet a ház problémája, éspedig az az elvárás, hogy a megnősülni vágyó férfi biztosítson leendő feleségének egy lakást, melyben elkezdhetik az közös életüket.

„A probléma szerintem az is volt, hogy nem volt egy biztos lakás [...], s akkor hanyagoltam. Utána már az embernek, na, hanyagolja tovább.” (Andor, 50 éves)

Szinte mindegyik interjúalany esetében (egy személy kivételével) a nőtlen életforma nem egy általa előre eltervezett, tudatos döntésen alapszik. A nőtlen férfiak legtöbb esetben nem tudják megmagyarázni ezt a fajta létállapotot, gyakoriak az „így jött össze” vagy az „eltelt az idő” megjegyzések, melyekkel inkább azt sugallják, hogy ez a helyzet a véletlen hozadéka, a sors összjátéka.

5. (+1) Alkoholizmus

■ Az alkoholfogyasztás érintettek körében történő elterjedtségére a szakértői interjúban is felhívták a figyelmet. Kiderült, hogy arra is volt eset, hogy egy férfi rábízta a szomszédra a pénzét csak azért, hogy ne tudja azt italra elkölteni. Fontosnak tartom kihangsúlyozni, hogy ez a tényező azért szerepel +1 jelzéssel, mert a nőtlenséghez vezető úton betöltött funkcióját illetően nem tudjuk biztosan, hogy okként vagy okozatként tekinthetünk-e rá. Jobban mondva, kérdésként tevődik fel, hogy alkoholproblémáik következtében maradtak-e nőtlenek ezek a férfiak, vagy amiatt kezdtek alkoholizálni, mert nem sikerült házasságot kötniük.

Terepmunkám során legalább három alkalommal tapasztaltam meg három különböző személlyel való találkozásomkor az alkoholfogyasztás hatásait, aminek eredményeképp ezekkel a személyekkel nem tudtam beszélgetést kezdeményezni.

Röviden összefoglalva tehát, jelen kutatásban a nőtlenséghez vezető utak ismertetésére felállított tipológiában 4+1 befolyásoló tényezőt említettem meg. Az érintett munkahelyének jellege és annak időzítettsége az életút folyamán, a katonaság kötelezettsége, a maritális piacon fellelhető nőhiány, a halogató magatartás, valamint a nagyobb mértékű tartós alkoholfogyasztás befolyásolhatja és/vagy ellehetetlenítheti az ismerkedés, az udvarlás gyakorlását és lehetőségét.

Az előbbieket fényében némiképp tisztábban láthatjuk a vidéki nőtlenség jelenségére jellemző társadalmi attribútumokat, illetve az egyedülállósághoz vezető utak társadalmi meghatározóit. Kérdés azonban, hogy ők hogyan értelmezik saját helyzetüket, milyen jelentéseket társítanak jelenlegi életformájukhoz, mi-

képpen észlelik önmagukat és egymást. A következőkben erre fogok kitérni. Mindemellett pedig a terepnapló nyújtotta információk felhasználásával néhány falubelinek a jelenségről alkotott véleményén keresztül érzékelhetjük a tágabb környezet ezzel kapcsolatos állásfoglalását.

Percepciók a nőtlenségről

■ Az interjúalanyok többsége saját életformájához való viszonyáról kevésbé, a településen élő, hozzájuk hasonló nőtlen társaik jelleméről és habitusáról azonban annál többet és részletesebben tudott nyilatkozni. Megfigyeléseim alapján az életformájuk „hátrányainak” észlelését, annak mikéntjét nagyban befolyásolja a háztartás típusa, melyben élnek. Azok, akik saját, egyszemélyes háztartást vezetnek, inkább magányosak, mint azok, akik származási családjukkal élnek. Feltételezhető, hogy ennek az a magyarázata, hogy az állandó jelleggel jelen lévő család azonnali érzelmi támaszt nyújthat a magányos pillanatokban, vagy eltereli a személy figyelmét a negatív érzésről. Azok, akik néha magányosak, igyekeznek lefoglalni magukat valami munkával, avagy társaságot keresnek maguknak.

A legtöbb interjúalany a párkapcsolat és a gyermek témáknál elérzékenyült, vagy zavart lett, így érezhető volt, és némely esetben szóvá is tevődött, hogy a jelenlegi tapasztalatuk és életfelfogásuk szerint, ha újra kezdhetnék az életet, akkor nem hanyagolnák el a házasságkötést, viszont olyat is találunk, akinek még szerepel a terveik közt a családalapítás.

„Bizony azt csinálnám a mostani eszemmel, hogy feltétlenül családot alapít-sak. Akkor kellett volna ezt megcsináljam, mikor még voltam 30-25 éves, s akkor most egészen másképp alakult volna a helyzet, mert lenne egy örökösöm, egy gyerek, egy unoka, s más, szebb szemmel nézné az ember a világot.” (Andor, 50 éves)

Az interjúalanyok, ha hasonló helyzetben levő társukról beszéltek, könnyen el tudtak vonatkoztatni saját életformájuktól, tulajdonképpen teljesen elhatárolódtak attól a tényről, hogy ők is az egyedülálló férfiak csoportjához tartoznak, és észrevehetően megjelent az „én” és az „ők” szigorúan éles megkülönböztetése. Sok esetben megfeledkeztek arról, vagy egyáltalán nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy ők is nőtlenek, valamint érezhetően úgy beszéltek önmagukról, mintha nem tudták volna, hogy pont a nőtlen családi állapotuk miatt kerestem fel őket. Ennek következtében elmondható, hogy nem kimondottan rendelkeznek nőtlen identitással, tulajdonképpeni azonosságtudatukat nem az egyedülállóság köré építik. Az alanyok többsége kiemelte a nagy mennyiségű italfogyasztást mint a településen élő nőtlen férfiak legkiemelkedőbb jellemzőjét. Két személy nem szeretett volna nyilatkozni arról, hogy hogyan vélekedik a nőtlen férfiakról, egy pedig az interjú ideje alatt is némiképp alkoholos állapotban volt. A meginterjúváltak zöme inkább negatív, mintsem pozitív véleménnyel van falusi sorstársait illetően.

„Vannak elegen. Nem törődnek, csak a pálinkával. [...] Kapnak 5 lejt, már mennek inni, s holnap már nincs kenyér.” (Árpád, 68 éves)

Több interjúalany is kihangsúlyozta, hogy a nőtlen férfiak feltűnően nagy számban fordulnak elő a településen, és inkább a 40-50-es korosztályból kerülnek ki. Mindezek mellett az állatokhoz való erősebb ragaszkodást, kötődést is említésre méltó sajátosságának találják.

A településen eltöltött 5 nap bepillantást engedett a nőtlenséggel kapcsolatos közösségi percepciók világába. Úgy tapasztaltam, hogy a lakosok szemében a

nőtlenség nem feltétlenül stigmatizált, a nőtlen férfiakra nem tekintenek más-képp, identitásukat nem szűkítik egydimenzióssá, nem ez a fő ismertetőjegyük. A nőtlenség önmagában nem funkcionál megkülönböztető tényezőként. Megfigyeléseim alapján a lakosok a nőtlenek csoportját két kategóriára bontják: az alkoholt nem fogyasztókra és az alkoholt fogyasztókra. Az utóbbi csoport az, amelyről inkább negatív véleménnyel viseltetnek. Ebből kifolyólag elsődleges „másság” kritériumaként az alkoholfogyasztás jelenik meg, a nőtlenség pusztán másodlagos. Eszerint a falu lakossága nem egyedülállóságuk alapján ítéli meg az érintetteket. Voltaképpen azok a nőtlenek stigmatizáltak a helyi közösségben, akik a falusiak számára feltűnő mennyiségben fogyasztanak alkoholt. Az így kialakult negatív reprezentációhoz, amelynek fő eleme az alkoholizmus, maguk az érintettek is hozzájárulnak: megerősítik, újratermelik, oly módon, hogy közben magukat nem sorolják ebbe a csoportba. Fontos kiemelnünk, hogy bár a lakhelyük azonos, egyazon közösségben élnek mindennapjaikat, mégis egy heterogén csoportról van szó, akik életére, világnézetére a lokális közösség már nem gyakorol jelentős befolyást.

Az idősebb nők általában több falusi nőtlen férfit tudtak felsorolni, mint maguk az érintettek. Ebből is látszik, hogy maguk az alanyok nem tulajdonítanak akkora jelentőséget a családi állapot szerinti identitásnak, nem ennek alapján „definiálják” önmagukat. Abban viszont mindenki egyetértett, hogy *nagyon sokan nem nőültek meg, és emiatt üresedik ki a falu (részlet a terepnaplóból)*.

Mindent összevetve, a fő kutatási kérdésre adott válaszként, az eredményekre támaszkodva 4+1 olyan okot állapítottam meg, amelyek a vidéken élő férfiak egyedülállóságához vezet(het)nek, ezek a következők: az érintett munkahelyének típusa, jellege és annak időzítése az életút folyamán, a katonaság kötelezettsége, a maritális piacon fellelhető nőhiány, a halogató magatartás, valamint a nagyobb mértékű alkoholfogyasztás. Nem gondolom azt, hogy a kutatott terepen szerzett tapasztalatokat általánosítani lehet az erdélyi/romániai vidéki társadalmakra, egyfajta esettanulmányként tekintek rá, ugyanakkor úgy vélem, hogy az elemzés rámutat azokra a tipikus élethelyzetekre, amelyek az egyedülállósághoz vezetnek.

Következtetés

■ Az interjúk elemzése során láthattuk, hogy a köztudatban dominánsan uralkodó szingli-kép, amelyhez leginkább a munkacentrikus, nagyvárosban élő, önmegvalósító, magasan iskolázott, változatos szabadidős tevékenységeket folytató személyeket asszociáljuk, az osztársadalmi valóság szintjén ennél összetettebb. Ahogyan az a dolgozat empirikus részéből kiderül, Romániában az imént vázolt kép az egyedülállóknak csupán egy kisebb csoportját öleli fel, a nőtlenség tekintetében nem ezek az ismervek az irányadók. Az eredmények alapján tehát számot kell vetnünk azzal, hogy az egyedülállók mint társadalmi csoport igen-csak heterogén sajátosságokkal rendelkeznek. Továbbá kiemelendő, hogy a szakirodalomban és a közfelfogásban megjelenített kép eltérő lehet a társadalmi valósághoz képest. Az esettanulmány ugyanis rámutat arra, hogy az egyedülállók között vannak, akik nem önként, nem önmegvalósító szándékkal, tudatosan vállalt stratégia eredményeként váltak nőtlenné, nem magas iskolai végzettséggel, nagyvárosban, fehér galléros munkát végezve töltik el mindennapjaikat, hanem jobbra kényszerből, vidéki környezetben, az erőforrásokról és a bármilyen

jellegű csoporttagsági lehetőségekről való lemondással, mesteremberekként élik hétköznapjaikat.

A dolgozat elsősorban arra kereste a választ, hogy milyen okok, milyen tipikus életutak vezetnek az egyedülállósághoz a vidéken élő férfiak esetében, másodsorban pedig szeretett volna egy átfogó képet adni arról, hogy tulajdonképpen mi jellemzi az egyedülállóságot országos szinten Romániában.

A kvantitatív adatokat felhasználva megállapítottam, hogy a jelenség társadalmi szinten alapvetően a férfi népességre jellemző. A férfiak körében a nőkhöz képest számottevően magasabb az aránya az egyedülállóknak. Az iskolázottság tekintetében a nőtlen férfiak a nőkhöz képest alulreprezentáltak a diplomások csoportjában, körükben átlagosan az érettségi szerepel a legmagasabb iskolai végzettségként. Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy Romániában az egyedülállóság leginkább a vidéki környezetre jellemző, és relatíve alacsony iskolázottsággal társítható.

■ JEGYZETEK

1. Sántha Ágnes: *Fiatal egyedülálló életformája Budapesten és Berlinben*, PhD disszertáció, kézirat, 2010.
2. Utasi Ágnes: *Fiatal egyedülálló nők párkapcsolati esélyei*. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *Szerepváltozások: jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. TÁRKI és Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp., 2002. 113–133.
3. Émile Durkheim: *Az öngyilkosság*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
4. Sántha: i. m.
5. Sántha: i. m.
6. Ronald Bachmann (1992): *Singles*. Frankfurt a. M.: Peter Lang. idézi Sántha: i.m.
7. Sántha: i.m.
8. Katharina Pohl (1944): *Singles im Alltag. Sozio-demographische Aspekte der Lebenssituation Alleinstehender*. In: Gerd Grözinger (Hg.): *Das Single. Gesellschaftliche Folgen eines Trends*. Opladen: Leske+Budrich, 41-64. idézi Sántha: i.m.
9. Rövid Irén: *Pillanatfelvétel a szinglikről – A szinglik általános és területi jellemzői a népszámlálási adatok alapján*. Területi Statisztika 21. évf., 3. sz. 2018. 302–318.
10. Nave-Herz, Rosemarie (1992): *Frauen zwischen Tradition und Moderne*. Bielefeld: Kleine Verlag. idézi Sántha: i. m.
11. Utasi: i. m.
12. Hradil Stefan (1995): *Die Single-Gesellschaft*. München: C.H. Beck. idézi Sántha: i.m.
13. Bukodi Erzsébet: *Ki kívül (nem) házasodik? A partnerszelekciós minták változása az egyéni életútban és történeti időben*, Szociológiai Szemle 2002. 2. sz. 28–58.
14. Bukodi: i. m.
15. Herms-Bohnhoff, E. (1993): *Hotel Mama: Warum erwachsene Kinder heute nicht mehr ausziehen*. Kreuz Verlag, Zurich/Stuttgart. idézi Murinkó Lívía: *A gyermekkori család összetételének szerepe a szülői ház partnerrel vagy partner nélkül történő elhagyásában Magyarországon*. Demográfia 2012. 55. évf., 2–3. sz. 196–229.
16. Medgyesi Márton: *Családon belüli jövedelem és vagyonáramlás: kutatási eredmények magyar adatokon*. In: Gál Róbert Iván (szerk.): *Apák és fiúk és unokák: jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között*. Osiris, Bp., 2003. 173–197.
17. Bukodi Erzsébet: *A házasságkötés időzítése az egyéni életútban*. Statisztikai Szemle 2001, 79. évf., 4–5. sz. 312–334.
18. Scott J. South – Kim M. Lloyd: *Marriage opportunities and family formation: Further implications of imbalanced sex ratios*. Journal of Marriage and the Family 1992. 54 évf., 2. sz., 440–451.
19. Bukodi 2001: i.m.
20. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: *Race and the retreat from marriage: A shortage of marriageable men?* American Sociological Review 1992. 57. évf., 6. sz., 781–799.
21. Hautzinger Zoltán – Hegedüs Judit – Klenner Zoltán: *A migráció elmélete*. Nemzetközi Közszerzők Egyesülete, Bp., 2014.
22. Veres Valér: *Demográfia és népességszociológia*, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2006.
23. Pat M. Keith – André Nauta: *Old and Single in the City and in the Country: Activities of the Unmarried*, Family Relations 2014. 37. évf., 1. sz., 79–83.
24. Pozsony Ferenc: *Vénlegények és vénleányok csúfolása Erdélyben*. In: Zsigmond Győző (szerk.): *Szokás és erkölcs*. Buk., 1999.
25. Sántha: i. m.
26. Sántha: i. m.
27. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: i. m.
28. Bukodi 2002: i.m.
29. Utasi Ágnes: *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest: MTA Politikai. 2004. Tudományok Intézete. Idézi Szel Bernadett: *Társas lelkek magánya?* Szociológiai Szemle 2006. 4. sz., 109–113.

30. Utasi: i. m.
31. Herms-Bohnhoff 1993. idézi Murinkó 2012: i. m.
32. Keith-Nautha: i. m.
33. Veres: i. m.
34. Daniel T. Lichter – Diane K. McLaughlin – George Kephart – David J. Landry: i. m.
35. Bukodi 2002: i. m.
36. Utasi: i. m.

IULIA-ELENA HOSSU

„MÉG MINDIG EGY CSALÁD VAGYUNK?”

Transznacionális családok – romániai perspektívák¹

Gyakran előfordul, hogy családi látogatások alkalmával az ugyanabban a háznál eltöltött idő ismét közel hozza egymáshoz az embereket, ami más esetben nem történne meg a család tagjaival, tehát ezt az állapotot éppenséggel maga a migráció körülményei idézik elő.

Bevezetés

■ Ha transznacionális családokról beszélünk, nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek különféle összetevőkön alapulnak, egy másfajta státussal bírnak, illetve e sajátosságoknak megfelelően változott meg a szerkezetük az általuk megtapasztalt migráció nyomása alatt. Ugyanakkor nem hagyhatunk figyelmen kívül egy semmivel sem alábbvaló aspektust: habár ezek a transznacionális családok jelen pillanatban nem tartoznak egy adott területhez (*deterritorializáltaknak*² tekinthetjük őket), legtöbbször egy jól körülhatárolható kulturális térben alakultak ki, a mi esetünkben a román térben. Ez egy sajátos tartalommal és struktúrával ruházta fel őket, illetve azt is biztosította, hogy nem kellett mindent nulláról kezdeni – állapítja meg David H. J. Morgan a családi gyakorlatok definiálásával kapcsolatosan: „Részben az a felismerés, hogy az egyének nem nulláról kezdik a családi élet megélését. *A társadalmi gyakorlatok olyan tárházával szembesülnek* (mondjuk házasság vagy apaság/anyaság által), *amelyeket már részben megszabtak, körülírtak a törvényes előírások, gazdasági kényszerek és kulturális definíciók.*³ Ez lenne az, részben, amit struktúráldás alatt értünk, vagyis inkább a folyamatok egy sorozatát, mintsem leszögezett külső struktúrákat.”⁴

Románia esetére fókuszálva, nem is olyan régen, pontosabban 2015-ben az egyik közismert román antropológus, Vintilă Mihăilescu

egyik írásában a következőket állította család és migráció kapcsán: „A belső, faluról városra történő migráció nyomása alatt a hagyományos család szerkezete drasztikus átalakuláson esett át. [...] A romániai társadalom is elkezdett úgy-mond berendezkedni a mobilitás korszakára, de még mindig őrzi a család kultúráját.” A román antropológus szerint úgy tűnik, hogy a *diffúz család-háztartás*, ahogy ő nevezi, lenne az őse a transznacionális családnak. Ebben a kontextusban a szerző arról beszél, hogy mennyire más a család logikája és a származás logikája (a származásról lásd a harmadik részben foglaltakat), mely utóbbi jelentette a román társadalom alapját egy adott ponton. Olyasmiről értekeznek, amit „pragmatikus” rokonságnak nevezhetnénk, vagyis olyan szituációkról, amikor „nem igazán rokonokról van szó, akik segítik egymást, hanem arról, hogy azok, akik segítik egymást, rokonokká válnak”. Azokban az időkben, az 1980-as évek közepe táján, az általános szegénység és ínség idején, a családok szerkezete nagymértékű átstrukturálódást szenvedett a faluról városra történő migráció hatására, ugyanakkor az 1989 utáni transznacionális család erre az „új családra” alapozva alakult ki amellet, hogy a nyugat felé irányuló nagyarányú migrációs hullámok is hozzájárultak ehhez.⁵

Következésképpen a román családok széthullásának már megvolt a maga története, a maga múltja, tehát ami a románok határokon túli nagymértékű migrációjának hozadékaként kialakult, az nem volt más, mint annak a térnek a kiszélesedése, amelynek keretében a családok elhelyezik és megszervezik saját mindennapi létezésüket. Ennek függvényében nem találták fel újra azokat a családi gyakorlatokat, amelyek az idők során biztosították a család belső kohézióját, hanem igazából ezek újrastrukturálódása történik manapság.

Vintilă elméletét alátámasztják a statisztikai adatok is, amelyek azt mutatják, hogy más kelet-európai országokhoz hasonlóan – amint Violetta Parutis és mások kutatásaiból tudjuk – a románok megőrizték sajátos viselkedési modelljeiket a kommunizmus bukása utáni időszakban is. Az aktuális felmérések azt mutatják, hogy ha az értékeikről kérdezik őket, akkor a románok elsőként a „családot” nevezik meg. Ezt azzal magyarázzák, hogy a kommunista rezsim alatt az egyéni szabadság nagyon is korlátozva volt, illetve a hatalom megpróbálta felügyelete és irányítása alá vonni az emberek magánéletét is.⁶ Emellett közismert tény, hogy a kommunizmus alatt a „családi összejövetel” volt az egyedüli hivatalos lehetőség az államhatár átlépésére, mivel úgy tűnt, hogy még a totalitárius rendszer is megengedőbb ebben a tekintetben. A család mint „a társadalom sejtje” egy további eszköz volt a rendszer számára ahhoz, hogy a népesség magánéletét is ellenőrizni tudja. A magánéleti szférához kötődő intézkedések – például az abortusz tiltásáról szóló 770-es rendelet 1966-ból – egy bizonyos, többnyire patriarchális családmódot alakítottak ki és tartottak fenn a lakosság körében.⁷ Továbbá az aktuális társadalmi realitások nem kaptak helyet a családok mindennapi reprezentációiban, olyanok, mint a házasságon kívül élő élettársak, gyermektelen házastársak, válás eredményeként létező egyszülős családok stb. Tulajdonképpen 1989 előtt a családnak kétféle meghatározása létezett: a *normális* család (házastársak, a lehető legtöbb gyermekkel), illetve a *deviáns/nem létező/abnormális* család (minden más családtípus, egyszülős családok, gyermektelen családok stb.).⁸

2011-es könyvében David Morgan felvázolta a családi gyakorlatok hat alapvető jellemzőjét.⁹ Szerinte¹⁰ ezek a jellegzetességek átfedik és strukturálják a családi gyakorlatok egészét, és ezáltal megeremtik a *család* fogalmának lényegét.

A transznacionális családok gyakorlatának meghatározásában számomra a legfontosabb az, amit Morgan a *mozgékonyság, változékonyság képességének* nevez (*sense of fluidity*).¹¹ A családi gyakorlatok ezen jellemzője képes a legjobban arra, hogy megragadja a családok örökös, folyamatos újrastrukturálódását. A *változékonyság* ugyancsak segít abban, hogy közelről ragadjuk meg a román családok „kialakulását” a migráció kontextusában.

Az említett szakirodalmi tételekre alapozva a jelen tanulmány célja bemutatni a reciprocitás elvét a román rokonság esetében, valamint jelezni azt, ahogyan egy sajátos családi gyakorlat, a családi látogatások átfogalmazásra kerül a migráció hatására annak céljából, hogy biztosítsa a család kohézióját. Ahhoz, hogy választ kapjon arra a kérdésre, hogy hogyan is változtak a család perspektívái a migráció hatására, a tanulmány kísérletet tesz arra, hogy pontosabban és mélyrehatóbban definiálja és vizsgálja meg ezt a sajátos családi gyakorlatot, amely képes megőrizni a családi kohéziót a románok migrációja esetében. Megkíséreltem megragadni ennek a gyakorlatnak a fontosságát, mégpedig fejlődésének és jelenlegi helyzetének a vizsgálata által, ami egyúttal azt is megmutatja, hogyan járult hozzá a hagyományos családok kohéziójának megőrzéséhez mind a múltban, mind a jelenben.

Adatok, helyszínek és módszerek

■ A kutatás öt – három romániai és két határon túli – közösség transznacionális családjainak tagjaival és kulcsembereivel készített interjúk és résztvevő megfigyelések által megszerzett adatok kvalitatív vizsgálatán alapszik. Beszélgetőtársaim migránsok voltak, akik általában jól beilleszkedtek a befogadó társadalomba, illetve Romániában élő családtagok. A minta szerkezete a beszélgetőtársak kiválasztása módszerének eredménye, vagyis a hólabda módszer következménye. Ennek megfelelően a válaszadó minta 28 és 70 év közötti személyekből állt össze. Ami az iskolázottságot illeti, ez a középiskola és a mesteri képzés között váltakozik. A válaszok tükrözik, hogy miként változtak és alakultak át a *családi gyakorlatok* képzetei, felfogásai.

Az interjúk vizsgálatát kiegészítette a rokonságkutatások és a reciprocitás román néprajzi és nemzetközi szakirodalmának áttekintése, illetve a transznacionális családok kutatásának eredményei, különös tekintettel a romániai migrációra. A kutatás egyik megállapítása az, hogy a migráció – illetve a hozzá kapcsolódó státusok, értékek és attitűdök – befolyásolta, megosztotta és átalakította a családi gyakorlatok megélésének módozatait. Ugyanakkor ez a változás azt is magával hozta, hogy jelenleg átalakult a családok definiálásának és megjelenítésének módja a mindennapi gyakorlatban.

A reciprocitás elve a román rokonság esetében

■ A román nyelvben a *származás* egy olyan családi csoportot jelent, amelyet összeköt a korszangvinitás és az affinitás is (ez a rokonsági kapcsolat elsősorban rituális eszközök által realizálódik, mint amilyen a komaság [*nășie*] intézménye, illetve a rituális támogatás).¹² A mindennapi beszédben és gyakorlatban az egyének legtöbbször ezt a terminust használják arra, hogy megállapítsák, ki tartozik a családhoz. Még inkább felértékelődik ez a kifejezés, ha arról van szó, hogy az egyén egy adott nemzetséghez, rokonsághoz (*neam*)¹³ tartozik, amely lehet jó

vagy rossz, de amelytől elszakadni nem lehet, még elhalálozás által sem. Az egyénnek megvan a maga származása, egy adott rokonsághoz tartozik mind az élők világában, mind a túlvilágon, ahogy ezt Kligman¹⁴ is megállapította. Fontos megemlíteni, hogy a *származás* kifejezés értékét a mindennapi és kanonizált gyakorlatok adják meg, és nem a jogi szférában történő meghatározása.

Egy adott származás, rokoni hovatartozás megléte azt feltételezi, hogy az egyénhez hozzárendelődik egy bizonyos fajta tőke (különösképpen vidéken), amely lehet pozitív vagy negatív előjelű is. Ha viszont figyelembe vesszük a vidéki környezetet, igazából az számít, hogy milyen szimbolikus értéke van egy házasságnak a rokonság keretében, mivel ez az érték kiterjed a teljes rokonságra. Ennek a képletnek megfelelően új családi kötelek alakulnak ki a két házastárs között, a leszármazottaik családjai és a keresztszülők között, amelyeket gyakran *konvencionális rokonságnak*¹⁵ neveznek, habár a hagyományos társadalomban az ilyen típusú kötelekekből születő rokonságot *szellemi rokonságnak* tekintették.¹⁶ Ez a megnevezés onnét származik, hogy a hagyományos társadalmakban a keresztszülők komoly szerepet játszottak a házások életében, vagyis irányították a fiatal párt, segítették őket esetleges krízishelyzetben, mondjuk, ha az együttéléshez való adaptálódás nem történt zökkenőmentesen, illetve vezetőik voltak az igaz úton és a keresztény hit útján. Tulajdonképpen úgy tűnik, hogy a rituális támogatás intézménye nagyon messzire nyúlik vissza az időben, és komolyan hozzájárult a család intézményes létének kohéziójához. Gyakran a rituális támogatás általi rokonságnak nagyobb ereje volt, mint a konszangvinitásnak.¹⁷ Ez a típusú rokonság konzervatív jellegű volt, hiszen a fiú (általában, de adott esetben a leány is) át kellett vegye az apja helyét. Ilyen helyzetek új típusú kötelezettségekhez és felelősségvállalásokhoz vezettek, melyek mind a reciprocitás elvén alapultak, vagyis azon a kötelezettségen, hogy az egyén *ajándékot adjon, kapjon és viszonzozzon*, ahogy Mauss írja 1925-ben, amikor is megalkotta az *ajándék elvének* elméletét.¹⁸

A jelenkori román társadalomban a legillusztratívabb kontextusok, amelyekben ez az elv alkalmazásra és megerősítésre kerül, a családi látogatások alkalmi. A látogatások különféle alkalmakhoz fűződnek, különösen az emberi élet fordulópontjainak rítusaihoz (lakodalmak, keresztelők, temetések stb.), és nagymértékben hozzájárulnak a családtagok közötti kapcsolatok fenntartásához. A mai transznacionális családok gyakorlatainak egész sorozata az ilyesfajta kötelezettségek logikáját követi, a szellemi rokonságnak megfelelően strukturálódik, illetve a reciprocitás elvére alapozva jelenítődik meg.

A következőkben jelen tanulmány példákön keresztül mutatja be a román családi gyakorlatok újrastrukturálódását, éspedig öt olyan esettanulmány példáján, amelyek jól mutatják a transznacionális családok sajátos helyzetét. Mind-egyik esetben megragadható a családi látogatások migráció hatására történő átalakulásának egyik sajátossága, ugyanakkor az is, ahogyan e látogatások hozzájárulnak a családi kohézió megépítéséhez és fenntartásához. Az utolsó esettanulmány célja bemutatni a lakodalmak szervezésének különleges helyzetét egy Szatmár megyei faluban, egy olyan településen, amelynek lakosságát nagyrészt transznacionális családok alkotják.

Esettanulmányok

1. Iuliana¹⁹

■ Iuliana 28 éves, Romániában született és nevelkedett, egy kis faluban. A nagy-szebeni katonai középiskolában tanult, majd elvégezte a bukaresti katonai akadémia-t is. Bukarestben telepedett le. Iulianának van egy ikertestvére, egy lány, akivel nagyon szoros kapcsolatot ápol. Tulajdonképpen két egymással szemben levő panellakást vásároltak meg éppen azért, hogy közel maradjanak egymáshoz. Van egy másik lánytestvére is, aki – akárcsak az ikertestvér, a szülei és a jö-vendőbeli férje – Romániában él. Iuliana nem első ízben tapasztalja meg a mig-ráció életformáját, mivel már korábban is eltöltött egy évet a Csehországban. Amikor találkoztam vele Belgiumban, már hat hónapja elhagyta Romániát. Szá-mára ez a típusú lét egy igazi kihívást jelent, illetve egy nagyon pontosan meg-szervezett programot. Ez év novemberében lesz az esküvője, utána pedig le sze-retne telepedni egy bizonyos helyen. Elmondása szerint az ideje és a hazaláto-gatásai nagyon is be vannak táblázva, meg vannak tervezve. Azt állítja, hogy még akkor is távol lenne családja egy részétől, ha Romániában élne, hiszen ők Erdélyben élnek, számottevő távolságra Bukaresttől. Alapjában véve a kommu-nikáció a kulcsfaktor a családi kohézió fenntartásában, manapság pedig külön-féle eszközök is megkönnyítik ezt, például a Skype, WhatsApp, Viber stb. De ugyancsak ő beszél az interjúk alatt arról, hogy a saját párkapcsolatában mennyire fontosak a közös élmények.

„Eljöttek [szülei és testvérei] ide [Belgiumba], és ültek egy hetet, majd most nyáron megint jönnek. [...] Mindent eltervezek a legkisebb részletig, hogy tud-junk találkozni, hogy lássuk egymást, és ugyancsak eljönnek majd Bukarestbe is, amikor tudják, hogy ott leszek.”

„Igen, hétközben általában Skype-on tartjuk a kapcsolatot, természetesen, il-letve ott a WhatsApp, a Viber, azok a médiák, amelyek mindenkinek elérhetők manapság, habár sokszor fárasztó, kimerítő dolog tudni azt, hogy csak Skype-on tudsz beszélni azokkal, akik oly kedvesek neked. Néha jön, hogy zárd le, és sose indítsd újra! [nevet] És még inkább szívszorító érzés, nem drasztikus ér-telemben véve, hanem érzelmileg, mert ott a kötelék a szüleiddel és a csalá-doddal, akik nem Bukarestben élnek, tehát nincs esélyed túl gyakran látni őket. Bukarest és Erdély között a távolság... hát nem kicsi! [nevet]”²⁰

„Éppen ma beszélgettem néhány kollégámmal, magyaráztam nekik, hogy né-ha két különböző életem van: az egyik hétfőtől péntekig, a másik péntektől va-sárnap estig vagy hétfő reggelig, mivel teljesen környezetet váltok, váltogatom az embereket, váltogatom azokat az élettörténeteket, amelyeket különböző em-berekkel osztok meg, és ugyancsak váltogatom a tapasztalataimat, mivel annyira más környezetről beszélünk! Ott van a háttér, a környezet, amit ma-gad mögött hagytál, amihez oly sokáig hozzá voltál szokva, és itt van egy új környezet, amit te építettél fel magadnak. Ezért is szeretném annyira, hogy ő is eljöjjön ide, mert nem szeretnék magamban egy olyan környezetet felépíte-ni, ami annyira különbözik az ottani életünktől. Anélkül, hogy rájönnél, elkez-desz építgetni, elkezdesz magad köré gyűjteni olyan embereket, akiket csak te ismersz, és sosem fogod megismerni őket párként.”

2. Raul és Carla

■ Raul (34 éves) és Carla (32 éves) az a pár, akikhez a legközelebb kerültem a belgiumi terepmunkám alatt, ugyancsak ők biztosították a szállásomat, így alkalmam lett résztvevő megfigyelést is végezni. Raul tíz évvel ezelőtt költözött ki Belgiumba. Rá pár évre az akkori barátnője, most már a felesége, Carla is utánajött. Mindketten az IT szektorban dolgoznak, ami azzal járt, hogy könnyebben kaptak munkát, és könnyebben illeszkedtek be egy új világba. Igazából mindketten kiemelkedő képességeik miatt jöttek Belgiumba, mindketten egy nemzetközi vállalatnál dolgoznak. Habár nagyon jól látják a kiköltözötték életének előnyeit és hátrányait, Raul és felesége úgy tervezi, hogy Belgiumban marad. Gyakran utaznak haza Romániába, kéthavonta, ebben az évben pedig vásároltak egy panellakást is Brassóban, abban a városban, ahonnét mindketten kiköltöztek. A látogatások alatt a programjuk nagyjából ugyanazon variánsok alapján strukturálódik: meglátogatni a tágabb családot, találkozni az otthon maradt barátokkal, részt venni lakodalmakon, keresztelőkön, temetéseken. 2014-ben született meg a kislányuk, ekkor már megváltozott a hazautazások gyakorisága, viszont kitolódott az itthon töltött idő. Igazából a polgári esküvőt, a lakodalmukat és a kislányuk keresztelőjét is Romániában tartották meg, és nagyon is időben megtervezték ezeket. A család és a barátok látogatása, a találkozások jelentik mindig is a hazautazásuk lényegét, de ugyanez igaz a belgiumi visszaútra is. Ezeknek a látogatásoknak az alkalmával, illetve a különböző eseményeken való részvételek alkalmával mindig sor kerül ajándékcserére, az egyszerű könyvektől, ruháktól, parfümöktől egészen a lekvárokig, savanyúságokig, szilvapálinkáig vagy házi szalonnáig.

„De valahogy mindig igyekszünk kapcsolatban maradni velük [az otthoniakkal], mailen, telefonon valamivel ritkábban sajnos, és persze ahányszor csak hazamegyünk Romániába, találkozunk a közeli barátainkkal. És ők mindig várnak, a barátaink, mindig örvendenek, ha látnak.” (Carla)

„Sokat gondolkodom ezen, mivel néha elég nehéz megfosztani a nagyszüleit mindezeketől a lehetőségektől, a látogatásoktól, amelyek jók a maguk módján, de nem elégségesek. Nyilvánvaló, hogy ők többre vágyanak, és én magam is eszerint gondolom, mert a munka is nagyon fontos, de ugyanakkor a család is nagyon fontos... A mi családunk is egyre öregebb, mondhatni, és azért ezt is szem előtt kell tartani.” (Raul)

„Igen, de ugyanakkor, amikor sikerül hazautazni, akkor többet ülünk. És talán, összességében nézve, lehet, hogy ugyanannyi napot töltünk Romániában, mint amennyit azelőtt szoktunk.” (Carla)

[De Romániából milyen gyakran jönnek hozzátok látogatóba?]

„Á, amióta megszületett a gyerek, azóta egyre gyakrabban. Előtte csupán egyszer jött az ő családja, meg egyszer az én családom, de utána... kicsit változtattuk a családjainkat, és úgy gondolom, hogy négy- vagy öthavonta jönnek látogatóba a szüleink.” (Carla)

3. Maria

■ Maria 56 éves, egy Suceava megyei kis faluban született és nevelkedett. Három lánya van, mindhárman jártak külföldön, le is telepedtek ott, és egyikük sem tervezi azt, hogy visszaköltözne Romániába. Két lánya Európában él (Olaszországban, illetve Németországban), a harmadik pedig az Egyesült Államokban. Annak ellenére, hogy minden egyes alkalommal szóba hozza mindegyik leányát, és örvend annak, hogy sikeresen beilleszkedtek, letelepedtek az „idegenek között”, a beszélgetéseink alatt ismételten visszatér ahhoz, hogy mennyire távol vannak. Igyekezett kordában tartani érzelmeit az interjúk alatt, de ez alig sikerült neki. Családjának élete összefonódik a három lány látogatásaival, habár úgy tűnik, hogy egyre ritkábban látogatják meg őt. A lányok látogatásait kiváltották a szülők látogatásai, akik felváltva látogatják meg a három leányt saját országukban. A család élete e látogatások köré szerveződik, amelyeket egész évben epekedve várnak.

„Hát most ő [a legidősebb lány] már kétszer volt itthon, iratokat csináltatott magának, hogy bármikor jöhessen és mehessen, amikor kedve tartja. És... nem könnyű neki hazajönni és velünk lenni, mert egy másik életformához van szokva, és... nem is tudom. Mert hát ők mind jártak iskolába, és itt is kaphatnának munkát maguknak, de már hozzászoktak egy másik élethez. Nehéz nekik visszajönni. Hát... azt szoktam mondani, hogy »Mi lesz velünk, ha megöregszünk?« »Hát akkor jöhettek hozzánk, ideköltözhetek hozzánk!« Azt szoktam mondani nekik, hogyan is mehetnék, hogyan is hagyhatnám itt az otthonomat... »Veszünk nektek is egy házat itt, mert mi már nem jöhetünk vissza.«

Voltunk Olaszországban... Amerikában még nem voltunk, de megyünk jövő évben. Voltunk a kisebbik lányunknál, aki az Európai Tanácsnál dolgozott, voltunk már kétszer vagy háromszor Olaszországban, hogy meglátogassuk őt... most tavasszal elutaztunk Németországba is, hogy lássuk a lányunkat, aki Frankfurtban dolgozik. Voltunk ott, meglátogattuk, de mégis... úgy élünk, hogy vágyakozunk a gyerekeink után, mert ez már csak így van... Hát a miénk, de nem a mi tulajdonunk, tehát már egy ideje, ahogy szokás mondani, mindegyik a maga útját járja.

Persze, látjuk őket [Skype-on], és örvendünk annak, hogy tudjuk, hogy jól vannak... igen. Már megszoktuk, mert annyi éve már, és hozzá kellett szoknunk, de – ahogy szokás mondani – ahogy telik az idő, egyre öregszünk, és egyre érzékenyebbek vagyunk. Amíg fiatal vagy, addig nem vagy annyira érzékeny...”

4. Gabriel és Ana

■ Gabriel 70 éves, Ana pedig 67. Három gyermekük van. Egy Szilágy megyei kis faluban születtek, és ott is élték le egész életüket, egy olyan régióban, amelyet alacsony fejlettségi szint jellemez. Ez azzal járt, hogy a többi megyéhez képest valamelyest megkésve indult el innét a migráció folyamata, de a jelen pillanatban szinte minden házból egy vagy több személy külföldön tartózkodik. Az ő esetük még sajátosabb, hiszen mindhárom gyermekük külföldre ment, és csak egyikük jött vissza, és kezdett el egy kisebb, gépkocsikra specializálódott vállalkozást. A két másik gyermek, egy férfi és egy nő, Amerikában telepedett le. En-

nek megfelelően a látogatások egy jól meghatározott időbeosztás szerint zajlanak, az időtartamuk viszont hosszabb. Ez nem gond, mivel a szülők már nyugdíjasok, és az egészségügyi állapotuk is megfelelő. A gyermekeik elköltözése azal járt, hogy egy csomó olyan tapasztalatban van részük, amely egyedülinek tekinthető az életükben. Első látogatásuk a két Amerikában élő gyermekükhöz egyúttal az első repülőutat is jelentette számukra, illetve ez volt az első alkalom, amikor átlépték az ország határát, ami elég gyakori olyan szülők esetében, akik otthon maradtak, miközben gyermekeik külföldre költöztek. Habár Romániában sok szó esik az idősekről, akiket hátrahagytak a gyermekeik, miközben külföldre mentek munkát vállalni, az ő esetükben, mint ahogy a legtöbb olyan esetben, amivel a kutatásom során találkoztam, éppenséggel egy különböző forgatókönyv körvonalazódik, tehát nem az idősek elhagyásáról van szó, hanem az idősek feléledéséről, újjászületéséről, éppenséggel az ilyesfajta tapasztalatoknak köszönhetően. Gyakran, a gyermekeik unszolására, valamint annak a váagnak köszönhetően, hogy gyakrabban lássák őket, és több időt töltsenek velük, az olyan szülők, mint Gabriel és Ana (akik életük nagy részét egy olyan kommunista rendszer alatt éltek le, amely szinte kivétel nélkül megtiltotta a határ átlépését) sokkal nyitottabbak az ilyesfajta új tapasztalatokra, amelyeknek másként nem igazán lenne helye az életükben. Manapság legtöbb szabadidejüket azzal töltik, hogy meglátogatják gyermekeiket. Mivel az amerikai látogatások eléggé hosszú időt vesznek igénybe, egészen az elmúlt egy-két évig Gabriel gyakorta kapott munkát is arra az időre, amíg a gyermekeiknél voltak, hiszen nehezen fogadta el, hogy tétlenségben teljenek napjai.

A transznacionális családok esetében eléggé gyakori az, hogy ugyanabban a házban élnek – emeli ki Baldassar, Baldock és Wilding.²¹ Ez az idő, amit együtt töltenek egyik gyermekük házában, sorra, egyenként mindegyiknél, jó lehetőség arra, hogy bepótolják azt az időt, amióta nem látták egymást. Továbbá az, hogy egy fedél alatt élnek a gyermekekkel, a közelség, az együttlét érzését biztosítja, akárcsak azokban az időkben, amikor az utóbbiak még fiatalok voltak, és szüleikkel együtt éltek. Ezek a külföldi utazások azt is lehetővé teszik számukra, hogy saját véleményét alkossanak arról, hogyan is élük életüket a gyermekek, hogy saját szemükkel láthassák létezésüknek összetett kontextusait – a szomszédokat, a barátokat, a munkahelyet stb. –, ahogy megállapítja ugyancsak Baldassar, Baldock és Wilding,²² mivel ahogy a mondás is állítja: „hiszem, ha látom”. Ugyanakkor a látogatások alatt Gabrielre és feleségére hárul az a feladat, hogy unokáikkal gyakorolják a román nyelvet, mert ebben az esetben ugyan az unokák tudnak románul, de a nyelvtudásuk jóval az anyanyelvi szint alatt marad, ahogy meg is jegyezte Gabriel egyik beszélgetésünk alkalmával. Így hát a látogatások olyan alkalmak, amikor a mindennapi tapasztalatokat együtt éli meg az egész család.

„Amikor ott voltam, vigyáztam a gyerekekre, főztem, takarítottam. Akkor is voltam, amikor a nagyobbik kicsi volt, meg amikor a kislány megszületett. Vigyáznom kellett arra, hogy a gyerekek ne üssék egymást, mert a nagyobbik nem szerette a kisebbiket, féltékeny volt rá. És minden olyasmit szoktam főzni, amit itthon is főztem, Romániában. A leányom szokta mondani, hogy anya, már akkor tudtam, hogy palacsintát csinálsz, amikor betértem az utcánkba, mert sehonnan máshonnan nem jöhetett ez az illat.” (Ana, Gabriel felesége)

„Amikor ott vagyunk náluk, vagy ők vannak itt, mindig együtt vagyunk. Minden egyes alkalommal, amikor meglátogatjuk őket, eljárogatunk mindenfelé kirándulni. Még New Yorkban is voltunk.” (Gabriel)

„A lány [az unokahúg] még mindig tud románul, de Luca [az unoka], a lányunk fia, az nem. Mi románul beszélünk velük, ők egymás között viszont angolul. De a fiunk gyermeke, aki öt éves volt, amikor elmentek, tudott románul beszélni. Amikor viszont először jöttek vissza látogatóba, már nem tudott románul. Nagypapa, kérdezte, hogy mondják az ablaknak? Úgy, hogy »fereastră«.” (Gabriel)

5. Lakodalmak

■ Egy kis Szatmár megyei falunak, amelynek teljes lakossága körülbelül 400 fő, legtöbbjük 60 év fölötti, van egy ezerszemélyes, fűthető lakodalmi sátra. A legnyilvánvalóbb kérdés a következő: minek? Azért, mert minden évben, augusztus 15. és szeptember 15. között, naponta szerveznek lakodalmakat ezen a helyszínen. Azok, akik külföldön vállaltak munkát, hazatérnek, és megszervezik a lakodalmukat ebben a periódusban, ami az egyedüli olyan periódus, amikor szabadságon vannak, illetve amikor a lakodalmazás is meg van engedve, hiszen az ortodox naptár szerint nincs böjti időszak. A román társadalomban egy családtagnak az esküvőjén részt venni olyan kötelezettség, ami alól senki sem vonhatja ki magát. Amikor részt veszünk egy lakodalomban, akkor egy újabb kötelezettség születik azokra nézve, akiknek a lakodalma van, vagyis ők is ott lesznek a mi lakodalmunkon, vagy a gyermekeink, esetleg unokáink lakodalmán. Ez a kötelezettség nemcsak a vérrokonságot érinti, hanem a tágabb rokonságot, a szomszédokat, iskolatársakat, barátokat. A kötelezettséget magát megpecsételi a pénzes boríték (legtöbbször nem is kis összeg), amelyet *lakodalmi ajándéknak* hívnak. Végül is ami a helyi szinten történik egyes közösségekben, az nem más, mint a lakodalmas viselkedésmód változásának jelensége, mivel az emberek naponta ülnek lakodalmat augusztus 15. és szeptember 15. között.²³ És ami a román közösségekben ezeken a lakodalmakon történik, az egyszersmind a migráció által megszerzett jólétnek és (legtöbbször anyagi) tőkének a fitogtatása. Mégis, ezeknek az eseményeknek az elsődleges funkciója továbbra is a családi és vérrokoni kötelékek ápolása, megerősítése.

Végső megállapítások

■ Vannak olyan fontos pillanatok egy család életében, amelyeket semmilyen külföldön élő személy ki nem hagyyna, még csak el sem tudja képzelni, hogy kihagyhatná. A román társadalomban a családi látogatások mindig is olyan eseményteli pillanatok voltak, és továbbra is azok maradnak, amelyek képesek összehozni a családot.

A hagyományos társadalomban a rokonsági kötelékek megőrzése egy sor kötelezettséget és felelősséget jelentett, amelyek legtöbbször egyik generációról a másikra öröklődtek anélkül, hogy valaki valaha is megkérdőjelezte volna jogosságukat. Ezek kommunikációs csatornát képeztek és tartottak fenn a család tagjai között. A transznacionális családok tagjai felhasználták ezeket a tradicionális struktúrákat, összekötötték új formákkal is annak érdekében, hogy a családi gyakorlatok alkalmazkodjanak a transznacionális lét sajátosságaihoz. Ebben a

kontextusban úgy gondolom, hogy az egyik legfontosabb aspektus a családi kohézió megőrzésében nem más, mint a rendszeres családi látogatások, amikor is a transznacionális családok tagjai felkeresik egymást. A hagyományos román társadalomban a látogatások inkább a vallási ünnepekhez és a vasárnaphoz kötődtek. A helyi kutatók feljegyezték ennek az időnek a különleges dinamikáját a tradicionális társadalomban: létezett a mindennapi, profán idő, illetve a szent, megszentelt idő.²⁴ Ezt a sajátos ritmust a hagyományos társadalmakra jellemző dinamika írta elő, amelyet ugyanakkor megkönnyített az is, hogy a családtagok nagy része egy jól körülhatárolt térben élt együtt (egy házban, egy faluban, egy városban), fizikai közelségben és mindenképpen egy adott földrajzi térben. Az a tény, hogy manapság egy család tagjai szétszórva élnek különböző országokban, átalakította a legfontosabb családi gyakorlatok ritmusát és forgatókönyvét, valamint a családi látogatásokat és az élet nagy fordulópontjai eseményeinek megszervezését is (lakodalom, keresztelő). Mindemellett ha odafigyelünk a beszélgetőtársaink hangjára, akkor észrevesszük, hogy ez nem azt jelenti, hogy ezek a látogatások bármit is veszítettek volna a fontosságukból, az értékükből. Épp ellenkezőleg, legtöbb esetben nagyobb intenzitással bírnak, mivel ezek a látogatások olyan alkalmak, amelyek esetében az idő besűrűsödéséről beszélhetünk, hiszen az emberek próbálják bepótolni mindazt az időt, amit addig külön töltöttek el, ahogyan már megállapította Baldassar, Baldock és Wilding is.²⁵ Gyakran megessik, hogy e körülmény hatására nagyobb nyitottsággal fordulnak egymáshoz, avagy közelebb kerülnek egymáshoz.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül az új kommunikációs technológiák megjelenését és globális elterjedését ezeknek a családoknak a mindennapi életében, amelyek segítségével a családi gyakorlatok új terei teremtődtek meg. Amikor egy család tagjai nem tudják látogatni egymást (anyagi okokból, szabadidő hiánya miatt stb.), akkor azok, akik egy másik országban vannak, megpróbálnak jelen lenni legalább a virtuális térben. Beszélgetőtársaim közül többen is elmesélték, hogyan töltötték el családi ünnepeiket és ünnepi étkezéseiket úgy, hogy élőben közvetítették azt egymás felé, hiszen az internet segítségével újfajta látogatások alakulnak ki, a „virtuális látogatások”. Ezek segítségével egy olyan családtag is részt vehet az otthon maradt család fontos eseményein, aki fizikailag távol van, ezáltal pedig hozzájárulhat a családi kohézió megőrzéséhez olyan esetben is, amikor nem tudnak utazni.²⁶ Gyakran előfordul, hogy családi látogatások alkalmával az ugyanabban a házban eltöltött idő ismét közel hozza egymáshoz az embereket, ami más esetben nem történne meg a család tagjaival, tehát ezt az állapotot éppenséggel maga a migráció körülményei idézik elő. Ugyanakkor a külföldön élő fiatal generáció a mozgatórugója lehet szülei, illetve a tágabb család tagjai különféle cselekvéseinek, amelyekre más körülmények között nem kerülhetne sor. Egy ilyen példa lenne azoknak a Moldovai Köztársaságban élő románoknak az esete, akiknek a gyermekei külföldön élnek, és kérelmezik a román állampolgárság felvételét éppen azért, mert EU-s állam polgáraitként jóval könnyebben tudnak utazni szerte Európában.²⁷

Maguk a látogatások olyan gyakorlatokká válnak, amelyek feszültséget keltenek a transznacionális családok tagjai között, mivel gyakran kötelezettségeknek tekintik ezeket, amelyek hozzájárulnak bizonyos kapcsolatok fenntartásához.²⁸ Viszont ez a gyakorlat nem újdonság a családban. Ahogy már említettem, a román etnológusok jelezték a rituális látogatások fontosságát, amelyek szerintük hozzájárulnak a rokonságon belüli kohézió megőrzéséhez. Ami a migráció kon-

textusában történt, nem más, mint nagyjából ezeknek a látogatásoknak az átfo-galmazása, illetve a családi élet központjába való visszahelyezése, hiszen a transznacionális családok élete nagyrészt ezek köré szerveződik.

Soha nem volt ennyire nyilvánvaló a román társadalom történetében, hogy a rituális körülmények között – születés, keresztelő, lakodalom stb. – zajló ajándékcseré, amely amúgy nemcsak rituális keretek közé tehető, biztosította az idők folyamán a családi kohéziót, a családtagok közötti fizikai távolságok elle-nére is.

Nem utolsósorban a migráció megkövetelte a családi kapcsolatok egyfajta változékonyságát.²⁹ Ezeket a kötelékeket a családtagok közötti kapcsolatok tart-ják fenn, az utóbbiak pedig látogatások, kommunikáció és találkozások által alakulnak ki. Korábban az íratlan szabályok és a genealógia határozta meg a családtagok kilétét, a családtagok szerepét, azt, hogy ki kerül be vagy ki kerül ki a családi körből. Manapság az számít családtagnak, akinek sikerül kapcsolat-ban maradnia azokkal, akik az országban maradtak, és ez a kapcsolattartás leg-több esetben a látogatások által realizálódik.

Herrera Lima felfigyelt arra,³⁰ hogy szimbolikusan a transznacionális csalá-dok olyan közegek, amelyeknek közvetítésével különböző konvenciók, gyakor-latok és fogyasztási formák terjednek el és olvadnak össze. Ugyanakkor ez a közvetítő erő az, amely által kialakulnak, felélednek és átalakulnak maguk a kultúrák. A jelen tanulmány célja megerősíteni Limának a kijelentését. Romá-nia esetében a transznacionális családok gyakorlatai (újra)rajzolják a család intézményének struktúráját, dimenzióit és mintázatát, állandóan újrafogal-mazva ezeket, ezáltal pedig biztosítják a család túlélését függetlenül bármely körülménytől.

Ilyés Sándor fordítása

■ JEGYZETEK

1. A tanulmány angol nyelvű eredetije a *LUD* folyóiratban jelent meg, a következő bibliográfiai adatokkal: „Are we still a family?” The perspective from Romanian transnational families. *Lud* 103. szám., 2019, 49–65. ISSN: 0076-1435 DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/lud103.2019.03>. A folyóirat online verziója elérhető itt: <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/LUD/issue/view/1764/showToc?fbclid=IwAR0GQFHoRaYTKyOy1-8RvILAdEtBcSPUUhPnv0DDmu471qo9KcdPz-yYuYY>.
2. A terminus első elméleti meghatározásához lásd Gilles Deleuze – Felix Guatarri: *Anti-Cedipus. Capitalism and Schizophrenia*. (Ford. Robert Hurley, Mark Seem, Helen R. Lane). Continuum, London–New York, 2000.
3. A kiemelés is a szerzőtől, David H. J. Morgantól.
4. David H. J. Morgan: *Rethinking Family Practices*. Palgrave MacMillan, London, 2011. 7.
5. Lásd Vintilă Mihăilescu: *Familie, case și migrațiune*. Sinteza 25.12.2015. <http://revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie/> (Utolsó megtekintés: 2019.08.15.).
6. Violetta Parutis: „Home” for Now or „Home” for Good? *East European Migrants’ Experiences of Accommodation in London*. Home Cultures 2011. 8. évf. 3. sz. 271.
7. Ezzel kapcsolatosan lásd még Gail Kligman: *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu’s Romania*. University of California Press, Berkeley, 1998.
8. 1989 előtt az ilyen típusú családok létezését a szocialista állam gyakran próbálta visszaszorítani különféle törvényhozói rendelkezésekkel. Egy példa erre az volt, hogy ha valaki 25 éves korára nem volt házas, akkor többletadót kellett fizetnie.
9. Morgan meglátása szerint a családi gyakorlatok hat alapvető jellemzője a következő: *a megfigyelő és a cselekvő perspektívák összekapcsolása* (mivel a mindennapi életben az emberek ritkán beszélnek arról, hogy mit is jelent a család, egyszerűen megélik, megtapasztalják azt); *a cselekvőképesség* (ugyanis a családtagoknak nem csak statikus szerepe van, ők nem csak egyszerűen apák, anyák, testvérek stb. – ők csinálják a családot); *a mindennapok érzéke* (beleértve a családi élet minden fontos tevékenységét, illetve mindazt, amiről az emberek keveset beszélnek); *a rendszeresség érzéke* (milyen rendszeresen történnek bizonyos tevékenységek, napi, heti, évi rendszerességgel stb.); *a mozgékony, változékonyság képessége* (ahogyan valaki egy család tagja lesz, vagy kikerül a családból, az eléggé rugalmas, ugyanakkor ezek a gyakorlatok, amelyeket a kutatók családi gyakorlatoknak neveznek, ugyanolyan egyszerűséggel lehetnek másfajta gyakorlatok, például gender gyakorlatok); és végül *a történelem és a biográfia összekapcsolása* (másképpen fogalmazva a magánélet és a közélet összekapcsolódása). Morgan: i. m. 5–8.
10. I. m. 10.

11. I. m. 7.
12. Gail Kligman: *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. Editura Polirom, Iași, 1998. 30–33.
13. A neam utalhat valakinek a családjára, de egy lazább kötődésű rokonsági csoportra is, amely a házassági és a vér szerinti rokonsági kapcsolatokon túlmutat.
14. Kligman: i. m.
15. Vasile Scurtu: *Termeii de înrudire în limba română*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Buc., 1966. 239.
16. Henri H. Stahl: *Rudenie spirituală din Nășe, la Drăguș*. Sociologie Românească 1936. 1 évf. 7–9. sz. 25–36.
17. Iulia-Elena Hossu: *Relațiile de înrudire. Căsătoria – atitudini, practici și dinamici / Study of Kinship Relations. Marriage – Attitudes, Practices*. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018.
18. Marcel Mauss: *The Gift* (Selected, annotated, and translated by Jane I. Guyer). HAU, Chicago, 2016.
19. Az adatközlők álnéven szerepelnek, ezáltal biztosítottuk anonimitásukat.
20. Habár Bukarest és a szülővárosa közötti távolság 350 km, mivel Románia még mindig eléggé visszamaradt az infrastruktúra terén (a nagyvárosokat összekötő autópályák hiányoznak), a hazautazás kétszer annyi időbe telne, mint a repülőút Brüsszelbe. Tehát annak ellenére, hogy különböző országokban élnek, az utazás tulajdonképpen mégiscsak könnyebb, mint amilyen az országon belül lenne, ami pedig az anyagi oldalát illeti, a fapados járatok elfogadható árakkal dolgoznak.
21. Loretta Baldassar – Cora Vellekoop Baldock – Raelene Wilding: *Families Caring Across Borders: Migration, Ageing and Transnational Caregiving*. Palgrave MacMillan, New York, 2007, 167–168.
22. I. m. 149.
23. További részleteket a román migránsok lakodalmas szokásainak változásáról, illetve a vidéki közösségekben napi szinten megszervezésre kerülő lakodalmakról lásd Remus Gabriel Anghel: *Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România*. Working Papers. Cluj Napoca: ISPMN Publishing 2008.
24. Mircea Eliade: *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harcourt Brace Jovanovich, London, 1959; Ion Șeuleanu: *Dincoace de sacru, dincolo de profan (studii și eseuri de folclor)*. Tipomur, Târgu Mureș, 1995.
25. Baldassar–Baldock–Wilding: i. m.
26. Iulia-Elena Hossu – Viorela Ducu: *Departa și totuși aproape: fragmente din viața familiilor transnaționale*. Editura Mega, Cluj, 2017.
27. Iulia-Elena Hossu: „Our Westerner”: *The Role of Romanian-naturalized Youth in Reconfiguring Moldavian Transnational Families*. In: Viorela Ducu – Mihaela Nedelcu – Telegdi Csetri Áron (eds.): *Childhood and Parenting in Transnational Settings*. Springer International Publishing, Cham, 2018. 63–82.
28. Baldassar–Baldock–Wilding: i. m. 161–163.
29. Morgan: i. m.
30. Fernando Herrera Lima: „Transnational Families: Institutions of transnational social space”. In: Ludger Pries (ed.) *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century*. Routledge, London, 2001. 91.

KESZTHELYI GYÖRGY

Ne keress

Ha közeledsz,
eltávolodnak a fények,
kora reggel már besötétedik.
Nem tudom, hányadik
csapzott lombozat vagy,
amely eltakarja a holdat,
a napot.

Hullasd le kárhozott
leveleid – ősz van.
Eső zuhog. Ezüst paraván.

Ne kutass –
A galaxis árnyas oldalán
fűtetlen, üres szoba vagyok,
ajtóm nincs, csak a kilincs
kallódik a tornác alatti kertben.
Falaím sincsenek,
az őszi huzat is elkerül,
leminősültem kegyetlenül.

Búcsújárás

Mindig egy síkon, de két felfogásban
sorakoznak a tamáskodások –
vagy-e, vagy nem létezel?

Hézagos, ám felszentelt változatban
járulok eléd, precíz szerkezet,
lekörmölöm ezt a jelentést is,
szülőfalvakat strázsáló
pléhkrisztus uraim!

Átbaktatok a szélességeken
a Dnyesztertől akár a Limpopóig
és föld-szülte tenyerembe gyűjtöm
a lábboltozatról csöpögő
rőtbarna emlékezést.

Tudja mit? Mégis megpróbálhatom.
Láthatja benne a nyilvános protokollt,
ne haragudjon. Ez csak egyszer vagyok
kétévente talán. Kegyedért átöltözöm.
Felismer-e az új öltönyömben? Mert más
ez az óra. Senkié. Nem megyek a tóra,
csónakom nincs, a hold is elrejtőzött.

Tudja mit? Én mégis végigjászom ezt.
Nem érdekelnek sem nevek, sem lakhelyek.
Keze mindenképpen, akár egy életrajz,
elárul mindent. Az ütőér beszél.
Nálam más az ösztön, több a végveszély,
téli fagyokban meztelenül járok,
most ott látom mégis... de gyönyörű lehet...

Tudja hát, mit teszek kóborlás közben?
Kitépem az időt az ajándécsomagból,
kaptárt építek drótból, lombból fészket,
mielőtt visszatérek tákolt otthonomba.
Mielőtt újra megsebzem magam
megérezem úgyis, ha éppen erre jár.
Hangját eltettem. Lepréseltem... talán megért.

DEMETER CSANÁD

MAGYAR IRREDENTIZMUS A ROMÁN CSENDŐRSÉGI JELENTÉSEK BEN (1945)

■ 1944. augusztus végére a szovjet és román csapatok átlépték Észak-Erdély keleti határát, és sorra „szabadították fel” a német és magyar uralom alatt álló településeket. A román „kiugrás” váratlanul érte Észak-Erdélyt és Székelyföldet, annak ellenére, hogy már voltak kósza hírek az átállásról. A magyar hatóságok elrendelték a veszélyeztetett polgári és katonai adminisztráció kitelepítését (főleg Háromszék, Csík és Maros-Torda vármegyékből), de velük együtt nagyon sok köztisztviselő, pap, tanító is elhagyta a szülőföldjét.¹ A helyükbe megjelenő szovjet–román csapatok a fegyverszüneti szerződés 17. pontja alapján igyekeztek visszaállítani az egykori román közigazgatást.²

A polgári adminisztráció újjászervezésének irányítására megalakult a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatását Irányító Kormánybiztosság Kolozsvár székhellyel, amely rendeleteket hozhatott, és végrehajtotta a köztisztviselők kihelyezését és kinevezését. Mivel az átszervezés nem ment zökkenőmentesen, október 25-én minisztertanácsi határozattal ideiglenes katonai közigazgatást vezettek be Észak-Erdélyben.

A román csendőrség és más félkatonai alakulatok (Maniu-gárda) ez idő alatt visszaélve hatalmukkal Székelyföldön sok emberi életet kioltottak.³ Ennek következményeként, valamint az aktuális politikai érdekeiből kiindulva a szovjetek 1944 novembere és 1945 márciusa között kiutasították a román közigazgatást Észak-Erdélyből, amely így szovjet ellenőrzés alatt álló, önálló igazgatású területként működhetett.⁴

Petru Groza⁵ 1945. március 6-án, szovjet nyomásra történő kormányfői kinevezését követően Sztálin visszaadta Észak-Erdélyt Romániának.⁶ A román közigazgatás újbóli visszatéréseivel lassan normalizálódott a politikai helyzet, viszont az 1947-es párizsi békeszerződésig továbbra is bizonytalan volt Észak-Erdély kérdése. Az új kormány létrejöttével megerősödtek a baloldali pártok és szervezetek, hiszen minden jelentősebb pozícióban ott voltak a kommunisták, és számuk egyre nőtt. 1946-ban választási csalás révén az RKP megnyerte a választásokat és ettől kezdve elkezdődhetett a sztálini szocializmus kiépítése.

Csendőrségi jelentések

■ A Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatalában fellelhetők a román csendőrség 1945–1949 közötti iratai, amelyek segítségével az alábbiakban igyekszünk általános képet nyújtani arról, miként látták az ide vezényelt csendőrök az abszolút magyar többségű Udvarhely megyét a háború után. A hangulatjelentések mellett az egyik legérdekesebb dokumentumgyűjteményt a helyi magyar lakosság irredentizmusáról⁷ szóló titkos beszámolók képezik. Ezekből válogattunk néhányat, amelyeket a jobb átláthatóság miatt igyekeztünk több kategóriába sorolni.

Irredenta személyek

■ 1. Jelentés, 1945. szeptember, Székelyszenterzsébet

A helyi csendőrség jelentése szerint Orosz Károly nagybirtokos, az Udvarhely megyéhez tartozó Székelyszenterzsébet községben tartózkodik házi fogságban. A megfigyelő szerint túlzott magyar érzelműsége miatt elképzelhető az együttműködése a magyar titkosszolgálatokkal, amit eddig nem sikerült bizonyítani, így nem vonható felelősségre. A magyar értelmiségiekkel ápolt további jó viszonya viszont arra enged következtetni, hogy ma sem közömbös a magyar érdekek iránt.

Az őrs parancsnoka felsorolta a földbirtokos ellen felhozott vádakokat:

- 1939. augusztus 12-én Székelyszenterzsébetről Kolozsvárra utazott, ahol az erdélyi magyar települések előljáróival és a magyar konzullal találkozott. Feltételezhető, hogy itt utasításokat kapott Székelyszenterzsébet és környékén élő szászok és magyarok mozgósítására. Utazását igyekezett más tevékenységekkel leplezni.

- Ugyancsak 1939-ben beiratkozott a Nemzeti Újjászületési Front Magyar Alosztályába (Frontul Renașterei Naționale Secția minoritări maghiare), hogy palástolja kétes tevékenységét, és gyanú nélkül látogathassa a közeli településeket.

- 1940. október 4-én arra biztatta a helyi lakosokat, hogy tiltakozzanak a román adminisztráció ellen, és kérjék Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását. Ezt a helyiek kifecsegték.

- 1941-ben, mint a Magyar Mezőgazdasági Kamara megbízottja gyakran utazott Nagyenyedre, ahol a Romániában lévő magyar települések vezetőivel találkozott. A valóságban úgy véljük, azzal a céllal utazgatott, hogy információt szerezzen a romániai magyar kisebbség helyzetéről.

- 1942. október 13-án sikerült állandó érvényű jegyet szereznie a brassói magyar konzulátus révén a CFR⁸ járataira.

- 1943 szeptemberétől a postai küldeményeket egyenesen a lakóhelyére kézbesítették, feltehetőleg az ellenőrzések elkerülése végett.

- 1944 szeptemberétől az érvényes rendelkezések alapján nem hagyta el lakóhelyét, és nem végzett semmilyen gyanús tevékenységet, azon kívül, hogy rendszeresen látogatják a magyar értelmiségiek és helyi előljárók.

A jelentés végén az őrsparancsnok megjegyzi, hogy Orosz Károly házi őrizete helyes döntés volt, és továbbra is javasolt, ameddig tisztázódik a politikai helyzet.⁹

2. Jelentés, 1945. augusztus 10, Vargyas

A vargyasi csendőrőrs Molnár Béla bibarcfalvi református lelkész megfigyeléséről tudósít, akit románellenességgel vádolnak. A csendőrség szerint a lelkész a magyar megszállás alatt arra kényszerítette a román nemzetiségű Ion Bertalant, hogy hagyja el ortodox vallását, és térjen át a református hitre. Bertalan eleinte ellenállt, de a magyar hatóságok szabadságvesztésre ítélték Székelyudvarhelyen, majd Marosvásárhelyen. A parancsnok megjegyzi, hogy a román nemzetiségűek erőszakos magyarosításában a református lelkész mellett Szabó József és Nagy István helyi lakosok jeleskedtek, akik jelenleg Bibarcfalván élnek, egyikük nyugdíjas, másikuk kereskedő.¹⁰

3. Jelentés, 1945. július 23, Székelyudvarhely

Marcu Marin megyei csendőrpáncsnok ismertette a román kormány csendőrségre vonatkozó határozatát, amely szerint visszahelyezik a régi alakulatokat Észak-Erdélybe. Az Udvarhely megyeiek nem fogadták lelkesen a román karhatalom újbóli megjelenését. Agyagfalván 1945. június 24-én a helyi szakszervezeti vezetők és az MNSZ¹¹ képviselői gyűlést tartottak Hegyi Zsigmond elnök vezetésével. A résztvevők közül megemlíthetők: Pál Lajos, Ferenc József, Gecse Géza, Pálhegyi János, Bálint István, Derzsi János, Ferenc László helyi képviselők. A megbeszélésen a fent említettek kijelentették, hogy Észak-Erdélybe, a legújabb hírek

ellenére, nem tér vissza a román csendőrség, hanem ellenkezőleg a román köztisztviselőket is ki fogják vonni a térségből. Ezt azzal indokolták, hogy Udvarhely megyébe abszolút többségben magyarok laknak, ezért a magyar kormány biztosítani fogja a magyar közigazgatást. Sérelemként felhozták, hogy a magyar lakta területek Észak-Erdélyben kevesebb élelmiszer- és állattámogatásban részesültek, mivel nem harcoltak a román hadseregben. A parancsnok szerint ezekről jegyzőkönyv készült, így bizonyíthatók az irredenta megnyilvánulások.¹²

4. Jelentés, 1945. szeptember 22, Székelykeresztúr

Păduraru Mihai, a I. Gh. Duca-i (Székelykeresztúr) csendőrség parancsnoka informálja feletteseit, hogy a székelyderzsi polgármester, Orbán Géza sovíniszta, mivel nem hajlandó semmilyen kapcsolatot tartani a román csendőrséggel.¹³

Jelentését pontokban összegzi:

– Elrejtőzik, mikor a csendőrök a faluba érkeznek, hogy ne kelljen kommunikálnia velük.

– Ha mégis találkoznak, nem működik együtt a csendőrséggel.

– Minden eszközzel szabotálja a csendőrség ellátását.

– Arra biztatja a község lakóit, hogy ne álljanak szóba a csendőrökkel, ne szolgáltassanak semmilyen információt számukra.

– A hivatalnokoknak és az öröknek megtiltotta az érintkezést a rendvédelmi szerv képviselőivel, ennek hatására szept. 16-án a csendőröknek alig sikerült pénzért szekeret kapniuk, hogy elszállíthassák Székelyderzsről a lakosság által beszolgáltatott babot. A fuvarost útközben a polgármester megállította, azzal az indokkal, hogy neki van szüksége a szekérré, ezáltal is bojkottálta a csendőrök tevékenységét.

– A legpimaszabb tette mégis az volt, hogy a román csendőrség 1944 őszén való kivonulásakor kidoboltatta, senki se merje élelmiszer-ellátásban részesíteni az elvonulókat.

Továbbra is gyűjtjük a bizonyítékokat a polgármester ellen, jegyzi meg a parancsnok.¹⁴

Románellenesség

■ 1. Jelentés, 1945. január 31. a Szébeni Csendőrfelügyelőségtől Udvarhely-Földvár Csendőrparancsnokságának

Dumitrescu Gheorghe alhadnagy átirata pontosításokat kér az Udvarhely megyéből Földvárra kivonuló csendőrparancsnokságtól Udvarhely megye közhangulatáról és az ott folyó irredenta megnyilvánulásokról.

Kiemeli, hogy értesüléseik szerint a jelenlegi Udvarhely megyei alprefektus, Domokos Dénes Székelyzsomborra menve 1945. január 24-én román zászlót látott kifüggesztve, amelyet azonnal eltávolíttatott kijelentve: „Ez a zászló sosem fog lobogni Észak-Erdély földjén.”

Székelyudvarhely városában és I. Gh. Duca községben¹⁵ a magyar lakosság elhárította, hogy soha nem engedik a románokat erre a földre, a jelszavuk: „Ide soha!”

A hírsztelések szerint, habár több magyar lakost orosz munkatáborba vittek, a településeken bizakodóak, hiszen egyre nő a kommunisták száma.

A szakszervezetek naponta gyűléseket tartanak, de nem a szakmáról beszélnek, hanem Észak-Erdélyről, ami szerintük végérvényesen visszakerül Magyarországhoz, vagy rosszabb esetben önálló országgá válik.

A helyi vezetők kioktatják az embereket, hogy amennyiben visszatér a román közigazgatás, készüljenek fel rá: rejtsek el javaikat, menekítsék Magyarországra a tulajdonuk egy részét, tüntessék el a terhelő bizonyítékokat.

A frontról hazatérő magyar katonák, akik a szovjet–román hadsereg ellen harcoltak, kommunista szimpatizánsnak állítják be magukat, és éltetik az új rendszert, hogy megússzák a munkatáborokat.

Az alhadnagy szerint ezek az adatok elég pontosak, de megkéri az illetékes parancsnokságot, hogy igyekezzen ellenőrizni az információk hitelességét.¹⁶

2. Jelentés, 1945. szeptember 13, Székelyudvarhely

Marcu Marin parancsnok tájékoztatása szerint Varság község polgármesteri hivatalában tartott rendhagyó gyűlésen szóba kerültek a román nemzetiségű lakosok. Az ülést vezető jegyző felállt, és kijelentette, hogy itt nem élnek románok, ha mégis, akkor jöjjenek ide, hadd nézze meg, kik azok. A megyei csendőrparancsnok elítélte a jegyző sovén megnyilvánulásait, és kérte a funkciójából való eltávolítását.¹⁷

3. Marcu Marin jelentése a megyei csendőrségek megszervezéséről és a magyarok ellenállásáról, 1945. szeptember 21, Székelyudvarhely

A megyei parancsnok beszámolt az újra visszatérő csendőrség megszervezéséről, ami normális körülmények között zajlott, kivéve egy esetet.

Erdőszentgyörgyön 1945. július 6-án ellenállás bontakozott ki Kovács Mózes polgármester és a helyi MNSZ vezetője, Nagy János révén, akik nem akarták elfogadni az állami csendőrséget, hanem a meglévő népőrséget¹⁸ támogatták Újfalvy László vezetésével. Marcu Marin parancsnok a Zsidó Demokratikus Szervezettel a helyszínre utazott, hogy ne mérgesedjen el a helyzet. Időközben megérkeztek a Prefektúra és a megyei MNSZ küldötteit, akik végül kötelezték az erdőszentgyörgyi előjárókat, hogy tartsák be a törvényt, és ne akadályozzák a román csendőrség létrehozását. Kovács Mózes, Újfalvyt és Nagy Jánost átadták a brassói Hadi-törvényszéknek, az ügyük még nem tisztázódott.¹⁹

4. Jelentés a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak, 1945. szeptember 10, Székelyudvarhely

A jelentés szerint szeptember 8-án éjszaka valakik betörték az adóhivatal ablakát Parajdon. A parajdi csendőrség hivatalból elindította a kivizsgálást, és erre szólította fel a polgármesteri hivatal alárendeltségéhez tartozó helyi rendőrség képviselőit is. A polgármester, Kálmán Adalbert kijelentette, hogy amennyiben csak románul jelennek meg a törvények és az utasítások, nem hajlandó támogatni a nyomozást.²⁰

5. Jelentés, 1945. szeptember 5, Kányád

Macarencu Gheorghe helyi parancsnok értesíti megyei feletteseit, hogy Miklósfalván és Homoródszentlászlón a román feliratokat pakurával lefestették, csak a magyar feliratokat hagyták érintetlenül. Elkezdtek a kivizsgálást, a gyanúsított a helyi MNSZ vezetője, Székely Sándor, akit sovinizmussal és irredentizmussal vádolnak.²¹

6. Jelentés, 1945. október 29, Zetelaka

1945. október 21-én és 28-án nagygyűlést hívtak össze az erdőjogokkal kapcsolatosan Zetelakán. Az Udvarhelyről kiérkező jogász románul kezdett el beszélni, de mivel a jelenlévők nagy többsége magyar nemzetiségű volt, követelték, hogy a jogász beszéljen magyarul. Az összegyűltek a hatályos törvények alkalmazásáról nem tudtak megegyezni, így eredménytelenül zárult a közgyűlés.

A helyi őrsvezető javasolta, hogy küldjenek olyan személyt, aki beszél a magyar nyelvet, mert különben nem jutnak semmire.²²

7. Marcu Marin jelentése a Marosvásárhelyi Területi Csendőrséghez, 1945. december 1, Székelyudvarhely

A parancsnok szerint a magyar irredenták mindent elkövetnek, hogy bojkottálják és aláássák a román hatóságok és a Nemzeti Demokrata Arcvonal²³ jó hírnevét.

Erre jó példa a székelyudvarhelyi ruhakészítő vállalat, ahol az 1945. november 29-i gyűlésen lecserélték a Szakszervezet alelnökét, megválasztva az új tisztségbe Dénes Sándort. Az új alelnök székfoglaló beszédében megköszönte a jelenlevőknek a bizalmat, és kifejtette politikai nézetét, miszerint, ha a demokrácia győzött, akkor miért nem hallgatták meg minden állampolgár akaratát, mielőtt Romániához csatolták Észak-Erdélyt. Továbbá szóvá tette, hogy a hatóságok igyekeznek elrománosítani az itteni lakosságot, mivel a közigazgatásban és az állami intézményekben csak románokat neveznek ki. Erre a kijelentésére a hallgatóság közül egyesek felszólaltak, hogy ha nem tetszik az új helyzet valakinek, menjen Magyarországra. Dénes Sándor válaszul kijelentett, hogy miért menne ő Magyarországra, mikor a székelyek itt őshonosak, itt élnek ezer éve, menjenek a románok, akik most újonnan érkeztek Erdélybe, és beköltöztek más fészkebe, mint a kakukk.

A kedélyek lecsillapítására a szót átvette Sente Gyula,²⁴ aki arra kérte a résztvevőket, inkább próbáljanak meg barátságban és harmóniában élni a románokkal, mert ha nem, előfordulhat, hogy a csehszlovákiai magyarok sorsára jutnak, akiket átköltöztettek a határon. Erre a tömeg bekiabálta, hogy itt román–magyar barátság sosem lesz. Dénes Sándor visszarágatta a szót, és sérelmezte, hogy a feliratok az üzletekben és más helyeken csak román nyelvűek, amit az emberek többsége nem ért. Szerinte az állam tiszteletbe kellene hogy tartsa a nemzetiségi hovatartozásukat, mivel itt nagy többségben magyarok élnek.

A megyei parancsnok arra a következtetésre jutott, hogy Dénes Sándor, akit a Ruházati Szakszervezet alelnökének választottak, ahelyett, hogy támogatná a román kormány programját az együttélésben, inkább lázít és feszültségeket gerjeszt, ezért fasiszta és irredenta tevékenységgel vádolható.

Javaslatként megfogalmazta, hogy az esetet ismertessék a belügyminiszterrel,²⁵ rámutatva, hogy egyes vezető személyek, hogyan viszonyulnak a románok és az együttélő nemzetiségek kapcsolatához.²⁶

Összeesküvés

■ 1. Jelentés, 1945. augusztus 7, Székelyudvarhely

A megyei parancsnokság részletes havi jelentése szerint Udvarhelyen és környékén olyan magyar irredenták vezetik a demokratikus szervezeteket, mint a Nemzeti Demokrata Arcvonal, Kommunisták Pártja, MNSZ, a Haladó Ifjak Szövetsége, akik a propaganda által a magyar lakosságot felbujtják. Ezek a szervezetek fasiszta jellegű tevékenységet folytatnak, amelynek két célja van: fenntartani az ezeréves Magyarország eszméjét és Erdély visszacsatolása Magyarországhoz.

Tevékenységük arra irányul, hogy sovén jellegű rendezvényeket szervezzenek. Agyagfalván például 1945. június 24-én a demokratikus szervezetek ülésén a jelenlevők elutasították a román közigazgatást. Erdőszentgyörgy községben a polgármester és az MNSZ elnöke állandó jelleggel bírálja a román csendőrséget. A Haladó Ifjak Szövetsége csak a szovjet és a magyar zászlót tűzi ki a székhelyükre, az irodahelyiségekből pedig hiányoznak a királyi család arcképei. Erdőszentgyörgyön a román csendőrség bevonulása előtt a fiatalok az aratóünnepségen irredenta dalokat énekeltek, mint például *Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája*.

Hidegkút faluban, ahol csak románok élnek, 1945. március 6-a után Finta Maria tanítónő kapott egy felszólítást a magyar népőrségtől, miszerint a román himnusz éneklése tilos, ugyanúgy, mint Románia történelmének és földrajzáinak tanítása. A nyomatékosítás kedvéért egy este felírták az iskola bejáratára, hogy „Szamarak iskolája”. A parancsnok szerint a sovíniszta személyek minden trükköt bevetettek, hogy eltávolítsák a tanítónőt az állásából.

Marcu Marin külön kiemelte magyarság színpadias fellépését a Szovjetunióval szemben, amellyel igyekeznek a román–szovjet viszonyt megromantani. Székelyvárságon a szovjet hadsereg bevonulásának hírére a nőket, gyerekeket és az állatokat

az erdőkbe menekítették, majd a férfiak a faluba vörös zászlóval és barátsággal fogadták a szovjeteket, és éltették a Kommunista Pártot. Az átvonuló Vörös Hadsereg románul tudó szovjet tisztjét Oklánd községben Péter Árpád, a magyar csendőrség egykori alkalmazottja értesítette arról, hogy a román csendőrök levették az őrsről és megrongálták a szovjet zászlót. A jelentés szerint a román csendőrök bebizonyították az ellenkezőjét, hiszen azért vették le a zászlót, hogy megvarrják és megtisztítják. Az újrafestett szovjet zászlót nagy ünnepség keretében később újra kitűzték. Mindezek ellenére 24 óra alatt az egész megyébe elterjedt a hír, miszerint a szovjet zászlót a román csendőrség megrongálta.

Kifogásolta ugyanakkor, hogy olyan személyek vannak még mindig funkcióban, akik az előző rendszer kiszolgálói voltak. Oklánd járásban a háború alatt 11 román templom pusztult el, egyesek a tűzvésznek, mások a lebontásoknak estek áldozatául, ami a jelentés szerint vallási intoleranciára utal. Fosztó Béla, Oklánd járás jelenlegi ügyésze kezdeményezte a Horthy-korszakban a bardóci román templom lebontását, ma mégis hivatalban van, annak ellenére, hogy még az állampolgársága se tisztázott.

Újabb kategóriaként jelölte meg a beszámolóban a hétköznapi román–magyar konfliktust. Példaként említette, hogy egy román tanuló hazakísért egy magyar lányt, és amikor a házigazdát megkérdezték, hogy bejöhete-e a fiú, a gazda megtagadta, mondva, hogy „nem jöhet be román az ő házába”. Egy másik lány azt panaszkolta, hogy nem mehet a román barátjával az úton, mivel tiltva van, hogy románokkal barátkozzon. Zetelakán a fiatalok az MNSZ-ből kiközösítették azt a személyt, aki információval látta el a csendőrséget.

Utolsó pontként a fegyverszüneti szerződés szabotálását jelöli meg a megyei parancsnok, amely szerint az előljárók arra biztatják a lakosságot, hogy ne adják át állataikat és más javaikat a szovjeteknek, hiszen a székelyek nem harcoltak együtt a németekkel, sem a románokkal, így nem tartoznak a Szovjetuniónak.

Intézkedései között megjelölte, hogy továbbra is megfigyelik a demokratikus szervezetek vezetőit, dossziékat nyitnak a fasiszta megnyilvánulásokról, és igyekeznek megelőzni minden irredentizmust.

Kéri, hogy biztosítsanak még 18 csendőrtisztet a megyében, akiknek kizárólagos feladata, a gyanús személyek megfigyelése lenne.²⁷

2. Jelentés, 1945. augusztus 18, I. Gh. Duca

A székelykeresztúri csendőrség jelentése szerint biztos forrás áll rendelkezésükre arról, hogy az Észak-Erdélyben lakó magyarok, a magyarországi titkos kémekkel együtt, akiket a debreceni kormányzat irányít, merényletet terveznek a román király ellen. Az előkészületek már zajlanak, csak a megfelelő időpontra várnak. Ugyanis a magyarok szerint a román király áll az ügyek rossz alakulása hátterében, ezért el kell őt távolítani.

Kolozsváron viszont az a hír járja, hogy Iuliu Maniut szintén igyekeznek kiiktatni, mivel őt tartják a román–magyar kapcsolatok elmérgesedéséért felelősnek.²⁸

3. Marcu Marin jelentése Marosvásárhelyre, 1945. szeptember 7, Székelyudvarhely

A beszámoló szerint Háromszéken létrejött egy magyar irredenta szervezet, amely a magyar megyékben, így Udvarhely megyében is tagokat toboroz. Fő célja, hogy Erdélyt visszacsatolják Magyarországhoz, esetleg önálló országgá alakítsák. A szervezet propagandagépezetének az eszközei közé tartozik: sovinizmus, szabotázs, terrorizmus stb. A vezetője Pila István a csiki, udvarhelyi és háromszéki megyék népszerűségének a megszervezője és vezetője és az egyik legnagyobb magyar agitátor. A postdami konferencia idején Pila István igyekezett a három megyében (Udvarhely, Maros, Háromszék) az ottani rendőrség és politikai alakulatok tudtá-

val felkelést előkészíteni Sepsiszentgyörgyön, sikertelenül. Most hasonló felkelést igyekszik szervezni Csík, Udvarhely és Háromszék megyékben, de az itteni vezetők visszaautasították a részvételt, ezért elnapolta a tervét.²⁹

Zászlóügy

■ 1. Jelentés, 1945. augusztus 10, Szentábrahám

A csendőrségi megfigyelő kifogásolta, hogy augusztus 5-én, a Gagyban szervezett Petőfi-emlékünnepeken a szervezők csak a magyar és a szovjet zászlót tűzték ki, nem kapott helyet a rendezvényen a román lobogó, valamint Mihály király arcképe.³⁰

2. Jelentés, 1945. szeptember 5, Székelyudvarhely

Marcu Marin megyei csendőrparancsnok nehezményezte, hogy a központi utasítások ellenére a helyi közigazgatási szervek a közelgő nemzeti ünnepel (augusztus 23) kapcsolatos előírásokat nem vették figyelembe. A hatóságok külön kérték a polgármestereket, hogy tűzzék ki a középületekre a román és a szovjet zászlót, viszont ezt nem tartották be, ehelyett magyar lobogókkal tűzdelték tele a településeket. A konkrét esetek közül megemlítette, hogy Szederjesen a magyar egyházi iskola vezetősége 1945. augusztus 23-án kifüggesztette a magyar és a szovjet zászlót, míg a román csak az állami iskola. Másnap megkérdezték az MNSZ helyi titkárát, hogy a magánházakra miért csak a magyar zászlókat függesztették ki, erre Máté Mihály úgy válaszolt, hogy nincs román lakosság, amely a trikolórt feltűzhetné volna.³¹ Korond községben a Polgármesteri Hivatalra csak a magyar zászló került kifüggesztésre.³²

I. Gh. Duca községben augusztus 22-én a sorozóbizottság tagja, Pricoiu Ștefan katonai orvos, őrnagy a helyi Polgármesteri Hivatalban talált egy szovjet zászlót, amelyet a másnapi ünnepségre készítettek elő. Ezt az őrnagy feltekerte és átadta a település polgármesterének, Jurca Alexandrunak megőrzésre. Az eset hamar kitudódott, és a helyiek értesítették a politikai pártokat, valamint a szovjet parancsnokságot, azzal a váddal, hogy Pricoiu eltörte a szovjet zászló rúdját, hogy ne lehessen másnap kitűzni. Ennek következményeként augusztus 23-án csak a román zászló lobogott. Két nappal később egy román hadnagy és egy szovjet kapitány érkezett a településre kivizsgálni a zászlóügyet. Pricoiu tisztázta magát, sőt több szovjetellenes propagandakiáltványt adott át, amit a Polgármesteri Hivaltól kobozott el, így végül lezárták az ügyet.

A megyei parancsnok következtetése az volt, hogy a helyi magyarság és politikai pártok megragadnak minden alkalmat arra, hogy a románokat rossz színbe tüntessék fel a szovjetek szemébe.³³

3. Jelentés, 1945. szeptember 13, Parajd

Marcu Marin jelenti, hogy 1945. szeptember 6-i nemzeti ünnepen (5 éve került trónra I. Mihály király) értesítették a hatóságokat és közintézményeket a megfelelő előkészületekről, de Parajdon egy hivatal sem függesztett ki román zászlót, és egy járási köztisztviselő sem jelent meg ezeken az ünnepségeken. A járás titkára, Bálint Dezső szándékosan erre az időszakra hívta össze a körzet jegyzőit gyűlésre, megakadályozva ezzel a részvételüket az ünnepségen.

Intézkedésként a helyi vezetőket a parancsnok magyar irredentizmussal és sovinizmussal vádolta, Bálint Dezsőt pedig felelősségre vonta.³⁴

4. Jelentés, 1945. szeptember 26, Erdőszentgyörgy

Szeptember 20-án éjszaka Erdőszentgyörgyön Farkas Gyula éttermében megjelentek dr. Pető István református tiszteletes és a körzeti mezőgazdasági titkár, akik beszélgetni és italozni kezdtek egy csapat fiatalal. Később elénekelték együtt a

székely himnusz. Ezért Nănescu Gheorghe csendőrtiszt utasítást kér, hogy kihágásnak számít-e a székely himnusz éneklése.³⁵

5. Jelentés, 1945. szeptember 14, Erdőszentgyörgy

A csendőrségi jelentés szerint szeptember 14-én Preda Nándor őrmester a makfalvi népőrség vezetője Erdőszentgyörgyre érkezett, ahol utasításokat adott a helyi népőrség tagjainak. Ezt követően betért egy román tulajdonú kocsmába, ahol meglátva a román zászlót, gúnyolódott, hogy a trikolor besárgította a kocsmát. Felszólította a tulajdonost, távolítsa el a zászlót, mert ha két nap múlva visszajön, és még mindig ott lesz, ő veszi le. Az erdőszentgyörgyi parancsnokság következtetése szerint Preda Nándor csak formálisan tagja a román népőrségnek, és abban bíz, hogy Erdély visszakerül Magyarországhoz.³⁶

6. Jelentés, 1945. november 8, Székelyudvarhely

Butica Ioan, az új megyei parancsnok jelenti a prefektusnak, hogy Székelyszáldoboson november 4-én, az állatösszeírásra szervezett bálon a főszervező, Farkas Sándor tanító csak a magyar zászlót tűzte ki az épületekre, a résztvevők csak magyar nótákat énekeltek, míg a fiatalok sajátos nemzeti népviseletükben jelentek meg. A tánctermet szintén magyar lobogóval díszítették fel, ahol központi helyet foglalt el Szent István koronás címere. A megyei parancsnok szerint ez túlmegy minden határon, ráadásul éppen akkor, amikor a román kormány igyekszik a románok és a velük együtt élő nemzetiségek helyzetét orvosolni. Kérte a helyi csendőrséget, hogy intézkedjen, és szólítsák fel a helyi politikai alakulatokat, ne provokálják az itt élő románokat. A rendezőket szintén felszólította, hogy távolítsák el a koronás címert, különben hatóságilag fogják elkobozni azt. Butica Ioan szerint mennyivel szebb lenne, ha a román zászlót is kitűznék a magyar mellé, így megbékélne a helyi közösség.³⁷

Sorozások

■ 1. Jelentés, 1945. szeptember 12, Erdőszentgyörgy

A csendőrségi beszámoló elmarasztalta azokat az Udvarhely megyei fiatalokat, akik nem jelentek meg a szeptember 10-én elkezdődött katonai sorozásokon. Makfalván például a fiatalok nem a sorozóbizottság elé járultak, hanem a közeli erdőbe menekültek, kijelentve, hogy ehhez demokratikus joguk van. A jelentő szerint viszont ez sovén megnyilvánulás.³⁸

2. Jelentés, 1945. augusztus 2, Korond

A körzeti összeírások alapján Korondon 1945. augusztus 3-án, a 239 katonaköteles fiatalból csak 99 jelent meg a sorozáson. Atyhán 94 fiatalból 18, Küsmődön 53-ból egy, Szolokmán 55 fiatalból egy sem, Siklódon 123-ból szintén senki sem jelent meg a sorozóbizottság előtt. A körzet 565 katonaköteles fiataljából így összesen 118-an jelentkeztek, míg 447 hiányzott, vagyis 21% -os volt a jelenlét.³⁹

3. Jelentés, 1945. szeptember 23, Erdőszentgyörgy

Erdőszentgyörgy rajon besorozási problémáiról Hasnaș Vasile, az erdőszentgyörgyi csendőrpáncsnok a következő táblázatot készítette, augusztus 10–19 közötti időszakra.

A beszámoló szerint a katonaköteles 1900 fiatalból 638-an vettek részt a sorozáson, ami 33,5%-os arány. Megjegyzik, hogy a hiányzók között lehetnek olyanok, akik a magyar hadseregben harcoltak, és elesetek, mivel a háborús halottakról nincsenek pontos kimutatásai. A jelentéskészítő számára feltűnő volt, hogy a fiatalok sorozáskor részegek voltak, és magyar hazafias dalokat énekeltek. A beszámoló szerint más incidens nem történt.⁴⁰

Sorszám	Község	Hadköteles fiatal összesen	Sorozáson megjelent fiatal
1.	Makfalva (Ghindari)	146	0
2.	Kibéd (Chibet)	223	0
3.	Etéd (Atid)	100	35
4.	Atosfalva (Hotești)	36	13
5.	Székelyszentistván (Ștefănești)	41	18
6.	Székelyvécke (Veșca)	80	24
7.	Magyarzsákod (Jacodu)	61	32
8.	Székelyszállás (Sălașuri)	37	19
9.	Gyulakuta (Fântânele)	122	52
10.	Kelementelke (Călimănești)	75	26
11.	Havadtő (Viforoasa)	99	36
12.	Bordos (Bordoșiu)	53	19
13.	Szentdemeter (Dumitrești)	71	33
14.	Csöb (Cibu)	71	9
15.	Csókfalva (Cioc)	70	29
16.	Rava (Roua)	68	27
17.	Bözöd (Bezid)	107	41
18.	Bözödújfalva (Bezidul Nou)	50	11
19.	Kőrispatak (Crișeni)	102	51
20.	Erdőszentgyörgy (Sângeorgiu de Pădure)	288	163
	Összesen	1 900	638

Összefoglaló

■ A magyar irredentizmus tárgykörét az Udvarhely megyei parancsnokság 1945. október 3-i jelentése összegzi talán a legtalálékosan, megjelölve a leggyakrabban előforduló problémákat.

A csendőrség szerint a magyar irredentizmus képviselői azok a személyek, akik abban reménykednek, hogy Erdély visszakerül az „Ezeréves Magyarország-hoz”. Ezek a személyek a jelenlegi demokratikus pártok berkeiben tevékenykednek azzal a céllal, hogy elkerülhetik így a román hatóságok figyelmét. Naponta terjesztik a helyiek körében, hogy Erdély visszakerül Magyarországhoz, ezért ne teljesítsék a román állam követeléseit. Így nehezen lehet betartatni a fegyverszüneti szerződés előírásait, nem jelentkeznek a sorozásokra, nem fizetnek adót. Káoszt és rendetlenséget provokálnak, fegyvereket rejtegetnek, habár előírja a törvény, hogy ezt súlyosan büntetik, mégis a megyében 42 katonai fegyvert és 363 töltényt koboztak el.

A fentiek hitelesítésére konkrét eseteket sorakoztatnak fel:

– 1945. szept. 16-án az udvarhelyi szakszervezet elnöke összehívott Felsőősfalván egy nagygyűlést, amelyen kb. 300 személy vett részt. A szakszervezeti elnök arra biztatta az összegyűlteket, hogy ne engedelmesskedjenek a román hatóságok által elrendelt beszolgáltatási kötelezettségeiknek, mert a Szovjetunió megtiltott bármiféle anyagi beszolgáltatást, se állati, se gabonaterméket.

– A korondi MNSZ vezetője kiadta a település jegyzőjének, hogy ne fogadjon el semmilyen rendelkezést, csak ha magyar nyelven íródott.

– 1945. szept. 16-án a méréfalvi ifjú Lázár Gyulát megverte egy másik magyar fiatal, Molnár Jenő, mert jelentkezett a román hadseregbe.

– A bögözi, agyagfalvi és székelydobói fiatalok a besorozásra indulva a szezereket piros-fehér-zöldre festették, a kalapjukba szintén magyar nemzeti színeket tűztek, de a román zászlót egyáltalán nem használták.

– A muzsnai polgármesteri hivatalba, amely a derzsi jegyzőséghez tartozott, egy román nemzetiségű titkár, Ilie Popescu dolgozott, akit nem szerettek a lakosok, és sok reklamációt nyújtottak be ellene. A magyar nemzetiségű derzsi jegyző elbocsájtotta Popescut azzal az indokkal, hogy nem itt van a helye.

– A farkaslaki adóbeszedő nem tudja beszélni az állami adót, mert a lakosok nem fizetik be, mondván, hogy Észak-Erdély visszatér Magyarországhoz. Ezt helyesli a település volt polgármestere Csurka János is, aki a szövetkezet épületének ablakából győzködi ellenállásra a lakosságot.

– Székelyderzs és Petek községben az hírlik, hogy Bukarestben egy politikai csoportosulás házról házra jár, és listát gyűjt arról, hogy ki szeretné a király maradását és ki nem. A legtöbben a királyság mellett szavaztak. Az a hír is járja, hogy a királyt meg akarták gyilkolni, de túlélte, csak a nyakán sérült meg. Ezt a Bukarestben, a vasútnál dolgozók terjesztették. A lakosság félre van tájékoztatva, és nem azt hallja, amit az állam közvetít.

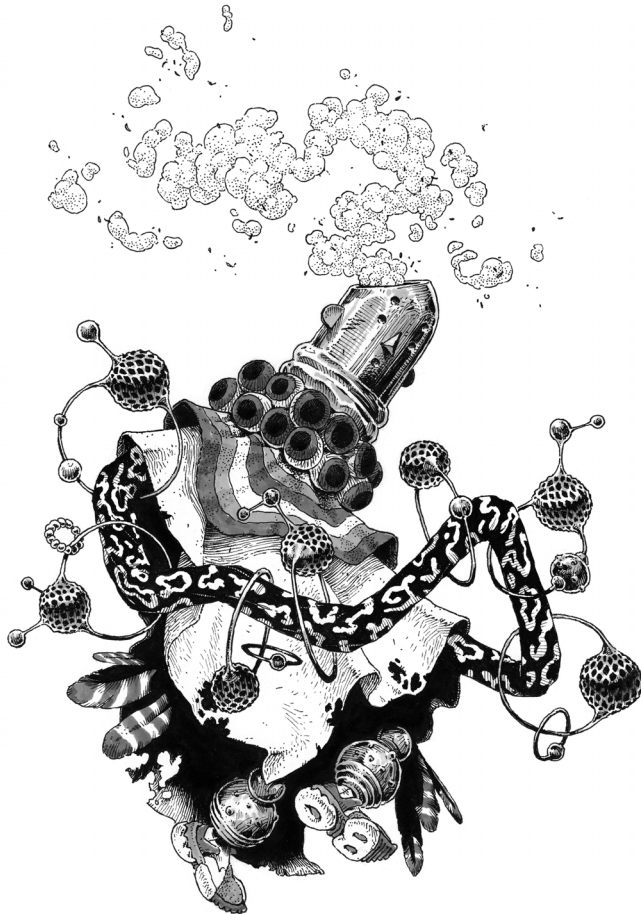
Ebben a jelentésben megjelenik minden olyan tevékenység, amelyet a csendőrség potenciális veszélyforrásnak tekintett, ide tartoznak az irredenta személyek, a sovinizmus, a zászlóügy, a sorozásokon való részvétel megtagadása, az államellenes összeesküvések. A hatóságok levonták a megfelelő következtetéseket, miszerint a napról napra erősödő magyar irredentizmust a demokratikus politikai alakulatokban lévő személyek vagy a hivatalokban dolgozó tisztviselők terjesztik.⁴¹

Érdekessége ezeknek a beszámolóknak, hogy az irredenta megnyilvánulásoknak titulált tevékenységek gyakran visszaköszönnek a napjainkban megjelenő sajtóorgánumok címloldalain.

■ JEGYZETEK

1. Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások*. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Status Könyvkiadó, Csíkszereda, 1999. 30.
2. Uo.
3. Uo. 32–37.
4. Gagy József: *Fejezetek Románia 20. századi társadalomtörténetéhez*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2009. 83.
5. A baloldali Ekésfront vezetője.
6. Vincze 1999. 71, 74.
7. Az elcsatolt, idegen uralom alá került területek anyaországához való visszacsatolására irányuló politikai törekvés.
8. Román Államvasutak.
9. Román Országos Levéltár Hargita megyei Hivatala Csíkszeredában (RNLHMH), fond Legiunea Jandarmi Odorhei, dosar 16/1945, 5,6. f.
10. Uo. 90. f.
11. Magyar Népi Szövetség.
12. RNLHMH, fond Legiunea Jandarmi Odorhei, dosar 16/1945, 133 f.
13. Uo. 151,152. f.
14. Uo. 312. f.
15. Székelykeresztúr.

16. RNLHMH, fond Legiunea Jandarmi Odorhei, dosar 16/1945, 7,8. f.
17. Uo. 79. f.
18. A népőrséget (népcsendőrséget) 1944 novemberében hozták létre, a román közigazgatás kivonulása után, a közrend biztosítására, és ez az alakulat 1945. végéig működött párhuzamosan a visszatérő állami román csendőrség mellett.
19. Uo. 100. f.
20. Uo. 199. f.
21. Uo. 228. f.
22. Uo. 459. f.
23. Frontul Național Democrat.
24. A megyei Kommunista Párt tagja.
25. Teohari Georgescu 1945–1952 között töltötte be a belügyminiszteri funkciót.
26. RNLHMH, fond Legiunea Jandarmi Odorhei., dosar 16/1945, 590. f.
27. Uo. 39. f.
28. Uo. 99. f.
29. Uo.164. f.
30. Uo. 66. f.
31. Uo.148. f.
32. Uo.146. f.
33. Uo. 147. f.
34. Uo. 221. f.
35. Uo. 368. f.
36. Uo. 381. f.
37. Uo. 493. f.
38. Uo. 83. f.
39. Uo. 86. f.
40. Uo. 132. f.
41. Uo. 371–373. f.

SEBESTYÉN KINGA

A HÁZASSÁGTÖRÉS REGÉNYEI?

Berde Mária *Tüzes kemence*

és Gustave Flaubert *Bovaryné* című regényének
összehasonlító elemzése

A házasságtörés társadalomtörténeti beágyazottságáról

■ Történelmen átívelő vallási, erkölcsi, lélektani, társadalmi, jogi téma a házasságtörés. Flaubert óta pedig irodalmi is. Ez persze nem jelenti azt, hogy az ő irodalmi működése előtt senki nem jelenítette volna meg a témát az irodalomban, elég, ha csak az 1387-es megjelenésű *Canterbury mesék*re gondolunk Geoffrey Chaucertől. A közös irodalomtörténeti tudás mégis a *Bovaryné*t tartja a házasságtörő regényt megalapozó alkotásnak. Házasságtörő regényt említek, noha az ilyen témát feldolgozó alkotások korántsem rendelkeznek olyan viszonylag jól körülhatároló definícióval, mint amilyennel például a történelmi vagy pikareszk regény a műfajon belüli leágazásként viszont rendelkezik. A *Tüzes kemence* és a *Bovaryné* meghatározott szempontú összevetéséből következő tanulságokkal ezért éppen arra szeretnék rámutatni, hogy nemcsak tematikai, de prózapoétikai kérdések felől is közelíthetünk a házasságtörő regény felé, amely prózapoétikai jelenségek azonban a témának a narrációra való visszahatásából következnek. Ennek vizsgálatához ebben az írásban arra szeretnék kitérni, hogy a házasságtörés mint téma hogyan alakította a regények megírásának és befogadtatásának történetét, és hogyan viszonyult a kritika azon narratív eljárásokhoz, amelyek hasonló jelentésteremtéssel működnek a két regényben.

Leegyszerűsítve, csak a lényegét kiemelve azt is mondhatnánk, a házasságtörés éppen annyira természetes és ősi, mint amennyire bonyolult a megítélése. Egyidős a házassággal, mely az egyik legrégebbi intézménye az emberiségnek, és lényege mindig ugyanaz: megszegése egy ígéretnek, egy közösségnek, melyet szentség vagy legalábbis jogerős okirat köt. Megítélése viszont korántsem ilyen egyértelmű. Történelmi korszakonként, országonként, társadalmi rétegenként, településstruktúránként (falu vagy város), sőt nemi szempontból is változó a hozzá való viszonyulás, akár az egyház, akár a jog szempontjából.

Az ókori Keleten a házasságtörést halállal büntették (férfiak esetében csak akkor, ha a férfi tudta, hogy a nő, akivel házasságot tör, maga is férjes).¹ Az ókori Görögországban, ha csak az asszony követett el házasságtörést, a férjnek joga volt a csábítót megölni és a feleséget elűzni.² A zsidóknál nemcsak a házastárs és a család mint társadalmi intézmény, de Isten ellen elkövetett bűnnek tekintették a házasságtörést, és ez súlyosbította a kiszabott büntetést is.³ A középkorban az egyház feladata volt a büntetés meghatározása, ami jól mutatja azt, hogy itt is a vallás felől értelmezték bűnként a házasságtörést.⁴ Írásomnak nem célja a házasságtörés megítélésének és a büntetések jellegének történelmen átívelő számbavétele, a fenti példákat csupán azért mutattam be, hogy látszódjon, milyen hagyományai voltak a Flaubert és a Berde-regény megjelenésekor már igencsak sokrétűvé diverzifikálódott problémának. Így például annak, hogy a 18. század végén, 19. század elején kialakult francia büntetőjog megkülönböztette a női házasságtörést a férfi részéről elkövetettől, és hátrányos megkülönböztetéseket tartalmazott a nőkre nézve.⁵

Magyar vonatkozásban is sok hasonlósággal találkozunk. A 17–18. századból számos, a városi tanácsok által hozott szigorú ítélet ismeretes, amely házasságtörés esetén kiváltképpen az asszonyokat büntette keményen, és szinte kivétel nélkül élt a nyilvános megszégyenítéssel. A 19. század végére ugyan eltűnik a nyilvános felelősségre vonás, de továbbra is része a társadalmi normának, hogy a nők esetében sokkal szigorúbb a megítélés.⁶ (A társadalomtörténeti háttér vázolásában eltekintek attól, hogy Berde Mária *Tüzes kemencéjének* 1936-os megjelenésére Erdélyt már Romániához csatolták, hiszen a kisközösségi szellem, ideológia, amelyet Berde regényében vázol, nem változott a határok megváltoztatásával, a regény cselekményének legfontosabb része pedig még a világháború előtt játszódik.) A nemi megosztottság extrém példajaként elég, ha fellapozzuk Szabó Richard 1871-ben az Osztrák–Magyar Monarchiában megjelent *Nők világa* című, nőknek szánt intéző, magyarázó jellegű művét. Az írás korban közelebb áll a *Bovaryné* megjelenéséhez, de a 20. századi magyar megítélésnek is az előde. A félrelépő férfi esetében „[A feleség] ne forduljon el tőle mindjárt hidegen [...] A szent engesztelő szelleme irányítsa a nőt bocsánatra. Szeretettel vezesse a tévedezőt jobb útra, ébressze föl benne a kötelességteljesítés érzetét, – de mindezt nőhöz illő gyöngédséggel tegye, hogy a férj átlátván neje jóságát, bánatteljesen térjen vissza annak engesztelődést s bocsánatot lehelő keblére, hol kisírja botlásai fölött bánatát.”⁷ Ezzel szemben, ha a feleség követ el házasságtörést: „ha a nő a bukás örvényében süllyedez, akkor erkölcsi halála bizonyos, akkor minden tiszta örömről, minden tiszta boldogság reményéről lemondhat, akkor elhagyott, megvetett, meggyalázott. Legyen a legszebb, a tiszta keblű férfi mégis megvetéssel fog tőle elfordulni, nem leszen egy szív, mely érte tiszta érzésre hevüljön.”⁸ A két megítélés szöges ellentétben áll, s ez olyan feszültségeket szül, amellyel majd Flaubert és közel nyolcvan évvel később Berde Mária is megküzd regényeiben.

Megírás és befogadás a téma viszonylatában

■ A fenti vázlatból is látszik, hogy történetileg mennyire nem egyszerű probléma a házasságtörés. Ez a problematikusság visszaköszön a szépirodalmi szövegekben is, amelyek témájukul választják a kérdést: a megírás folyamatában, a téma megragadásában éppen úgy, mint a fogadtatástörténetben. Ahhoz, hogy meg tudjuk figyelni, az adott művek megjelenésének idejében mely gondolatmenetek, mely erkölcsi ítéletek nem voltak egyértelműen elfogadhatók az olvasóközönség számára, tehát hogy hol és miben válik problémássá egy regény, ami a félrelépő asszony alakja köré szerveződik, jó kiindulópont lehet, ha megvizsgáljuk a művek fogadtatástörténetét.

Noha összehasonlításról van szó, vizsgálódásom mégis inkább Berde Mária *Tüzes kemencéjét* állítja középpontba, ennek a regénynek az elemző irodalmához szeretnék hozzájárulni elsősorban szövegemmel. A *Bovaryné* ebben a folyamatban mint a házasságtörési témát feldolgozó regény bázisműve áll. A *Bovaryné* olyan összetett és újító erejű narratológiai jelenségek vizsgálatának archetipikus kiindulópontjává vált, mint a matematikai pontossággal feszültre szabott nyelvi anyag hatásmechanizmusa, a függő beszéd, szabad függő beszéd, ironia működésének lehetősége és implikátumai vagy épp a morális ítéletalkotás terhe alól felszabadított elbeszélői attitűd. A *Bovaryné*ről írott doktori dolgozatában Rőhrig Eszter reprezentatív mintát ad mindazoknak a kutatásoknak az eredményeiből, amelyek a regény narratóriának narrációhoz való viszonyát vizsgálták.⁹ Első és legfontosabb lépésként nevezi meg a szerző annak belátását, hogy a *Bovaryné* elbeszélőjének érdemleges vizsgálatához a kutatásnak túl kellett lépnie a szerző és az elbeszélő naiv azonosításán. A személytelenség olyan kulcsszó ebben a vizsgálódásban, ami sok figyelmet kapott, Rőhrig Jonathan Cullert¹⁰ idézi a kérdésben, aki rámutat, hogy a személytelenség nem abban áll, hogy mi és milyen jellegű az, amit a regény

elmond, hanem hogy nem azonosítható, hogy ki a megszólaló elbeszélő. A meghatározhatatlan narrátori hang olyan értékviszony közvetítője a *Bovaryné*-ben, amely ugyan hagyományos, de nem rendszerezhető eszközök használatával juttat érvényre szubjektív megnyilvánulást, úgy, hogy közben semleges marad bármilyen explicit, általános érvennyel megfogalmazott morális ítélettől, amely őt a megítélő pozíciójába emelné. Hasonló megközelítésben vizsgálható módon vannak jelen Berde művében is a motivikus és kisebb hatókörű formai megoldások jelentésteremtő hasonlósága mellett olyan eljárások, amelyek a *Tüzes kemencét* közelíthetik a *Bovaryné*-hez.

A Tüzes kemence fogadtatásának irányai

■ A *Tüzes kemence* első kiadása a *Nyugat* gondozásában látott napvilágot Budapesten. Az egyik első kritikai írás¹¹ is – Schöpflin Aladáré – itt jelent meg a műről. A regény ugyanakkor az erdélyi folyóiratok világában is jelentős visszhangnak örvendett. Ahogyan Berde Mária férje, Róth Jenő fogalmaz egy 1936. december 2-i levélben: „...értesülésünk szerint jövő vasárnap Erdélyben több helyütt is olvashatunk majd komoly recenziót. Úgy tudjuk, hogy a regény mindenütt nagy tetzésre talált. – Néhány helikoni személyt kivéve. –”¹²

Ezek az írások azon túl, hogy kritikai véleményt fogalmaznak meg a regénnyel kapcsolatban, információval szolgálnak arról is, hogy már a kortársak érzékelték, nemcsak magát a regényt érdemes és kell itt vizsgálni, hanem a témából adódóan a megírás nehézségeit, a szerző művéhez való viszonyulását is. Szentimrei Jenő szerint például az író: „Nemcsak hősnőjét állítja nagy feladatok elé, de önmagát is.”¹³ Hasonló módon veszi észre a Köves Miklós álneven publikáló marxista társadalomkritikai irányból közelítő Kahána Mózes is, hogy a Berde-regény esetében figyelmet igényel a regény tartalma és formája mellett a szerző küzdelme és Kahána szerint olykori legyőzöttese is a téma által. Így fogalmaz: „Aztán valami nagyon szomorú dolog következik – nem annyira a szereplőkkel, mint inkább a regénnyel és írójával.”¹⁴ Mindkét megjegyzés jól mutatja azt, hogy a házasságtörésről szóló regény nem könnyen, világos ok-okozati összefüggések mentén, egyértelmű döntések és értékítéletek keretében megírható téma. Főleg nem akkor, ha benne a félrelépő nő megbocsátást nyer, és azt is olyan bonyolult módon, ahogy Berde írása kínálja. Ezért fogalmazhatunk úgy, hogy a szerzőnek ténylegesen meg kellett küzdenie a témával.

Ha számba vesszük a könyvre azonnal reagáló recenziókat, kritikákat, akkor azok eltérő véleményeiből világosan láthatjuk, hogy mely pontokon vált problémássá a házasságtörés kérdésének irodalmi megragadása. A jelentősebb írások a kor fontosabb folyóirataiban mind férfiszertől származnak. Ezt azért érdemes megemlítenünk, mert szövegeikben konszenzusosan megjelenik, hogy a *Tüzes kemencét* nőíró írta, írhatta csak meg, és ezért ezt a szempontot az értelmezésben is figyelembe kell venni. Ez megint csak arra utal, hogy nem lesz teljes körű a vizsgálódás, ha kizárólag csak a regényre mint a művészi munka produktumára, végeredményére figyelnek, és a megírási folyamat egyéb tényezőit figyelmen kívül hagyják. Szentimrei Jenő már idézett méltatásában a szerzőség felől a társadalmi berendezkedés és nemiség összekapcsolódása jelenik meg. Berde „Olyan feladat elé állítja magát, melynek megoldása – a nemi berendezkedés azonosságánál fogva – kizárólag asszonyíró képes”.¹⁵ Molter Károly a női mivoltához az érzékelés más elhelyezkedésű fókuszait rendeli: „A »Tüzes kemencé«-t asszony írta, aki soha még el nem tért a goethei élményköltéstől és mindig csak háttérnek rajzolta, kitűnően a kort és környezetet.”¹⁶ Molter megközelítésére azért is releváns figyelni, mert több értelmezésben is a kor és a környezet, tehát ez esetben a világháború következményeinek bemutatása vagy épp a háborúellenesség értelmeződik a regény fő érdeként.¹⁷ Ez a fajta felfogás pedig átugorja, vagy legalábbis túlságosan le-

egyszerűsíti a regény terjedelmének jelentős hányadát kitöltő lelki bűnhődést és megbocsátást, amelyen a hősnő keresztülmegy, s amelynek formaalakító hatása is van a regény időrendjét és elbeszélői perspektíváját tekintve. A legkörültekintőbben mégis Schöppflin Aladár jár el, mikor a megértéshez szó szerint segítségül hív egy „nagyon asszonyi asszonyt”, aki felvilágosítja, hogy „nőknek csakugyan lehetnek és vannak ilyen problémái, asszony együtt tud érezni a regény hősnőjének lelkiismereti gyötrelmeivel”.¹⁸ Egyébként Schöppflin a maga részéről hajlandó lett volna az esetet „kivételesnek, nem-általánosíthatónak tekinteni”.¹⁹ A legtanulságosabb Szentimrei hozzászólása lehet, mert ő amellett, hogy a regényt a szerző teljes tudásának fegyverzetében megírottának látja, mégis hozzáteszi, hogy olyan problémát dolgoz fel, ami „az átlagos férfifelfogás szemében talán nem is jelentékeny”.²⁰ Bizonyítéka ez annak, hogy a házasságot törő nő komplex lelki folyamatait feldolgozó regény valahogyan másféle figyelmet, többletinformációk figyelembevételét igényelte, tehát kényes témának számított a korban, olyannak, amit kivételesként kell kezelni, nem lehet általánosítani. Ez persze összefüggésben áll a kornak – a huszadik század első harmadának – a felfogásával, amikor is annak ellenére, hogy – főleg a *Nyugat* körül – elkezdene nők tevékenykedni, az irodalomban mégis alapvető az, hogy a művet, amit nő írt, valahogyan másként kell megközelíteni, mint azt, amit férfi írt. A nő részéről elkövetett házasságtörés emellett ráadásul olyan téma, ami rá is erősített erre a meggyőződésre.

Egy másik aspektus, amiben már jóval nagyobb eltérések mutatkoznak, az a téma aktualitása. Ez alatt persze nem azt kell értenünk, hogy a 20. század első felében a társadalom mentes lett volna az ilyen jelenségektől, hanem azt, ahogyan a regény szereplői megélték helyzetüket az események forgatagában. Kahána Mózes negatív kritikájában úgy tekint Berde írásának erkölcsi, eszmei lényegére, mint ami nem választható szét a történelmi időszaktól, melybe hősei belehelyeződnek, hiába, hogy az alig volt csak egy-két évtizeddel a megírás kora előtt. „A *Tüzes kemence* éppen ez volna: az a kör, amelyen belül a korszerű viszonyok, kor-eszmék és kor-erkölcs tüzeiben a kor (az *akkor*) emberei sülnek, *akkori* jellemükkel, felfogásukkal, érzésvilágukkal, boldogságukkal és ellentmondásaikkal.”²¹ Mint ahogy a kurziválás is kiemeli, Kahána szerint Berde mondanivalója csak egy jól meghatározott és már letűnt *valamikorban* és *valaholban* lehetett érdemleges mondanivaló. Meglátása az akkori *Korunk* vezérelveihez igazodva a polgári erkölcsök meghaladását kéri számon a regényen, amelynek fókusza éppen ezen erkölcsök nemhez és korberendezkedéshez kötődő komplexitásának idealizált bemutatása. Kahána odáig megy, hogy kijelenti, annyira nem igazi, amit a túlidealizált szereplőkkel megtöltött regény tesz, hogy az már a „valóság elkövetett erőszak”.²² A kritikus a regényt sikerületlennek tartja, és ennek magyarázatát éppen abban látja, hogy a realitás ilyenkénti megerőszőszokolása mindig megbosszulja magát a szerzőn és szövegén.

A házasságot törő, majd vezeklő és a bűnbocsánatot speciális módon elnyerő asszony történetének megírása és fogadtatása tehát legfőbbképpen az eset megítélésének szempontjából nem egyértelmű. Benedek Marcell mondhatni elitista módon szomorgó meglátása egyik levelében („Azt hiszem, az utolsó nemzedék vagyunk, amelyet egy ennyire finom erkölcsi kérdés érdekel még, sőt, ha Zilahy *Két fogoly*-nak egy hasonló motívumára gondolok (amikor a hősnő egyáltalán nem csinál káoszt abból, hogy összeroncsolt arcú imádójának egyszer odaadja magát) – talán el is késtünk már”²³) megmutatja, hogy a házasságtörés társadalmi fogadtatása mennyire függvénye a történetiségnek. A regény témája tehát mibenlétéből fakadóan feltűnő módon alakította nemcsak a róla szóló narrációt, de a fogadtatástörténetet is.

A mindenkori olvasóközönség eltérő befogadási háttere miatti problematikusvá válási lehetőségre mutat rá Jancsó Elemér is az 1967-es kiadáshoz készült előszavában, („férfi és nő örökké időszerű viszonyát boncolgatja”²⁴), hozzáfűzve, hogy „itt már nem az általános, örök férfi-nő problémára esik a hangsúly, hanem

nagyon is konkrétan Berde koráról, hazai társadalmáról van szó”.²⁵ Ezt, ha csak futólag is, azért lehet érdemes megemlítenünk, mert a történelmi korhoz kötöttség mellett a helyhez kötöttség is különböző értelmezéseket kap az egyes elemző hozzászólásokban. Jancsó fentebbi véleményétől eltér például Molter hozzászólása: „Erdély legmélyén Európát beszéli”.²⁶ Míg Szentimrei Jenő véleménye inkább hasonlít a jancsói megközelítésre: „minden ízében jellegzetesen transzilván műalkotás”.²⁷ A *Tüzes kemence* helyei földrajzilag nem mind pontosan azonosítható, de jól tipizálható, valóban transzilván környezetet felvonultató helyek. Az említett két kritikai hozzászólás lényeginek tartja kiemelni a helyhez kötöttséget a regénnyel kapcsolatban – mindkét fentebb idézett részlet zárómondat –, s így valamilyen módon rávilágít az irodalmi műben annak a településstruktúrai változónak a megjelenésére, amelyre a házasságtörésről való gondolkodás komplexitásának bemutatásakor is utaltam. Mindez akkor is igaz, ha érezhető, hogy abban az esetben, ha a hely kap szerepet az értelmezésben, a mű olvasatának fókuszai inkább a háború hatásainak bemutatására, a háborúellenességre esnek.

A legtöbb egymásnak ellentmondó értelmezés mégis a *Tüzes kemence* formai megoldásai és a benne megjelenő lélektaniség körül keletkezett. A mű szerkezete valójában a regény tárgyának okozata. Ahhoz ugyanis, hogy Berde meg tudja írni egy házasságtörést elkövetett asszony bűnhődését és feloldoztatását, ami ráadásul magában a bűnösnek tekintett lélekben történik, szüksége volt egy olyan megoldásra, amelyben elegendő időt ad karakterének az önmegértésre, s amely belső lelki folyamatot aztán mégis láttatni tudja az olvasóval is. Ezért szakítja meg az író az időrendet, s ezért kapjuk az események magyarázatát jóval később, mint ahogy azok megtörténtek. Nem egyszerű irodalmi késleltetés ez, hiszen a regényben a lényeg nem is magán a szereplői cselekedeteken van, hanem azok szereplő általi megértésén, feldolgozásán, és ami mindezekből következik, kimondhatóságán. Ez utóbbinak kiemelt fontosságot tulajdoníthatunk, ha felidézzük az író nő emancipálása érdekében folytatott tevékenységét vagy ilyen tartalmú nyilatkozatait. Olyan felhívás ez, ami elsődlegesen nem is a férfiakhoz szól, teret könyörögve ki tőlük a másik nem számára, hanem a nőkhöz, akiknek el kell kezdeniük felelősségteljesen viselkedni a társadalom egészével és önmagukkal szemben is. Berde vágya, hogy a nők önmagukban fedezzék fel problémáik megoldásának lehetőségét, és aktívan forduljanak is ehhez ahelyett, hogy passzívan, a férfitől várnák a segélynyújtást. A *Tüzes kemence* is elsősorban egy ilyen tudatosság felélesztését, propagálását szolgálja, s ebből a megközelítésből látszik, hogy Berde mennyire távol helyezkedik el a l'art pour l'art elképzelésétől. A szerző számára a regény túlmutat önmagán, s legfőbb értéke akkor válik valóban értéké, ha elindíthat bizonyos társadalmi mentálisbéli változásokat. Ezért a *Tüzes kemence*-ben Berde úgy akarta a házasságtörés feldolgozása során emancipálódó s közben végig erkölcsösnek is maradó asszony belső történéseit megírni, hogy azok egyszerre legyenek lélektanilag hitelesek s megragadhatók egy olyan formában, amelyben közvetíthetők a közönség felé is. A regény tárgyának visszahatása a narráció formájára éppen ebből az igényből következik. A hiteles lélektani megragadhatóság idézte elő az időrend megbomlását. A regény mintegy tíz évet ölel fel a főhős, Villi életéből. Az olvasó azonban nem követi végig a szereplőt a tíz év történései alatt. A regény második felében, a házasságtörési aktus megtörténte után az olvasó Villi retrospektív elbeszéléseiből ismeri meg a tíz év eseményei közül csak a legfontosabbakat, a hangsúly ugyanis Villi lelki folyamatainak leírásán van. A közönség felé közvetíthetőséget úgy oldja meg a szerző, hogy Villi utólagos elbeszélését átszűrni egy lényegében kívülálló megfigyelőn, a narrátoron keresztül, aki nem más, mint a főhős barátnője. Így ugyanis nem volt elég csak azt megírni, hogy a hősnő sikeresen megküzdött saját belső csatáit, s ennek valamilyen zavaros, elnagyolt tartalmát megadni, hanem Villinek mindezt verbalizálni is tudnia kellett

olyan módon, hogy az a barátnő számára is érthető legyen. Mindezt a mű Villi folyamatos kimondási kényszerével indokolja, magyarázza. A kívülállóként hallgató barátnő a kívülálló olvasó alteregója itt. Ebből a nézőpontból válhat jelentéssé az is, hogy a barátnő nevét csak a legutolsó oldalon tudjuk meg, mikor Villi „Máriám”-nak²⁸ szólítja őt. A regény teljes anyagában nem volt fontos a narrátor kiléte addig, amíg megfigyelői és közvetítői funkcióját betöltötte. Ezért is hat a meglepetés erejével, mikor az olvasó a mű zárlatából megismeri a szereplő-narrátor nevét, ami egyezik a szerző keresztnevével. Ha ezt úgy olvassuk, hogy Berde valamilyen módon beírta magát a regénybe, akkor ez a *Tüzes kemence* esetében nemcsak egy újabb reflexiós szint beemelését jelenti, hanem mintha a szerző ezzel fel is hívná a figyelmet regényének a társadalmat megszólító olvasatlehetőségére. Mindezek fényében a *Tüzes kemence* esetében elsősorban az irodalmi alkotáson túlmutatott célkitűzés megvalósítása hívja elő a formai megoldást, de Berde nem mulasztja el azt a tartalom szintjén is indokolni, többször hangsúlyozva a főszereplő vágyát az önkifejezésre. Ez lehetne tehát egy magyarázat a Schöpflin Aladár kritikájában következőképpen megfogalmazódó, de megválaszolatlanul maradó kérdésre: „Itt, a szerkezet kérdésében vitatkoznom kell vele. Mért kapok mindent őrajta, az első személyben beszélőn keresztül, aki passzív, csak szemlélő és értelmező?”²⁹

Már csak ebből az egy kérdésre megadott válaszból is látszik, hogy Berde Mária regényében milyen szoros összefüggésben áll egymással a lélektani tartalom és a forma, ezért nem is érdemes ezekről külön-külön beszélnünk. A legjobban talán Szentimrei Jenő összegzi a lélektaniségnak e nem elemző megközelítése (Villi leki csatáit csak eredményeik felől ismerjük meg, nem követjük végig, mint ahogy Flaubert teszi Bovarynéval) és a forma közti viszony műfajiságra való kihatását. Szerinte „a lélekelemző nagyregény már-már divatjamúlt műfaja új erővel és új létjogosultsággal élemedik meg Berde Mária avatott tolla alatt”. Az a regénytípus, ami Flaubert-rel és Thomas Mann-nal zenitjére érkezett már, azért tudhat újat mutatni, mert nem elemző, hanem „szintetikus módszerrel” dolgozik.³⁰

A Bovarynéhoz kapcsolódó kételyek

■ Berde Máriához hasonló témaválasztással, de nyolcvanöt évvel a *Tüzes kemence* megjelenése előtt, 1851-ben kezd hozzá Gustave Flaubert a *Bovaryné – Vidéki erkölcsök* című, azóta is töretlen ismertségnek örvendő regény megírásához. A mű először 1856-ban, folytatásban jelent meg a *Revue de Paris* lapjain október elseje és december tizenötödike között. Könyvformában egy évvel később nyomtatták ki. Éppen úgy, ahogy a *Tüzes kemence* esetében, a *Bovaryné* körül is jelentkezik a megírás, majd a kortárs és későbbi értelmezés során felbukkanó ellentmondások, amelyek rávilágítanak a regény megszületésének és jellegének azon területeire, amelyeket nem teljes egyértelműséggel szemlél az irodalomtörténet.

Többszörös átszerkesztés, a legmegfelelőbb szavak, mondatok utáni hosszas kutatás és feszített tempójú sokéves munka eredménye a *Bovaryné*. Még a folyóiratbeli megjelenés előtt Maxime Du Camp ajánlja fel, hogy közösen a költő Laurent Pichant-nal szívesen törölnék a kéziratból a nem szükséges részleteket. A következőket írja Flaubert-nek: „Te jól megcsinált, de haszontalan dolgok halmaza alá temetted regényedet: nem lehet tisztán látni: szabaddá kell tehát tenni, ami könnyű munka lesz. [...] egy szót sem tesz senki kéziratodhoz, csak rövidíteni fogunk.”³¹ A lényegesen rövidítendő részeknek pedig az esküvői és a gazdagylés jelenetét ítélték. Minderre azért érdemes figyelniük, mert mindkét jelenet a házasságtörés szempontjából is fontos. A szakirodalomban már többen is rámutattak arra, hogy tudatos próbálkozásai ellenére Flaubert-nek nem sikerült maradéktalanul semlegesnek maradnia hősei iránt. Röhrig Eszter például a nézőpontváltásról, a közhelyek használatáról, a szabad függő beszédről és az időkezelésről ír mint olyan narratív eszközökről, amelyeken keresztül expliciten vagy kevésbé

érzékkelhető módon, de megjelenik a szerző értékítélete.³² Róhrig fejtegetéseiből kiindulva a Maxim Du Camp által drasztikusan rövidítendőnek ítélt házasságtörési jelenetben is ilyen burkolt értékítéletet fedezhetünk fel, aminek felismerése azért lényeges, mert a házasságtörés témájának formára való visszahatását jelzi. Az említett jelenet körülbelül öt oldal terjedelmű, és az esküvőre érkezők leírásával kezdődik: nők és férfiak ruházatának, szekerek és lovak felszereltségének részletező bemutatását kapja az olvasó. Szintén részletekbe menő a szertartás utáni lakoma leírása, míg magáról a szertartásról és az ifjú párról alig közöl bármit is az elbeszélő. Az egyetlen mondat, ami rájuk vonatkozik, ennyi: „Emma ruhája igen hosszú volt, s uszálya a földet seperte; ezért hát időnként meg-megállt, hogy egy kicsit rántson rajta, s olyankor kesztyűs kezével vigyázva szedegette róla a bogáncs apró dárdáit és a keményebb fűszálakat, Charles pedig kezét lógatva csak várta, hogy végezzon.”³³ A vendégek, a lakoma és a jelenet főszereplőinek leírása közti aránytalanság már jelzi, hogy az esküvőt a szerző nem tekinti érdemesnek arra, hogy hosszas szentimentális leírást adjon róla, tehát mondhatni jelentéktelennek tartja azt. Charles-ra szintén érdemes kitérni, hiszen a jelenet igencsak magatehetetlen pózban ábrázolja: nem lévén mit csinálnia, amíg Emma magával foglalkozik, egyszerűen lógatja a kezét. Legitim itt az ironikus olvasat, főleg ha a regény teljes tartalmának ismeretében szemléljük az adott részletet, mert Charles-nak ebben az apró gesztusában tükröződik mindaz a tehetetlenség és vakság, ami a továbbiakban végig jellemezni fogja Emmával kötött házassága során.

Ugyanílyan ironikus megközelítés hallható ki a névadásokból is. A *Bovarynét*, de az irodalmi névadást általánosan vizsgáló munkák is rámutattak már arra, hogy például a felszarvazott férj családnevében a *boeuf*, 'ökör' jelentésű szót, a buzgón tudományoskodó, de közben végig kisszerűnek maradó Homais nevében pedig a pejoratív értelemben vett *homme*, 'ember' szót fedezhetjük fel. Ennek fényében pedig az sem lehet véletlen, hogy az erkölcstelen csábító, Rodolphe egyik szeretőjének neve Virginie.³⁴

A másik jelenet, amelyről Du Camp beszélt – a gazdavásár jelenete – szintén alappillére a regénynek a házasságtörés szempontjából. A jelenet azonban nemcsak tartalma (Rodolphe megkezdí csábítási játékát Emmával), hanem formai megoldása miatt is figyelemre méltó. A szerző ugyanis úgy építi fel a jelenetet, hogy a lenn a téren a gazdasági fejlődésről szónokoló tanácsos és Rodolphe Emmához intézett mondatai nemcsak váltogatják, de kölcsönösen hiteltelenítik is egymást. Így például amíg a tanácsos a kötelességekről és felelőségekről szónokol, amellyel a polgárok tartoznak mindazoknak a szabályoknak, amelyek az egyre inkább polgárosodó, kapitalizmusba forduló társadalmat működtetik, addig Rodolphe a padláson az úgynevezett „kis erkölcsről”³⁵ beszél, úgy mutatva be azt, mint a közönséges, kisszerű emberek (a „hülyék gyülekezete”³⁶) életének egyetlen aspektusát, ami számukra azt értelmessé teheti. Ez ismét csak tükrözni látszik mindazt, amit Flaubert leveleiben olvashatunk arról, hogy milyen véleménnyel van a szerző a fentebb leírt társadalomról: „gyűlölöm a közönséges életet”.³⁷ A jelenet így magának a társadalomnak is paródiája vagy legalábbis kritikája lehet. De minthogy éppen olyan kontextusba ülteti a házasságtörésre csábítás jelenetét, amelyben más kisszerű társadalmi konvenciók kerülnek ellehetetlenítő fénybe, úgy a házasságról szóló jelenet elemzése utáni tanulság itt is felfedezhető, mégpedig abban, hogy a házasság intézménye ironikus szemléleten átszűrve bukkan fel ebben a jelenetben is. Ha tehát nem is olyan explicit és tudatos módon hat vissza a témaválasztás a narrációra, mint a *Tüizes kenance* esetében, a *Bovaryné* formai megoldásai sem mentesek az ilyen visszahatásoktól.

Flaubert kijelenti, hogy „olyan leszek, mint a többiek; szenvedélyes, zaklató és zaklatott életet fogok élni én is. Sok olyasmit kell majd csinálnom, amitől viszolygni fogok, és már előre borzadok”,³⁸ a gazdasági és a politikai pártok mindegyi-

ke számára „egyformán korlátolt, egyformán álnok, egyformán gyerekes, mind csak a múltékhöz tapadnak, egyiknek sincs átfogó távlata, és egyik sem emelkedik soha a *hasznosság* fölé”,³⁹ „én a magam részéről szívemből utálok mindent, ami kötelező, minden törvényt, minden kormányzást, minden szabályt”.⁴⁰ Mindemmel mégis hiánytalan pontossággal tárul az olvasók elé a francia mezővárosok világa, így tehát nem csoda, ha a *Bovarynét* egyfajta társadalomkritikának is látjuk a részletes társadalomábrázolás mögött. Így például az olyan leírásokban, mint amilyen a következő is: „Itt Normandiának, Picardiának s az Île-de-Francenak határán vagyunk, afféle korcs vidéken, ahol a nyelvnek nincs külön íze, s a tájnak nincs külön jellege. Itt készítik az egész járás legrosszabb neufchâteli sajtjait, amellet a földművelés is igen költséges errefelé, mivel a homokos, kavicsos és porlatag talajnak temérdek trágya kell a feljavításhoz.”⁴¹ Gyergyvai Albert a következő kiegészítést teszi hozzá a társadalomkritikai jelleghez: „nem csak korrajz, hanem táj- és életkép is a legjavából”,⁴² rámutatva, hogy a regényben sajátos és utánozhatatlan normandizmus rejlik. Hasonló kiemelés ez ahhoz, amelyet Szentimrei Jenő tett a *Tüzes kemence* transzilván jellegével kapcsolatban. A házasságtörés szempontjából pedig mindez azért fontos, mert igazolja a bevezetőben bemutatott felvetést, miszerint éppen úgy, ahogy a valóságban, a szépirodalmi művekben sem tárgyalható steril, tehát társadalmi és történelmi kontextus nélkül a házasságtörés eseménye. Míg Berdéné az expliciten kiolvasható a *Tüzes kemence*-ben, addig Flaubert-nél rejtettebben van jelen, hiszen az ő felfogásában „hamissá és unalmasá tesz az erkölcsi irányzatosság minden képzeleti alkotást!”, de azután így folytatja „Mind több és több bennem a kritikai hajlandóság. A regény, amit írok [a *Bovaryné*] kifejleszti ezt a képességet, hiszen főként kritikai, vagy inkább anatómiai jellegű mű. Az olvasó, nem veszi észre, mennyi lélektani munka rejlik a forma alatt, hatását azonban érezni fogja.”⁴³

Flaubert olyan korban írta meg a *Bovarynét*, amikor a házasságtörés büntetése aránytalanul hátrányos volt a nőkre nézve, a lehetséges büntetések között nemritkán szerepelt a halál is. Ezzel szemben a kétszeresen is házasságtörő Emma végzetéhez, bűneinek következményéhez, ha úgy tetszik, semmilyen férfi hatalomnak nincs köze. Ráadásul, ha megfigyeljük, akkor éppen ennek az ellentétét fedezhetjük fel a regényben: az öngyilkosság eszközként választott arzénhoz ugyanis Emma a patikussegéd – Justin – hozzá fűződő érzelmeit kijátszva és a maga javára fordítva jutott hozzá.⁴⁴ Halálos ágyán pedig – alig néhány érzelmes pillanattól eltekintve – továbbra is éppolyan elutasító és lekezelő továbbra is mit sem értő férjével, mint amilyen életében is volt. Az öngyilkosság itt nemcsak a saját akarat egy lehetséges manifesztációja, hanem ahogy az indiai nők rituális keretek közötti öngyilkosságának vizsgálata során Gayatri Chakravorty Spivak rámutat, „a női szubjektum az efféle halált úgy fogja fel, mint saját vágyának kivételes jelölőjét”, hozzátevé, hogy létezhet olyan értelmezési szint, amelyen ez a tett „a választás tettének felmagasztalása”.⁴⁵ Noha Emma önkeze által bekövetkezett halála közel sem olyan rituális és erősen kontextusba ágyazott gesztus, mint amelyet Spivak az adott tanulmányban vizsgál, egy közös aspektus mégis igen jelentéssé emeli Emma öngyilkosságát. Ennek fényében ugyanis Emma öngyilkosságával kapcsolatban is elmondhatjuk, hogy nemcsak az akarat a tét, hanem a töredékes szubjektum és annak minden motivációja összesűrítve az individuum egyetlen és önkivitelező gesztusába. A patriarkális világban élő Bovaryné végzetét nem a bíróság, nem az egyház és nem is férje szabta ki, sőt halála nem is házasságtöréseinek következménye vagy büntetése, hanem a pénzhiány okozta. Ez egyszerre – a szerző szavaival élve „közömbös számlalomba”⁴⁶ burkolt – kritikája az egyre inkább csak materiális értékekhez ragaszkodó, pénz irányította társadalomnak és semmibevétele a korabeli, nőket érintő konvencióknak. Ez utóbbinak bizonyítéka annak a pernek a tanulsága is, amelybe a *Bovaryné* megjelenése után a szerzőt és a kormányellenességért korábban már egyébként is megintett *Revue de Pa-*

ris-t fogtak erkölcstelenség és vallástalanság miatt. Az egyik jelenet, amelyet a vádló határokon felül kompromittálónak talált, az utolsó kenet feladásának jelenete volt. Csak hogy a jelenet legexpresszívebb momentumát idézzük: „A pap felkelt, hogy fel-emelje a feszületet; Emma kinyújtotta a nyakát, mint hogyha csak szomjúhozna, s rá-tapasztva ajkát az Isten-Ember testére, olyan erős szerelmi csókot lehelt rá minden maradék erejével, aminőt egész életében soha senkinek nem adott.”⁴⁷ A pert a szerző végül is megnyerte, a védelem ugyanis rámutatott arra a kikezdhethetlen tényre, hogy a jelenet gyakorlatilag nem más, mint a *Párizsi Szerkönyv*, tehát egy alapvetően vallási szöveg egy lapja, francia fordításban.⁴⁸ A félreértések és a társadalmi konvenciók logikátlan, elvakult, reflektálatlan érzelmektől fűtött működését láthatjuk itt.

Az, hogy a regény miatt a szerző bíróság elé került, a téma narrációra való visszahatásának egy igen sajátos esete, de ugyanez a típusú konvencióromboló vagy legalábbis konvenciókigúnnyoló visszahatás magán a regényen belül is megjelenik. Megjelenik az olyan részletekben, mint például Emma követelőzései Rodolphe irányába, miután szerelmi kapcsolatuk testi szinten is beteljesült: „Emma most gyűrűt is kért, igazi házassági gyűrűt, örök egybetartozásuk jelképéül.”⁴⁹ A házassági gyűrű a konvenciógyűlöló Flaubert szemében nem más, mint jelentéktelen materiális szimbóluma egy szerinte pusztán szabályszerű állapotnak, a házasságnak. Így amikor írásában a házasságtörő asszony és szeretője egységét szimbolizálja a házassági gyűrű, az egyértelmű kigúnnyolása részéről a házasság intézményének. A házasságtörő nővel kapcsolatos sztereotípiákat és reflektálatlan konvenciókat pedig Flaubert a hiány révén emeli ironikus fénybe, amellyel azok legitimitását ássa alá. A regény korabeli recepcióját vizsgálva Pierre Bourdieu is hasonlóra mutat rá, kiemeli ugyanis azt, hogy az első kritikuskok a *Bovarynéval* „a demokrácia első kifejeződését látták az irodalomban”.⁵⁰ Flaubert és Berde célja, ha fogalmazhatunk így, megegyezik abban, hogy mindkét szerző a sztereotípiák és alaptalan konvenciók hiteltelenítésére tesz kísérletet. Míg azonban Berde Mária-nál azt láttuk, hogy az író ön magát is beleírni látszik a történetbe, hogy hitelesebbé, még inkább figyelemfelhívóvá tegye munkáját, addig Flaubert ugyanezt a hiány eszközével igyekszik elérni. Ahogy már írtam, a *Bovaryné* végkimenetelében mentes mindenféle erkölcsi ítélettől, ami a házasságtörést illeti, de éppen ebben a mentességben rejlik az ítélet a házasságtörésre vonatkozó konvenciók tekintetében. Ez a hiány, mi több, Emma nem házasságtörésből, de pénzhányból és saját akaratból elkövetett öngyilkossága rejtetten ironikus, de erőteljes aláásása az általános és reflektálatlan társadalmi beidegződéseknek, hiszen ítélet nélkül hagyja egy asszonynak a házasságtörését, amelyet az akkori társadalmi normáknak megfelelően azonnal és visszavonhatatlanul kellett volna elkárhoztatnia.

A fentiek fényében Berde Mária *Tüzes kemencéjéről* és Gustave Flaubert *Bovarynéjáról* az alapvető különbségek ellenére elmondhatjuk, hogy abban a térben találkoznak, amelyet Mihail Bahtyin reális dialógusnak nevez, s amely olyan ontológiai megkerülhetetlen alkotóeleme bármilyen szépirodalmi műnek, ami a szerző alkotásához fűződő kapcsolatáról ad számot. Az író mindig „a reális dialógusban foglal el valamilyen álláspontot, amit a valóság korabeli helyzete határoz meg”⁵¹. Ennek megvalósulása nem minden esetben csak az a látszólag egyszerű felismerés, hogy a szerző személyes valósága hatással van annak munkájára, hiszen ahogy láthattuk a *Bovaryné* esetében is, az ilyenemű kapcsolatnak a teljes törlésére való törekvés is jellemezhet egy író. Ugyanakkor, ha összekötjük mindezt Susan Sontag azon gondolatával, miszerint „a nagy író, aki őszintén ír saját társadalmáról, önkéntelenül is megidézi (bár esetleg csak a hiánya révén) az eszményi igazságosságot és igazmondást, amiért jogunk van (mások azt mondanák: kötelességünk) harcolni a szükségképpen tökéletlen társadalomban, melyben élünk”,⁵² akkor a fentebbi elemzés mentén láthatjuk, hogy milyen értelemben kapcsolódik össze a *Tüzes kemence* és a *Bovaryné*. Az említett két regényben azért kiemelten hangsúlyos mindez, mert olyan

alaptémával dolgoznak, amely explicit vagy kevésbé explicit formában, de szükség-szerűen előhívja ezt a szerzői attitűdöt. A házasságtörés mint téma megírásra történő visszahatásnak intenzitását mutatja formaalakító potenciálja, ami más-más formában, de mindkét tárgyalt regényben megjelenik.

■ JEGYZETEK

1. Kajtár István – Herger Csabáné: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Dialóg Campus Kiadó, Bp., 2014. 8. Uo. 18.
2. Uo. 18.
3. Uo. 9.
4. Uo. 70.
5. Uo. 135.
6. *Magyar Néprajzi Lexikon*, <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-1177.html>
7. Szabó Richard: *Nők világa*. Kiadó. Petrik Géza. Pest, 1871. 95–96.
8. Uo. 132.
9. Róhrig Eszter: *Emma Bovary „másik világa”-nak elbeszélői értékelései Flaubert Bovaryné című regényében*. Debreceni Egyetem. Irodalomtudományok Doktori Iskola. Magyar és összehasonlító irodalomtudományi program. Debrecen, 2010. 32-35. (web:https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/99771/01_doktori_t.pdf?sequence=5&isAllowed=y, 2019. 02. 13.)
10. Jonathan Culler: *Flaubert, The Uses of Uncertainty*. Cornell University Press, Ithaca, 1985. 110. Idézi Róhrig: i. m. 33.
11. Schöpflin Aladár: *Tüzes kemence | Berde Mária regénye – Nyugat kiadás*. Nyugat 1936. 11. (online: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00610/19359.htm>, 2019. 05. 06.)
12. Molter Károly levelezése. S.a.r Marosi Ildikó. III (1933–1937). Argumentum–Polis, Bp.–Kvár, 2006. 242.
13. Szentimrei Jenő: *Tüzes kemence | R. Berde Mária új regénye. – Nyugat kiadás*. Pásztortűz 1936. 22. 477.
14. Kahána Mózes (Köves Miklós álnéven): *Tüzes kemence*. Korunk 1937. 3. 285.
15. Szentimrei: Uo.
16. Molter Károly: *Berde Mária: Tüzes kemence*. Válasz 1937. 3. 185.
17. Ehhez lásd Molnár Szabolcs: *Berde Mária*. Monográfia. Kriterion, Buk., 1986. 144–155.
18. Schöpflin: uo.
19. Uo.
20. Szentimrei: uo.
21. Kahána: i. m. 284.
22. Uo. 286.
23. Benedek Marcell: Kelt Bp. 1936, okt. 24. BH., idézi Molnár Szabolcs: i. m. 152.
24. Berde Mária: *Tüzes kemence. A szent szűgyen*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1967. 10.
25. Uo. 16.
26. Molter: i. m. 187.
27. Szentimrei: i. m. 478.
28. Berde Mária: *Tüzes kemence*. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1985. 246.
29. Schöpflin: i. m.
30. Szentimrei: i. m. 477.
31. Guy de Maupassant: *Flaubert*. Kultura Könyvkiadó és Nyomda R. T., Bp., é.n. 20.
32. Róhrig Eszter: i. m. 35-42.
33. Gustave Flaubert: *Bovaryné*. Kriterion, Buk., 1972. 29.
34. Róhrig: i. m. 24.
35. Flaubert: i. m. 144.
36. Uo.
37. *Gustave Flaubert levelei*. Vál. Gyergyai Albert. Gondolat, Bp., 1968. 161.
38. Uo. 99.
39. Uo. 171–172.
40. Uo. 177.
41. Flaubert: i. m. 70-71.
42. Flaubert: i. m. XVI
43. *Gustave Flaubert levelei*. 145.
44. Flaubert: i. m. 313.
45. Gayatri Chakravorty Spivak: *Szóra bírható-e az alárendelt?* Helikon 1996/4. 477.
46. *Gustave Flaubert levelei*. 95.
47. Flaubert: i. m. 323.
48. *Gustave Flaubert levelei*. 164.
49. Flaubert: i. m. 170.
50. Pierre Bourdieu: *A művészet szabályai. Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Bp., 2013. 117.
51. Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A beszéd és a valóság*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1986. 498.
52. Susan Sontag: *Egyidőben. A regényíró és az erkölcsi gondolkodás*. In: *Uő: Egyidőben*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2008. 240.

KÉSZ ORSOLYA

VALÓSÁGUNK FIKCIÓJA

Barnás Ferenc: *Életünk végéig*

■ A klasszikus önéletrajzissággal szemben az utóbbi évtizedekben az autofikció vált a magyar és világirodalmi kulturális termelés egyik legreprezentatívabb formájává. Ilyen Bartók Imre regénye, a *Jerikó épül*, Nádas Péter *Világló részletek*je, Vida Gábor dadogástörténete, Garaczi lemúrkönyvei vagy még távolabbról az a folyamat, ahogyan Esterházy Javított kiadása át- és újraírta a *Harmonia Caelestis*t, de akár Hajdu Szabolcs filmjét, az *Ernellák Farkaséknál*t is értelmezhetjük ebben a műfaji keretben. Eszünkbe juthat a magyar nyelvterületen is népszerű norvég író, Karl Ove Knausgård hatkötetes regényfolyama, a *Harcom* vagy a szintén magyarra is sűrűn fordított Sofi Oksanen, aki a finn irodalomban az 1990-es években trendszerűen jelentkező autofikciós regények hagyományát folytatja. Ennek a formának a sajátosságait hordozza Barnás Ferenc új regénye is, az *Életünk végéig*.

(metaregény)

■ A friss kötet szervesen kapcsolódik a két előző regény, *A kilencedik* és *Másik halál* világához, de abban is meta, ahogyan felveti a reprezentációnak, a szerzőségnek, a fikcionalitásnak és a referencialitásnak a kérdéseit. Ahelyett, hogy elkendőzné, vállalja a történet kvázi-realitását, tudatosan helyez el olyan elemeket és megoldásokat a kötetben, amelyek a szerző alakjával és az előző regényekkel kapcsolják össze az *Életünk végéig*et, egyszerűsítve az megírásának körülményeire és utóételeire reflektálva. Hogy a számos közül egyetlen példára utaljak: a regényben szereplő, a Sepi kötetéről

megjelent *Népszabadság*-beli kritika, amely az elbeszélő és az apa közötti egyik fő konfliktusforrás, jól azonosítható módon Reményi József Tamás *A kilencedik*ről írott kritikájára utal ki. Ezt a referencializáló olvasatot a narrátor maga is bátorítja: „Nem is emlékszem, mi vitt rá, hogy a gyerekkoromról írjak. [...] A könyvet eredetileg ontológiai műnek szántam, nem egyébnek. Ontológiai vizsgálódások volt az eredeti címe, de a kiadóm azt mondta, így nem tudja eladni a könyvet. Mivel fikciós munkáról volt szó, belementem a címváltoztatásba. Nekem nyolc, gondoltam, legyen Ontogenea, sőt, ha a főszerkesztő úgy akarja, felőlem lehet akár Kilenc is.” (50.)

(autofikció)

■ Az autofikció tehát olyan (ön)életrajzi szöveg, amely (látszólagos) önéletrajzi elemekkel dolgozik, de valójában nem önéletírás: „azokról a problémákról írok, amelyek foglalkoztatnak, és a kihívás az, hogyan lehet ebből irodalmat csinálni” – jegyzi meg a szerző egy interjúban. „Az autofikció a művészet refamiliarizálását, az azonnali ráismerést célozza; a hétköznapit ábrázolva önmagát értelmezi. Szerkezete mellérendelő: az egyes művek tetszőleges ideig folytathatók; törlik az élet és a művészet közti határvonalat. Ezek a de-fetiszizált művek nem műtárgyak, hanem szemléletes életpéldák.”¹ – írja Sipos Balázs Knausgård regénye kapcsán. És valóban: egyrészt van egy nyíltan vállalt referenciális beszédmód, de a szerződésszegés és a fikcionalitás megmutatkozik a változatos regiszterek, irodalmi és filozófiai re-

ferenciák használatában. Így a regény fel is rúgja a részlegesen felállított önéletríri paktumot (Lejeune) – ha nem is olyan radikálisan teszi ezt, mint a maga során Bartók –, amelyek egyébként is inkább a három regény világa között látszanak működni, mint a szerző világa és a regényvilág között. Így a tisztán referenciális rekonstrukció ugyanúgy félreviszi az olvasást, mint a totális areferenciális olvasat, de ez termékeny feszültség: önéletrajz és irodalom/fikció kölcsönösen átértelmezik és metaforizálják egymást. A folyamatos szerzői beavatkozás egyszerre funkcionál regényírói paktumként és önéletrajzi nyomként, ez pedig a szöveget kétértelmű mezőbe helyezi, egyik szövegsugallatnak se engedve teljesen.

(antibildung)

■ A regény (vagy regényfolyam) ugyanakkor nem hoz létre egy olyan külső és szilárd perspektívát, amelyből szemlélve ez az élettörténet egy összefüggően elmesélhető és könnyedén megfogalmazható, esetleg morális tanulságot is felmutatható egységként lenne értelmezhető. Bár világképe nem olyan determinista, mint például *A kilencediké*, az önfejlődésbe vetett hit illúziója sincs jelen. Hiába a linearitás, a (látszólag) kronologikus rendbe állított történet és a tudatos építkezés, amely a bildung formájára utalna, ha mögötte leginkább a fejlődéstörténet szétírása következik be. Ha valamiről, hát sokkal inkább alakulástörténetről beszélhetünk. Ugyanakkor a szereplők egy részének motivációit nem annyira a regény belső világából értjük meg, mint amennyire a három regény világának összességéből, a társadalmi és családi meghatározottságok, a neveltetés, az osztályhelyzet, társadalmi tapasztalatok mátrixából. A regény állítása az, hogy az egyén identitása ugyan csak szerepek és minták egymásra rakódásának formájában ragadható meg, ám ezek a szerepek, tradíciók, struktúrák alakíthatók, formálhatók.

(családrege)

■ A *család történetének fikciója* egy közel ötven fős famílián keresztül bontakozik ki. Egy E/1-es elbeszélő (Sepi) tekintetén keresztül követhetjük végig a családi viszonyokat, így a családtagokról szóló ismereteink is annak függvényei, hogy kivel milyen kapcsolatot tart fenn az elbeszélőnk. A regényben az egymás közötti nézeteltérések többnyire abból fakadnak, hogy az egyes szereplők elbeszélnek egymás mellett, azaz mindenki más nyelven beszél: a nyelvi egyszerűség azonban nem gátolja a nyelvi érzékenységet, amely az egyes szereplők retorikai megformáltóságába mutatkozik meg. Barnásnál a családhoz való visszatérés egyfajta monománia: „folyamatosan a családunk előtt menekülünk, miközben állandóan velük foglalkozunk”² – nyilatkozza, ami leginkább az apa alakjában összpontosul, és ennyiben a kötetet aparegényként is olvashatjuk. A *Kilencedikében* élesen megrajzolódó apa (valóban diktatórikus) alakja azonban az *Életünk végéig*ben sokat árnyalódik. Ugyanakkor a regény nem azt állítja, hogy a családrege vége, épp az ellenkezőjét, lehetséges családrege írní, de az ilyen lesz: kissé kaotikus, kissé nehézkes, egészen konfliktuális. A több generációt magába foglaló cselekmény a családrege műfaját írja újra, úgy, hogy közben nem tagadja annak lehetőségét, de vállalja a családi kohézió színrevitelének a nehézségeit.

(egy szerelem regénye)

■ Bartók *Jerikójával* ellentétben, amely a családi közösség lehetetlenségét beszéli el, Barnásnál mégiscsak megteremtődik egyfajta közösség, ennek kulcsa pedig az elbeszélő szerelme, Lil. Ez a szerelem vezeti el az elbeszélőt saját magához, de tulajdonképpen ő tartja egyben a családot is. A regényben a szerelem, az érzékiség nyelve éppúgy működik, mint az örület és a fájdalom nyelve. Már a *Másik halál* nyelvi erejét is „tébolyba hajló neurózis nyelvi-reto-

rikai működésmódként való színrevitele” adta,³ itt a nyitó rész fájdalomtól tudatvesztett és a záró fejezetek lázas-deliráló részeiben tér vissza. A nyelv is leköveti az állapotváltozást, a szerelem és a betegség tünetei nyelvi szimptomákként jelentkeznek, a mű stílárís rétegzettsége, hogy ennyire letisztult a kötet végleges nyelvi formája, az nemcsak a szerző, de Tóth-Czifra Júlia remek szerkesztői munkáját is dicséri (a közel 500 oldalas kötetben alig van például fölösleges mondat). Az Indonéziában játszódó részben azért változik meg például hirtelen a narráció, mert Sepi azt tapasztalja, hogy egy olyan világban van, ami a szóbeli kultúrán alapszik, ahol az olvasás másodlagos, ahol az emberek inkább nézelődnek és beszélgetnek: az ismeretelméleti és testi belátások megszerzése erős képiséggel társul: szuggesztív, képgazdag, ér-

zéki prózanyelv jelentkezik az előző fejezetek dialógusainak szikárságával, egyszerűségével és köznapiságával szemben.

„Ennek a villának a teraszán kezdem el e könyv írását” – így Sepi az utolsó oldalon (454.), amelyen az általunk olvasott regényre, az írás körülményeire reflektál. Maga a szerző tereli afelé az olvasót, hogy művét önéletrajzi regiszterben értelmezze, a regény egészét tekintve azonban egyszerre tagadja és katalizálja ezt az olvasási stratégiát, különböző olvasástípusokat hozva ezzel dialógusba. Barnás regénye azt az izgalmas problémát veti föl, hogy ha tehát az önéletírás valami szövegen kívüli dolog által definiálódik, az lehetséges, hogy nem a szövegen túl, egy valódi, hús-vér személlyel való bizonyíthatatlan hasonlóságból, hanem az általa előidézett olvasástípusból adódik.

■ JEGYZETEK

1. Sipos Balázs: *A férfiként létezés szegvéne*. Magyar Narancs 2016/43. (10. 27.), online: <https://magyarnarancs.hu/konyv/a-ferfikent-letezes-szegvene-101352/?orderdir=novekvo> (utolsó megtekintés dátuma: 2020.03.01)
2. Szekeres Niki: „*Hogyan zajlik az életünk*” – beszélgetés Barnás Ferenccel. Élet és Irodalom 2020/10. sz., március 6. Online: <https://www.es.hu/cikk/2019-09-27/szekeres-niki/hogyan-zajlik-az-életünk.html> (utolsó megtekintés dátuma: 2020.03.01)
3. Balajthy Ágnes: *Képterápia*, Műút folyóirat, 2012/034, online: <http://www.muut.hu/korabbilap-szamosok/034/balajthy.html> (utolsó megtekintés dátuma: 2020.03.01)

A HAZÁÉRT ÉRZETT HONVÁGY

Pécsi Györgyi: *Honvág egy hazáért*

■ Korábban a *Kortárs* című folyóiratban olvastam Pécsi Györgyi *Honvág egy hazáért* című tanulmányát, s most, hogy a József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő és irodalomszervező e korábbi tanulmányának a címét viselő kötetbe gyűjtve adta közre az utóbbi években írt válogatott esszéit, tanulmányait, kritikáit, kíváncsian vettem kézbe új kötetét. A címadó írás eredetileg a Magyar Művészeti Akadémián levelező taggá választása alkalmából elmondott székfoglaló előadás, mely az erdélyi és a vajdasági magyar irodalomban megjelenő identitásváltozásokat vizsgálja. Könyve három részből áll. Az első a jelzett tanulmány, a második főleg az újra virulenssé lett népi-nemzeti versus urbánus irányú kritikákba és recenziókba foglalt aktuális jelenségeinek elemzése, míg a harmadik egy terjedelmes, Szilágyi Domokos munkásságának szentelt esszéfűzér.

Noha az egyetemes magyar irodalom erdélyi ága jelentősebb, tanulmányában figyelmét először mégis a vajdasági jelenségegyüttesnek szenteli. Valószínűleg azért, mert ott a rendszerváltozás egy közel tízéves polgárháborút eredményezett, amit Jugoszlávia népei, köztük a vajdasági magyar közösség is mélységesen megsínylett. A drámai eseményekben felbomló Jugoszláviával együtt természetesen megszűnt a népeit és nemzetiségeit az államszövetségükhöz kötő identitáskohézió is, amit immár egy sor szűkebb, mert csupán *nemzetállami* kohézió váltott fel.

A helyzet lényegét szerzőnk számos idézettel illusztrálja. „[Az] úgynevezett »jólét« idejében, a '70-es, '80-as évekre ez az identitás önmagát az összmagyar, vagy fogalmazzunk kicsit

szűkebben, az anyaországi (az úgynevezett »igazi«, »originális«) magyar identitással szemben határozta meg... Az egész szocialista Jugoszláviában illett »lenézni« a kelet-európai (szovjet megszállás alatt álló) országokat, nemzeteket.” Majd pár sorral lennebb, már a bomlás eredményét láttatva írja: [a vajdasági magyarok] „Kénytelenek voltak az addig megvetett anyaország felé orientálódni, hiszen az új Szerbiát [...] értelemszerűen nem tekintették, nem tekinthették többé hazájuknak.” Pécsi Györgyi kitűnő érzéssel idéz, hiszen a fentiekből kiviláglik, hogy a polgárháború magán viselte a konfliktus mindazon tünetét, mellyel bő száz éve már, hogy térségünk minden nemzetének és nemzedékének szembe kell néznie.

A történelem- és az irodalomtudomány diszciplínájaként felvetődő identitásfogalmat ugyanakkor érdemes egymástól elkülönülten kezelni. Már csak azért is, mert a történettudomány axiomatikus identitásfogalmakat, míg az irodalomtudomány identitásmátrixokat alkalmaz. A történettudomány alapvetően a nagyállamisághoz (a monarchiához, a konföderációhoz, az unióhoz stb.) illetve a nemzetállamhoz kötő identitásfogalommal dolgozik, melyek esetében – túl az irodalmi fikciókba kódolt megengedhető szubjektivitáson – a kérdés az, hogy perspektivikusan melyik kohézióváltozat képes biztosítani a területén élő népek nemzeti egyenjogúságát. Pécsi Györgyi a Láng Gusztávtól átvett fogalom, az *ellenvonzás* jelenségének exponálásával s a premissza fogalomtárba emelésével termékenyítő módon gazdagítja a diskurzust. Hiszen ezzel szemléletesen érzékelteti, hogy míg a nemzetállam csupán az államnemzet számára biztosítja a nemzeti teljesség megéléséhez szükséges fel-

tételeket, addig például Jugoszlávia a jugoszlávsnak nevezett jelenség révén a föderáció összes népe és nemzetisége számára biztosította azt. Mint ahogy érzékelteti azt is, hogy ha egy a nagyállamiság kedvező keretei közt élő nemzetiségi népcsoport mulékony, talli érdeklhatások befolyása alatt a nemzeti teljesség (egyetemesség) ethosával szemben határozza meg a maga nemzeti identitását, akkor önmaga természetes identitáskohéziójával kerül szembe. Ha a könyvében feltérülő identitásváltozások jelenségkomplexumát a népek nemzeti emancipációjának állami feltétele felől olvassuk, láthatjuk, hogy az ellenvonzás jelensége állam és nemzet lehetséges politikai viszonylehetőségeinek mily széles spektrumára vet fényt.

A kérdés Erdély, illetve Románia esetében is felvetődött. Könyvében Pécsi Györgyi jelzi, hogy a Trianon utáni Románia nemzetiségei a jugoszlávsnaghoz hasonló adottságokat nem élhettek meg, ám idézve Markó Bélát utal rá, hogy „[az] 1989-es forradalom napjainban egy rövid időre felcsillant a remény, hogy végre az erdélyi magyarság is hazájának tekintheti Romániát”. Ám a marosvásárhelyi pogrom, a bukaresti bányászjárás s főleg a bukaresti parlamentnek azon döntése, hogy a '89-es forradalom kitérésének napja helyett „december 1-ét, a magyarok számára tragikus gyulafehérvári egyesítő népgyűlés napját tette meg nemzeti ünneppel”, annulálta ezt a lehetőséget. A probléma mindazonáltal aktuális, hiszen kérdés, hogy pl. az Európai Unió képes-e, s ha igen, hogyan a maga népeinek nemzeti emancipációját teljességük identitáskohéziójával biztosítani.

A gyűjtemény, mint említettem, a népi-urbánus vita magyarhoni reinkarnációját is érinti. Ez azonban kanonizációs gondokat is felvet, hiszen egyetemes értékrend hiányában a magyar köztársaság nem tudhatja, hogy a határain kívül született egyes műveket milyen szempontrendszer alapján adaptálhatja, integrálhatja az egyetemes magyarság irodalmi teljesítményei közé.

Merthogy a mátrixokban megjelenő kép meglehetősen változatos. A délvidéki munkák legtöbbje például a honatalanná válás egy-egy szenvedéstörténete, avagy az otthonmaradás vállalásáról, odisszeájáról szóló megkapó üzenet. A Romániában zajló fejleményeket pedig így kommentálja szerzőnk: „A rendszerváltozás után az Erdélyben induló fiatal íróknál is radikális a fordulat [...] a magukat Transzközép nemzedéknek nevező csoport [tagjai] totális szabadságot akarnak, elégük van a kisebbségi szerepből, és elégük a Magyarország utáni sóvárgásból.” A Transzközép számos törekvése emlékeztet az egykori vajdasági *Új Szimposionos* attitűdre; sajnos a pályájuk kifutását illetően is. A két régióban született művek élményvilágát jobbadán a magyarországi környezet mostoha befogadás-készsége, valamint a háború, a dezintegráció és az idegenség-élmény tematizálja.

A kötet második felében figyelme nagyobb részét költők, írók munkásságának szenteli. Két „dilemmás” szerző, Csiki László és Csoóri Sándor kap egy-egy figyelemre méltó tanulmányt. Az elemzett magyarországi tollforgatók között találjuk Ágh Istvánt, Nagy Gáspárt vagy Szepesi Attilát, míg a külföldön közül többek között Grendel Lajos, Markó Béla, Tózsér Árpád, Sütő András kap egy-egy fejezetet. Melinda Nadj Abonjiról mint olyan elszármazott íróról emlékezik meg, aki már ketős identitású szerzőnek számít. Ferencz István szenzációszámbe menő filológiai kutatása pedig a 20. századi egyik legjelentősebb román költőjének, Tudor Arghezinak az édesanyjáról deríti ki, hogy székely-magyar származású. De egy-egy eszmeifuttatást olvashatunk az emigráció emlékezetének írójáról, Ferdinandy Györgyről, valamint Szávai Géza szabad szájú *Makámaszútra* c. regényéről is, Balla Zsófiával pedig a kánonokról polemizál.

Pécsi Györgyi egy percre sem rejti véka alá, hogy ő a népi irány táborába tartozik. Ezért hivatkozunk Thomka Beátára, aki emlékeztet rá, hogy az iro-

dalmi elbeszélés fikciós és referenciális szövegfajta, mely párhuzamosan konstituálódik mint történet és mint metatörténet. Az irodalmi műben tehát egyszerre van jelen a teoretikus és a szépírói narratívum. S persze azért hivatkozunk erre, hogy emlékeztessünk, a hazáért érzett honvágy arra kell készítsen bennünket, hogy a jelen folyamataiban meglássuk és figyelembe vegyünk az olyan perspektívát hordozó értéket, mint amilyen pl. a jugoszlávság volt, amelyben a saját és az idegen nem mint nyelvi és kulturális elkülönülés,

veszélyeztetettség, hanem mint a homogenitással szembeni alternatíva, mint példaadó és értékteremtő heterogenitás volt jelen. A polémiában Pécsi Györgyi így fogalmaz: „Bevallom, a »napi kánon« egyre kevésbé érdekel. Ha a szöveg van előttem, a szövegnek [...] már nincs neme, származása stb., [...] az egyik álmom, hogy megszülessen az a magyar irodalomtörténet [...] amelyik határok nélkül, befogadó módon veszi számba a konszenzusosan elfogadott értékeket.” Úgy legyen.

Bereti Gábor

INTARZIÁK

Aniszi Kálmán: *A kis buta*

■ Aniszi Kálmán gyűjteményes kötetét olvasva erdélyi szó, pontosabban Tamási Áron szava, szószerkezete motoz bennünk: tiszta beszéd.

Érdeemes előhalászni Tamási Áron írását, mert visszhang keletkezik bennünk, jó visszhang, igazságot hintáztató visszhang. Azt írja jegyzete mottójában Tamási, hogy: „Az örök béke születése az államok nagy füllentése.” Hogy jön ez ide? Miért kételkedik egy nagy székely-magyar író az államok kijelentéseiben az első világháború után? Mintha önmagát cáfolná, megjegyzi, hogy: „Rendes és tekintélytisztelő polgár ilyet nem is írna le.” (*Tiszta beszéd*)

Nos Aniszi sok évtizedes munkájának a fő jellemzője a tisztességes polgár szava, megnyilvánulása. Nem heroszok, nem lángoló zsenik az alakjai, hanem a közrend tagjai: beteg gyermekük mellett virrasztó édesanyák, vékony egzisztenciát teremtő édesapák, református lelkészek, hivatalnokok, ipari tanoncok, villanszerelők, egyetemi hallgatók, tanítók, újságírók, festőművészek stb.

A bolsevista érában legalább akkora pecsét volt a kispolgár jelző, mint a burzsoá. Nem számított vad osztályelenségnek a tisztas megélhetésért küszködő kisember, de lassú elorvasztásáról döntött a diktatúra. (El is hangzott egy kiáltás, alig hihető, hogy egy pszichológus, egészségtan-történész részéről, Benedek Istvántól: „Szálljunk le a kispolgárról!”)

A gyűjtemény alcíme szerint válogatott elbeszéléseket, esszék tartalmaz a kötet. Valójában sokkal szélesebb a spektrum. Aniszi Kálmán behozza megszenvedett vagy éppen konok kitarással megélt világát, életének élményrétegeit. Volt ő falusi gyerek szülőfalujában, Bihar megyében, újságíró számtalan helyen, egyetemi oktató

Kolozsvárott, művelődési osztályok szakirányítója, rádiószerkesztőségek tagja, napi-, heti- és havilapok szerkesztője, egyesületek patrónusa, eszmetörténész és most, jó pár évtizeddel a háta mögött, szabadúszó prózamester Budapesten. Hazát is cserélt. A Partiumból Magyarhonba költözött, amit finoman úgy fogalmaz meg, hogy ő „visszahonosodott Magyarországra.”

Ez a kacskaringós, semmiképpen sem szokványos életút magyarázza azt, hogy az alcímben ígért két műfaj (elbeszélések, esszénovellák) kereteit legtöbbször szétfeszíti. Egyazon írásban medítál, mesél, kommentál, politizál, moralizál, emlékezik, figyelmeztet, szociologizál, historizál stb. A szépírói karátokat, az elbeszélő talentumokat éppen úgy kamatoztatja, mint az újságírói zsurnalizmus eszközeit, illetve a történészi, filozófiai tudásanyagot.

Fontos, az írói oeuvre-öt meghatározó vonás ez. A *Késő bánat* novellája például hagyományos családtörténetként indul. Fiatal házaspár nem kíván egy gyereknél többet, a szép és feltűnően csinos édesanya emancipált, talán feminista, a hirtelen-váratlan, kéretlenül jött magzattól abortusszal szabadul meg. (Exponált a nőgyógyász kérdése, miért nem az egyéves Katát ölik meg?...) Folyik, csordogál a szomorú történet, amikor a szerző hirtelen kilép a narrációból, és publicisztikai, zsurnaliztikai, politikai indoklást fogalmaz meg: „A jobb érzésű, felelős politikusok időnként azzal riogatnak, ha ilyen iramban csökken az ország lakossága, előregszik és eltűnik a nemzet.”

Tiszta beszéd. Igaz szó. Meg kell szoknia az olvasónak, hogy egy házaságtörténetbe, vagyis a novella szövetrendszerébe demográfiai, morálpedagógiai igazság, kommentár kerül.

Azért fontos megjegyzés ez, azért lényeges észrevétel, mert Aniszi prózájának tipikus tünetéről van szó. Modern szöveget sző, nem tartja tiszteletben a hagyományos műfajok szabályait, számára a tanulmány, az esszé, a novella egymásba hajlik, jól megférnek együtt, sőt az az érzésünk, hogy a valaha oly divatos tárcanovellát is feltámasztja. Lepedős lapok műfaja volt egykoron a tárca, Ady, Krúdy kultiválta, amelyben az ismeretközlés volt az elsődleges cél, s csak másodlagos a művészi hatás.

Mivel több évtized terméséből válogatott – összesen 54 – írást, ezért tanácsos egy-kettőnek szövelelemzéséből kimutatni az egész gyűjteményes kötet tartalmi, formai jegyeit.

A *Kutyaszorító* úgy kezdődik, mint egy klasszikus novella: úgynevezett fiatalember-történetnek tűnik. Ákos, a hős reggelente, munkába menet az István-torony mellett halad el. Ez elegendő, hogy a szerző bevonja szemhatárába a várost, Asszonypatakát, amelynek mai neve Nagybánya. (Valamiért csak a monogramját közli: N.)

S tovább már intarziás a szövegszerkesztés. A város történetét úgy meséli el, hogy versidézeteket sző bele, színháztörténeti adalékokat közöl, megtudjuk, hogy Tersánszky Józsi Jenő és Németh László bölcsőhelye ez a város, aztán jön az ugrás, illetve az utazás, a „...szomszédos Misztótfalura viz utunk”. Itt született a híres nyomdász, betűmetsző, aki az akkor ismert nagyvilág fejedelmeinek, királyainak, urainak dolgozott: Misztótfalusi Kis Miklós. Aztán, ahogy Aniszi írja, „...szemünkbe ötlik Kemény Zsigmond alakja, aki ellenségei elől bujkálva N. városban írta meg »Zord Idők« című regényét”.

De ne legyen hiányérzete az olvasónak, az írás utolsó fertályában visszakapjuk a hőst, Ákost. Bukdácsol a fiatalember, barátjával, Gézával rádiókészülékeket büttykölnek, abból szereznek kis pénzt, de rájuk csapnak a titkosrendőrség nyomozói, mert ‘56, a magyar forradalom napjaiban és a világtörténelmi esemény után évekig szá-

badságával játszott az, aki tiltott adókat hallgatott.

Íme, az Aniszi-féle irodalmi műfaj! Intarziák labirintusa, amelyben jól érzi magát a történelemben, néprajzban, politikatörténetben, településtörténetben járatos intellektuel.

Ha axiómát gyúrunk a fenti észrevételekből, azt mondhatjuk: ha Aniszi ír, akkor filozófus és historikus, ha filozófál, akkor író.

És megszállott igazságkereső! A fejről a talpára állítja a Krisztus-keresztre feszített históriát, nem retusálja, hanem tudományosan cáfolja a román történészek, etnográfusok, folkloristák ferdítéseit, hipotéziseit, azokat a hamisításokat, amelyekhez hasonló talán nincs a térségben sehol.

Végezetünk még egy mélyfúrást a címadó novella vizsgálatával: *A kis buta*. (A kötet sokkal gazdagabb tartalmak tárháza annál, amit a túlságosan szerény cím sejtet!)

Parányi eseménymozzanattal indít. Kisfiú kezéből kicsusszan a verébfióka. Járdára esik. Előtte autókereknek surroganak. Elszökdécsel a hídig, és vízbe zuhan. Inkább ugrik, mint zuhan. Az ár elsodorja.

Aniszi gyermekkori emlékképeivel tágít fogalmakat. Azt képzelte parányi emberként, hogy neki szárnyai nőnek. Nőhetnek. Hasonlót érezhetett a verébfióka is. Benne élt a repülés ösztöne. Eddig a példabeszéd, következik a filozófiai eszmefuttatás. Mi a jó? Mi a helyes? Az apró lépések taktikája? Vagy fejest ugran az örvényekbe? Vakmerők legyünk vagy óvatos taktikázók? Erdélyben, ahonnan Aniszi is jött, vihar tombolt a fűszál-metaphora körül. Jobb, ha lehajlik a fűszál a kasza előtt, s megmarad, vagy jobb, ha szálegyenesen hal meg? Ahogy a népdal mondja: hervad. Sütő András szintjéig vitatták ezt az emberi, művészi, nemzetiségi attitűdöt írók, színészek, szerkesztők, kritikusok. Bizonyára emiatt került a gyűjtemény címlapjára ez az írás.

Van jó pár okosan, körültekintően megírt tanulmány is Aniszi könyvében, azok irodalmi rokonságát esetleg a

publicisztikával összevetve lehet kimutatni. A *Keleti őrhelyek* írásában Bukarest településtörténetét vázolja, a román főváros hatalmas emberkonglomerátuma közt bóklászik, természetesen a magyar tömegeket szemléli, kijavítja a történelemhamisítók állításait, s az egyházak, a vallások hol egymás fölerősítő, hol egymásnak ellentmondó, egymást gyengítő dogmáit vizsgálja.

A *Büntelenül* című írása Erich Bergelről készült jegyzet, portré. Személyes élmény is fölbukkan, Nagyváradon, majd Kolozsvárott hallgatott először Bergel-koncerteket. Három és fél év kényszermunkára ítélték a híres kar-

mestert, mert közönség elé vitte Haydn *Terejtés*-oratóriumát.

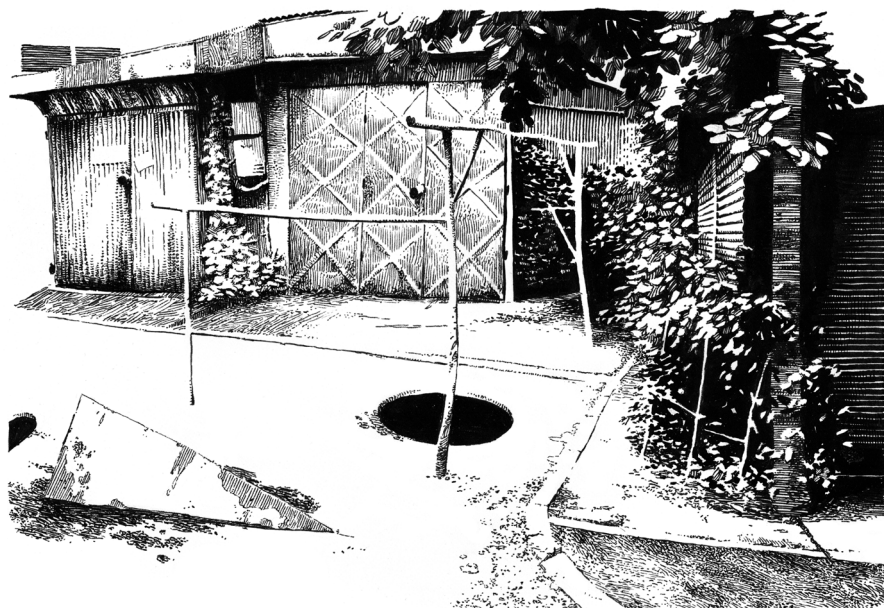
Különös, rendhagyó formában megírt művészportré *A kitudott* is. Szalai József, Genfben élő barátja és egykori iskolatársa monológja szól, sajog, vijjog, búsong.

Aniszi könyvének a címlapja és néhány illusztráció Szalai-bravúrok.

Zárszámadásnak szánta volna Aniszi Kálmán a kötetét? Önéletrajzot közöl, felsorolja megjelent köteteit, szakirodalmat ismertet.

Jó begyűjteni a termést, de olvasói elvárják a folytatást. Ráfér jelenkorunk irodalmára a tiszta beszéd.

Hegedűs Imre János

ABSTRACTS

János Bali

■ ***NGOs in Rural Space: The Case of the Nógrád Sunflower Association***

Keywords: *NGOs, rural space, Sunflower Association*

This case study focuses on the interpretation of the activities of the Nógrád Sunflower Association, a non-governmental organization founded and maintained in Northern Hungary by a population of mainly retired people. The analysis employs, in particular, the results of the social science discourse of capital theories. The success of the Association was primarily due to its ability to accurately assess and formulate the goals of the organization and its members. They were able to contribute to the creation and enhancement of a sense of community identity and belonging. Substantial community leisure activities were organized. All this was accomplished by reinterpreting and reevaluating the social role of the elderly on the periphery of society. They successfully expanded the various types of capital (symbolic, social, economic and cultural) and converted well from one to the other. The background to this was the precise knowledge of the spirit of the times. In a broader sense, the paper also aims to provide an example of the new thematic and methodological challenges that contemporary field research may face in exploring rural societies.

Karola Dani

■ ***What Does It Mean Today to Be a Single Man in a Rural Environment?***

Keywords: *unmarried men, single, alternative family models, relationship*

The paper covers the basics of being single, from the perspective of males with a rural background, trying to identify the main social character traits and lifestyle choices that lead to remaining single. We more often associate the concept of single people with aspects of careerism, freedom, self-ful-

fillment, individual aspirations and an urban lifestyle, rather than with the isolation, and in some cases, stigmatization of individuals from rural places. The relevancy of this study is backed by the depopulation of the rural environment, which is strictly linked to the problem of high numbers of singles in these areas. To answer these questions and to offer a better overview of the topic, the author conducted interviews with ten single men from a village in Cluj/Kolozs county, choosing the subjects of the interview with snowball sampling.

Csanád Demeter

■ ***Hungarian Irredentism in Romanian Gendarmerie Reports (1945)***

Keywords: *Hungarian irredentism, gendarmerie reports, Székely Land*

The documents from the period between 1945-1949 of the Romanian gendarmerie are accessible to researchers at the Harghita/Hargita branch of the Romanian National Archives, containing various observations and reports on the population. These documents offer the possibility to gain insights into the way in which the gendarmerie saw Odorhei/Udvarhely County in the post-war years. One of the most interesting collection of documents consists in the secret reports on the irredentism of the local Hungarian population, documenting every activity and manifestation that could be interpreted as a potential threat to the Romanian state.

József Gagyí

■ ***Expropriation and Entrenchment***

Keywords: *agriculture, arable land, expropriation, entrenchment*

In the olden days, people used to take shortcuts on the arable land, thus threading new, expropriated pathways. As a countermeasure, the owners dug trenches across the land. The author examines the phenomenon in three different environments (the collectivist

village, the village based on private land ownership and private enterprise, and the village near the city), searching for the constant and the changing elements of the phenomenon.

Iulia-Elena Hossu

■ **“Are We Still a Family?” The Perspective from Romanian Transnational Families**

Keywords: *transnational families, kinship, family practices, Romanian society, “diffuse” family*

In 2015 the Romanian anthropologist Vintilă Mihăilescu wrote about the practice of migration in the case of the Romanian society, showing how it is ultimately deeply rooted, before 1989, in the communist period. Under the pressure of internal migration from villages to cities, the traditional Romanian family suffered a major structural transformation. According to the Romanian anthropologist, the diffuse family – household, as he calls it, seems to be “the grandmother” of the transnational family. The current practices of transnational families were formed based on these roots, of the “diffuse” family. Starting from the idea of Mihăilescu, the aim of this article is to investigate the main (re)structures of the kinship practices in the Romanian society under the impact of external migration after 1989. One of the findings of the study shows that in the Romanian traditional society, preserving kinship cohesion meant a series of obligations and liabilities that were often transmitted from one generation to another without being questioned. The members of transnational families have absorbed these traditional structures, weaving over new formulas to adapt family practices to the specificity of transnational living, reformulating at the same time the traditional rules of kinship and adapting them to the new way of living. The study is based on materials derived from a qualitative research in five communities – three in Romania and two abroad.

Boldizsár Megyesi

■ **The Debate on Embourgeoisement – 30 Years After: The Social Background of the Owners of Current Agricultural Holdings**

Keywords: *peasant embourgeoisement, household agriculture, agrarian economy, regime change, embourgeoisement*

This paper analyses the application of the theories of the eighties on embourgeoisement in rural Hungary on the changes of the last thirty years of the Hungarian agriculture. A well-defined part of the debate on embourgeoisement discussed the role of agricultural production in the second-economy and its impact on the future development of the socialist agriculture. The author discusses the writings of István Márkus, Pál Juhász, Imre Kovách and Iván Szelényi and compares them with the findings of two recent researches on Hungarian agriculture. Based on qualitative and quantitative data, the analysis shows the curriculum of the farmers and the history of the farms, focusing on their experiences in agriculture before the regime change. The farm structure evolved after 2010 is slightly different from the one anticipated by the theories of the eighties: the biggest farmers have an entrepreneurial spirit, but no farming traditions.

Levente Szilágyi

■ **„This is Our Bank”: The Agricultural Cooperatives and Their Functions Today in Two Villages in the Szatmár/Satu Mare Region**

Keywords: *rurality, Szatmár/Satu Mare, decollectivization, agricultural associations, Swabians*

The paper analyses the history of two agricultural cooperatives in the Szatmár/Satu Mare region, North-West Romania. The Hungarian ethnographers from Transylvania dealing with the Romanian postsocialist transformation of rural areas have hitherto focused on family farming. In their papers, cooperative forms of agriculture

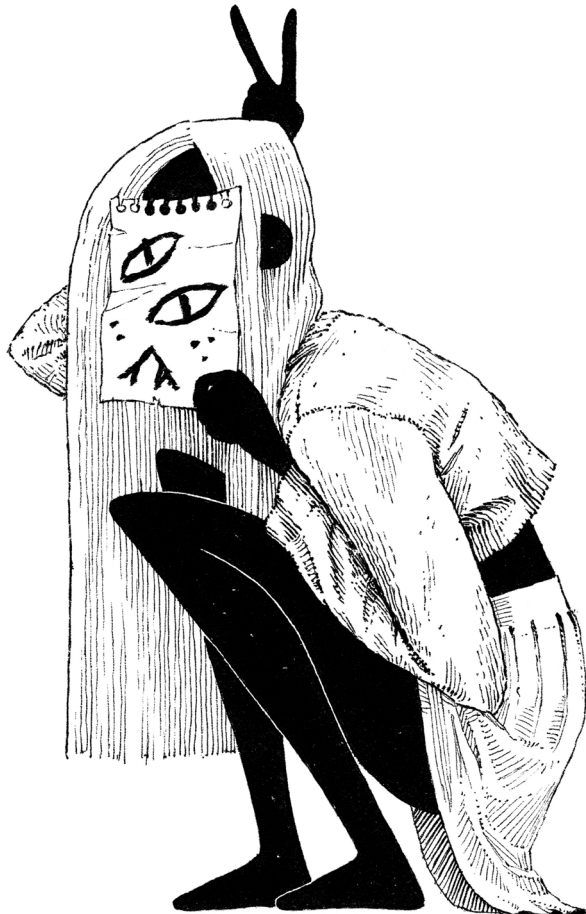
appeared only as untapped opportunities or unsuccessful attempts. The purpose of this paper is to provide information about how cooperatives could survive until now – through the example of two villages. What are the factors that made this possible and how did they affect the economic and everyday life of the local society?

András Vajda

■ *The Transformation of Pig Slaughter Practices in Sáromberke/Dumbrăvioara (Mureş/Maros County)*

Keywords: *changing rurality, adaptation, pig slaughter*

This study presents a diachronic analysis of the practices of pig slaughter in Sáromberke/Dumbrăvioara (Mureş/Maros County) and the related traditions. The author seeks to identify the traditions associated with pig slaughter along with the economic and social causes that led to their transformations, while also paying attention to the wider context of these practices.

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közgazdász, München
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest
Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár

Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Peti Lehel – Jakab Albert Zsolt
(vendégszerkesztő)

Bali János (1970) – néprajzkutató, PhD,
Nemzetstratégiai Kutatóintézet; ELTE,
Budapest

Bereti Gábor (1948) – költő, kritikus,
Miskolc

Dani Karola (1997) – mesterképzős
hallgató, BBTE, Kolozsvár

Demeter Csanád (1981) – történész,
PhD, tanár, Székelyudvarhely

Gagy József (1953) – egyetemi tanár,
Sapientia EMTE, Marosvásárhely

Hegedűs Imre János (1941) – író,
Budapest

Iulia-Elena Hossu (1979) – antropológus,
PhD, Nemzeti Kisebbségkutató
Intézet, Kolozsvár

Jakab Albert Zsolt (1979) – néprajz-
kutató, PhD, Nemzeti Kisebbségkutató
Intézet; elnök, Kriza János Néprajzi
Társaság, Kolozsvár

Kész Orsolya (1994) – kritikus,
Csíkszereda

Keszthelyi György (1955) – költő,
Kolozsvár

Megyesi Boldizsár (1976) – szociológus,
PhD, Magyar Tudományos Akadémia
Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Budapest

Peti Lehel (1981) – néprajzkutató, PhD,
Nemzeti Kisebbségkutató Intézet,
Kolozsvár

Sebestyén Kinga (1998) – mesterképzős
hallgató, BBTE, Kolozsvár

Szász Zsolt (1986) – grafikus,
Csíkszereda

Szilágyi Levente (1980) – néprajzkutató,
PhD, Bölcsészettudományi
Kutatóközpont, Néprajztudományi
Intézet, Budapest

Vajda András (1979) – néprajzkutató,
PhD, egyetemi adjunktus, Sapientia
EMTE, Marosvásárhely

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„... a természetben élő falusi közösség az őseik által meghódított, a múlt generációi által használt, vagyis az egynemű természetből a megnevezett és megművelt helyekként kiemelkedő, elkülönülő tájelemeket ismeri, használja még a mai kényszerek és kihívások szorításában; ebből alkotja meg örökségét. A fizikai környezetet praktikus szempontok szerint használja: zsákmányolja, műveli, és ugyanakkor kognitívan szervezve, kulturális környezetként teszi ismerőssé, tulajdonná, örökíthetővé. Egy szóval: rendben tartja, gondozza. Ez lehet az eredeti tartalma a genius locinak: rendezett, gondozott szellem építi és jelképezi azt a bizonyos, egyetlen, ott-hont adó helyet a sokfélelepp idegen világban.”

(Gagy József)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 2 0004 5 LEJ 500 FT

**RURALITATE, SATUL ÎN SCHIMBARE
RURALITY, CHANGING VILLAGE**